

نۇيغۇرلارنىڭ ئىككىنچى قىسمى

3

سەھىھ

جۇڭگو قانۇن ئىشلىرى ئىدارىسى

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى

3

سەھ

نەشرگە ئۇيۇشتۇرغۇچى ئورۇنلار:

ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى
ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تەتقىقات جەمئىيىتى

جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى

A

J642.211.5

T760

633910

16-ئەسىردە ئۆتكەن ئون ئىككى مۇقام ئۇستازى ئاماننىساخاننىڭ ھەيكىلى

16 世纪木卡姆大师阿曼尼萨汗塑像

16 世纪木卡姆大师阿曼尼萨汗陵墓

مۇقام پېشىۋاسى تۇردى ئاخۇن ئاكىنىڭ 1951-يىلى مۇقام ئورۇنداۋاتقان ۋاقتى
木卡姆大师吐尔迪阿洪于 1951 年演唱木卡姆

مۇقام ئانسامبلى پايەخت سەھنىسىدە

十二木卡姆在首都舞台上

باش مۇھەررىر : تۆمۈر داۋامەت

مۇئاۋىن باش مۇھەررىرلەر :

مەھتىمىن يۈسۈپ
مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن

تەھرىر ھەيئەتلەر :

تۆمۈر داۋامەت (ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام ئىلمىي
تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى)

مىجىت ناسىر (كاندىدات تەتقىقاتچى)
مەھتىمىن يۈسۈپ (ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات
تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى، تەتقىد-
قاتچى)

ئىمىن تۇرسۇن (تەتقىقاتچى)
مۇھەممەت ئىسمائىل (ش ئۇ ئا ر مۇقام فوندى جەمئىيىتىنىڭ
مۇدىرى)

ئابدۇرېھىم رەجەپ (پروفېسسور)
شەرىپىدىن ئۆمەر (پروفېسسور)
خەمىت تۆمۈر (پروفېسسور)

مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)
ۋەن تۇڭشۇ (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)
تيەن ليەنتاۋ (پروفېسسور)

قېيۇم تۇردى (1-دەرىجىلىك يازغۇچى)
ئوبۇل ئىسلام (ئالىي مۇھەررىر)
جاڭ خۇڭچاۋ (كاندىدات تەتقىقاتچى)
ئابلىز شاكر (ئاتاقلىق مۇقامچى)

ئون ئىككى مۇقام تېكىست گۇرۇپپىسىنىڭ مەسلىھەتچىلىرى:

مۇھەممەت سەلەي ھاجى (تەتقىقاتچى)	
خەمىت تۆمۈر	(پروفېسسور)
ئىسراپىل يۈسۈپ	(تەتقىقاتچى)
ئابدۇقېيۇم غوجا	(تەتقىقاتچى)
راخمان مامۇت	(ئالىي مۇھەررىر)

ئون ئىككى مۇقام تېكىستلىرىنى رەتلەش گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزالىرى:

مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)	
شەرىپىدىن ئۆمەر	(پروفېسسور)
ئىمىن تۇرسۇن	(تەتقىقاتچى)
مەمتىلى زۇنۇن	(1-دەرىجىلىك دراماتورگ)
ئابلىز شاكر	(ئاتاقلىق مۇقامچى)
قاۋۇل ئاخۇن	(ئاتاقلىق مۇقامچى)
ئەسقەر (دوتسېنت)، تۇرسۇن ھوشۇر (دوتسېنت)	
ئۆمەر ئىمىن، مۇھەممەتتۇردى مىرزائەھمەد (تەھرىر)	

ئون ئىككى مۇقامنى قايتا ئوتغا ئالغۇچى:

مەتروزى تۇرسۇن (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

يېڭىدىن تېپىلغان 53 ئاھاڭنى ئوتغا ئالغۇچى:

ئابدۇكېرىم ئوسمان (لېكتور)

ئون ئىككى مۇقام نوتا گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزالىرى:

ۋەن تۇڭشۇ	(1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)
نۇرمەھمەت	(1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)
جۇ جى	(1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)
غىياسىدىن بارات	(1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

ئابلىكىم ئابدۇللا (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)
سۇلايمان ئىمىن (پروفېسسور)، خەن باۋچياڭ (دوكتور)
ئابلىز شاكر (ئاتاقلىق مۇقامچى)
قاۋۇل ئاخۇن (ئاتاقلىق مۇقامچى)

مۇقام تېكىستلىرىنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىلار:

ۋاڭ يىجى (ئالىي مۇھەررىر)
جاڭ خۇڭچاۋ (كاندىدات تەتقىقاتچى)
ئىمىن ئەخمىدى
ئەكبەر غۇلام (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)
جاۋ گودۇڭ (پروفېسسور)
ياڭ جىنشياڭ (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)
قۇربان بارات (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)، مەمتلى دانى

مۇقام تېكىستلىرىنىڭ خەنزۇچە تەرجىمىسىنى بېكىتكۈچىلەر:

ۋاڭ يىجى (ئالىي مۇھەررىر)
جاڭ خۇڭچاۋ (كاندىدات تەتقىقاتچى)
ئەكبەر غۇلام (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)
قۇربان بارات (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

كىرىش سۆز، تەرجىمىھال، ئىزاھاتلارنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچى:

ئەكبەر غۇلام (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

كىرىش سۆزنى ئىنگلىزچىگە تەرجىمە قىلغۇچىلار: مېڭ چىڭشى
(ئالىي مۇھەررىر)، شۈ يۈيۈ (تەتقىقاتچى)، لۇ شۈدۇڭ

لاتىنچە ترانسكرىپسىيىسىنى ئىشلىگۈچىلەر:

مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

مەتبەئە سايت (دوتسېنت)

ئۇيغۇرچە تېكىستلەرنىڭ يەشمىسى، لۇغىتى، ئىزاھاتى ۋە كلاس-
سىك شائىرلارنىڭ تەرجىمىھالىنى ئىشلىگۈچى:
مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

ئون ئىككى مۇقام نوتىسىنى تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچىلەر:
تيەن ليەنتاۋ (پروفېسسور)
جۇ جى (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

يېڭىدىن تېپىلغان 53 ئاھاڭنى تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچىلەر:
تيەن ليەنتاۋ (پروفېسسور)، سۇلايمان ئىمىن (پروفېسسور)

ئون ئىككى مۇقام ئاھاڭ كۆرسەتكۈچ جەدىۋىلى ۋە نوتا ئىزا-
ھاتلىرىنى ئىشلىگۈچىلەر:

ئابلىز شاكر (ئاتاقلىق مۇقامچى)
ئابدۇكېرىم ئوسمان (لېكتور)

مۇقاۋا لايىھىلىگۈچى ۋە نەققاشلارنى ئىشلىگۈچى:
تۇردى قادىر نازىرى

خەتتات: نىياز كېرەم، تۇردى قادىر نازىرى

قىستۇرما رەسمىنى ئىشلىگۈچى: غازى ئەمەت (پروفېسسور)
فوتوگراف: ئەركىن قادىر

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ مۇھىم تەركىبى بولغان قىم-
مەتلىك مىراسلىرىمىزدىن «ئابى چەشمە»، «مۇستەھزاد» ۋە «ئىش-
رەت ئەڭگىز»لەرنى ساقلاپ، بىزنى شۇ مىراسلىرىمىز بىلەن تەمىن
ئەتكۈچىلەر: روزى ئاخۇن قالونچى، خالىق ھاجى، سەپەر.

ئاساسلىق تەھرىر ۋە نەشرىيات خادىملىرى

باش تەھرىر:	شۈي ۋېيچېڭ
مۇئاۋىن باش تەھرىر:	ۋاڭ دېيۇ
مۇدىر تەھرىر:	ياڭ گۇاڭخۇي، ئابدۇشۈكۈر ئابلىز
مەسئۇل تەھرىر:	جىن بۇ، ئابدۇشۈكۈر ئابلىز
مۇزىكا تەھرىرى:	ساۋ لەي
تەكلىپ قىلىنغان تەھرىرلەر:	مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن
	شەرىپىدىن ئۆمەر
	ئابدۇقېيۇم خوجا
	ئۇيغۇرچە تېكىستلەر بىلەن لاتىنچە ترانسكرىپسىيىلىك تېكىستلەر -
گە تەكلىپ قىلىنغان مەسئۇل كوررېكتور:	
	مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن
خەنزۇ يېزىقىغا تەكلىپ قىلىنغان تەھرىر:	
	ئەكبەر غۇلام
مەسئۇل كوررېكتورلار:	جىن بۇ، ئەكبەر غۇلام
	شياۋ يىڭ
تەكلىپ قىلىنغان تېخنىداكتور:	ئابلىز قاسىم
مەتبەئە مەسئۇلى:	تۇڭ شىڭكەن، چيەن داچۈەن

كىرىش سۆز

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى—پارلاق جۇڭخۇا مەدەنىيەت خەزىنىسىدىكى بىباھا گۆھەر، ئەمگەكچان-ئىجادچان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەقىل-پاراسىتىنىڭ جەۋھىرى، ئۇيغۇر ھاياتىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى مۇزىكا تىلى بىلەن بايان قىلىدىغان بەدىئىي قامۇستۇر. ئۇنىڭدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھاياتى ۋە گۈزەل مەنىۋىيىتى، ئىستى-سەك-خاھىشلىرى، تارىخىي رېئاللىق ۋە تۇرمۇش مۇھىتىدىن كېلىپ چىققان مۇھەببەت-نەپرەتلىرى ئىنسان تەپەككۇرىنىڭ مۇزدىكا، بەدىئىي ئەدەبىيات ۋە ئۇسۇل قاتارلىق خىلمۇخىل شەكىللىرى بىلەن ئىپادىلەنگەن. مۇزىكىلىق ئىپادە جەھەتتە لىرىكا بىلەن ئېپىكا، نەغمە بىلەن نەزمە گارمونىك ھالدا ئۇيغۇنلاشتۇرۇلغان. مۇنداق مۇزىكا ئەسىرى دۇنيا مىللەتلىرىنىڭ سەنئەت تارىخىدا كەم ئۇچرايدىغان ئالاھىدە ئەسەر بولغاچقا، ”شەرق مۇزىكا مەدەنىيىتىدىكى مۆجىزە“ دەپ تەرىپلەنمەكتە.

ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ تارىخى ئۇزۇن، ئارقا كۆرۈنۈشمۇ كەڭ ۋە چوڭقۇر. مۇقاملار ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بېشىدىن كەچۈرگەن تارىخىي دەۋرلىرى بىلەن ھەمقەدەمدۇر. مۇقاملار كۆپلىگەن ماكان ۋە بىرقانچە زاماندا، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ نۇرغۇنلىغان بەستىكارلىرى، ناخشىچىلىرى ۋە چالغۇچىلىرى تەرىپىدىن ئىجاد قىلىنغان خەلق مۇزىكىسىدۇر.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئېتنىك تەركىبىگە كىرگەن قەۋم-قەبىلىلەر كۆپ ۋە كەڭ دائىرىلىك بولغاچقا، مەدەنىيىتىمۇ، جۈملىدىن مۇزىكا سەنئىتىمۇ كۆپ قاتلاملىق، كۆپ مەنبەلىك. چۈنكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى قەدىمكى خەلقئارا قۇرۇقلۇق قاتناش لىنىيىسى—يېقىنقى زاماندا “يىپەك يولى” دەپ ئاتالغان لىنىيىنىڭ مۇھىم تۈگۈنىنى چۆرىدىگەن زېمىندا مەيدانغا كەلگەن. بۇ قەدىمكى مىللىي مەدەنىيەتنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولغان ئۇيغۇر مۇزىكا سەنئىتىمۇ ئەنە شۇ زېمىندا شەكىللەنگەن. دەرۋەقە، ئۇيغۇر خەلقى ئۆزىنىڭ مۇزىكا مەدەنىيىتى بازىسىدا، باشقا خەلقلەردىن ئۆزىگە مۇۋاپىق كېلىدىغان ئىجابىي تەسىر ۋە پايدىلىق ئامىللارنى قوبۇل قىلىپ، ئۆزىنىڭ مىللىي مۇزىكا بايلىقىنى مەزمۇن ۋە شەكىل جەھەتلەردىن بېيىتقان.

ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ تارىخى ناھايىتى ئۇزاق زامانلاردىن باشلىنىدۇ. ئىپتىدائىي جەمئىيەت باسقۇچىدا خەلق ئىچىدە ئىجاد قىلىنىپ، كەڭ تارقالغان يىر-كۈيلەر ۋە چالغۇلار فېئوداللىق جەمئىيەت دەۋرىدە تېخىمۇ راۋاجلىنىپ، بارا-بارا سىستېمىلاشقان. بۇ—ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ زامان ئامىللىرى. تەڭرىتاغ بويلىرى ۋە تارىم ۋادىسىدا ياشاپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ شەكىللىنىشىدە مۇھىم ئېتنىك تەركىبلەردىن بولغان قەدىمكى ئاھالە مىلادىيىدىن ئىلگىردىكى چاغلاردىلا دېھقانچىلىق ۋە شەھەر مەدەنىيىتىنى بەرپا قىلغان. جۈملىدىن يەرلىك ۋە مىللىي پۇراققا ئىگە بولغان ئاجايىپ باي ۋە رەڭدار مۇزىكا مەدەنىيىتىنى ياراتقان. بۇ كەڭ زېمىندا ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈلگەن ھەرخىل مۇزىكا ژانىرلىرى ئۆزلىرى يارالغان زېمىنلەر.

نىڭ ناملىرى بىلەن كۇچا مۇزىكىسى، قوچۇ-قومۇل مۇزىكىسى، قەشقەر-خوتەن مۇزىكىسى دەپ ئاتالغان. بۇ ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ ماكان ئامىللىرى.

ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ مۇنتىزىم قىسمى بولغان مۇقاملارنىڭ شەكىللىنىشىمۇ ئەنەشۇ زامان-ماكان ئامىللىرىغا باغلىق. مۇقاملار-نىڭ ئاساسىنى تەشكىل قىلغان ”چوڭ نەغمە“ قەدىمكى چاغلاردا ”بۈيۈك كۈي“ (خەنزۇچە ”داچۈي“) دەپ ئاتالغانىدى. مىلادى IV ئەسىردە، ”بۈيۈك كۈيلەر“دىن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە ئاۋۋال ”قومۇل بۈيۈك كۈي“، ئۇنىڭدىن كېيىن كۇچا، قوچۇ، قەشقەر، خوتەن كۈيلىرى تارقالغانىدى. «ۋېي نامە»، «لۈي گۇاڭ ھەققىدە»، «شىمالىي سۇلالىلەر تارىخى» نىڭ «غەربىي دىيار» بۆلۈمى ۋە «سۈي نامە» نىڭ «مۇزىكا تەزكىراتى» دا قەيت قىلىنغان پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا، مۇقاملارنىڭ دەسلەپكى سۈي-سوتۇقلىرى — ”بۈيۈك كۈيلەر“ مىلادى VI ئەسىردىن خېلى ئىلگىرى مۇنتىزىم كۈيلەر سىستېمىسى بولۇپ شەكىللىنىپ بولغانلىقى تەخمىن قىلىندۇ. VI ئەسىردىن X ئەسىرگىچە ئارىلىقتا بولسا، ھەر جاي ھەر ماكاندا خەلق ئىچىدە تارقالغان مۇقام كۈيلىرى تېخىمۇ راۋاجلىنىپ، بىر-بىرىگە سىڭىشكە باشلىغان. X II ئەسىردىن كېيىن ”بۈيۈك كۈي“ دېگەن نام بارا-بارا ”مۇقام“ دېگەن ئەرەبچە نام بىلەن ئالماشقان. مۇقام ئېتىمولوگىيىلىك مەنىسىدىن قەتئىينەزەر، مۇئەييەن سىستېمىغا سېلىنغان بىر يۈرۈش-سېجىل مۇزىكىلار مۇجەسسسىمىنى بىلدۈرىدىغان خاس نام بولۇپ قالدى. 14-ئەسىردە ”چىغاتاي تىلى“ دەپ ئاتالغان ئۇيغۇر يېزىقى ئەدەبىي

تىلىغا ئەرەبچە-پارسچە سۆزلەر كۆپلەپ قوبۇل قىلىنىشى مۇناسى-
ۋىتى بىلەن، ئەدەبىيات-سەنئەت ئاتالغۇلىرىنىڭ بىرقىسمى، جۈم-
لىدىن مۇزىكا ۋە مۇقام ناملىرىمۇ ئەرەبچە-پارسچە ئاتىلىدىغان
بولۇپ كەتتى.

ئون ئىككى مۇقام تەركىبىگە كىرگەن بەزى ئاساسىي كۈيلەر
V ئەسىردىلا كۈچالىق مۇزىكاشۇناس سۇجۇئا تەرىپىدىن گرافىك-
لىق (توخرى يېزىقىدا ئىشلەنگەن بەلگىلەر بىلەن)
خاتىرىلەنگەنلىكى مەلۇم. IX ئەسىردە بولسا، فارابى تۈركىي خەلق-
لەر مۇزىكىسىغا ئەرەب مۇزىكا نەزەرىيىسىنىڭ بەزى مۇۋاپىق چۈ-
شۈنۈكلىرىنى تەتبىق قىلىپ، ئەرەبچە ئاتالغۇلار بىلەن گرافىكىلىق
خاتىرىلەشنىڭ قائىدىلىرىنى ئىشلەپ چىققان. مۇقاملار كۆپىنچە،
ئەل نەغمىچىلەر تەرىپىدىن ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈش ئارقىلىق
تارقالغانلىقى ئۈچۈن، گرافىكىلىق خاتىرىلەش ئۇسۇلى ئىزچىل
داۋام قىلالىمىغان. لېكىن ئەل نەغمىچىلەر تەجرىبىلەر ئاساسىدا
ياراتقان "چىكىت" ئۇسۇلى بىلەن شاگىرتلارغا ئۈگىتىپ كەلگەن.
"بۈيۈك كۈيلەر" نىڭ بەزى ئاھاڭلىرى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە، خەنزۇ
يېزىقى ئاساسىدا ئىشلەنگەن گرافىكا بىلەن خاتىرىلەنگەنلىكى ئۈ-
چۈن، ئىچكى ئۆلكىلەردىمۇ ساقلىنىپ قالغان.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ كلاسسىك سىكىلى XV
ئەسىردە خېلىلا مۇجەسسەملەشكەن. XVI ئەسىردە سۇلتان ئابدۇ-
رەشىتخان، ئاماننىساخان ۋە ئەينى دەۋردىكى مۇقامشۇناسلاردىن
قىدىرخان قاتارلىقلارنىڭ تەشەببۇسى ۋە غەيرىتى بىلەن،
جاي-جايلاردىن كۆپلىگەن ئەل نەغمىچىلەر، مۇقامشۇناسلار جەلپ

قىلىنىپ، مۇقاملارنىڭ ھەرخىل نۇسخىلىرى كەڭ كۆلەمدە توپلانغان؛ “بەش تونىكا، يەتتە ئاھاڭ” ۋە “ئون ئىككى پەللە” قاندىسى بويىچە، ئىنچىكە تەھقىقلىنىپ، سىستېمىلاشتۇرۇلغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ ھازىرقى ئۆرنىكى شەكىللەنگەن. بۇ ئۆرنەك بويىچە ئون ئىككى مۇقام راك، چەبىيات، سىگاھ، چەھارگاھ، پەنجىگاھ، ئۆزھال، ئەجەم، ئۇششاق، بايات، نەۋا، مۇشاۋەرەك، ئىراقلاردىن ئىبارەت. دەرۋەقە، زامانىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن، مۇقاملارنىڭ ناملىرى ۋە رەت-تەرتىپى جەھەتلىرىدە بەزى ئۆزگىرىشلەر يۈز بەرگەنلىكى مەلۇم. شۇنىڭدەك ئون ئىككى مۇقامنىڭ ئۆز ئالاھىدىلىكلىرى بولغان يەرلىك ۋارىئانتلىرىمۇ مەۋجۇت، بۇلاردىن مەشھۇرراقلىرى قومۇل مۇقاملىرى بىلەن دولان مۇقاملىرىدۇر. ھەر بىر مۇقامدا “كىرىشمە” بولىدۇ-دە، بۇ مەزكۇر مۇقامنىڭ “ئانا تونى”نى بەلگىلەيدۇ؛ “كىرىشمە” (“مۇقەددىمە” دەپ ئاتالغان مۇقام بېشى) پۈتۈن بىر مۇقامدىكى خىلمۇ-خىل كۈيلەرنىڭ غولى. ئاندىن، مۇقام چوڭ نەغمە، داستان، مەشرەپ دېيىلگەن ئۈچ سوتۇققا (چوڭ قىسمىغا) بۆلۈنىدۇ. چوڭ نەغمە يەنە تەننەزە، نۇسخە، جۇلا، سەنەم، سەلىقە، پىشرەۋ قاتارلىق كۈيلەردىن تەركىب تاپقان. (بۇ كۈيلەردىن بەزىلىرى بىرقانچىدىن شاخلىنىدۇ)؛ بۇ كۈيلەرنىڭ ئۆز ئالدىغا مەرغۇللىرى ۋە چۈشۈرگىلىرى بولىدۇ؛ مەرغۇللار ئۆزلىرى تۈسلىنىپ چىققان كۈي (ئانا ئاھاڭ) دىن ئۈزۈپ ئېلىنسا، ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل كۈي بولالايدۇ. “كىرىشمە” دىكى تۈپ مىلودىيە مۇقامىنىڭ ئۈچىنچى سوتۇقىدا بەلگىلىك مۇزىكا قانۇنىيىتى بويىچە خىلمۇ-خىل ئۆزگىرىش ياسايدۇ. يەنە،

مۇقامنىڭ چوڭ نەغمە قىسمى ئاخىرىدا “تەئكىد” بولىدۇ. تەئكىد — بىرىنچى سوتۇقتىن ئىككىنچى سوتۇققا — داستان قىسمىغا ئۆتۈشنىڭ كۆۋرۈكى. چوڭ نەغمىنىڭ كۈيلىرى كۆپىنچە لىرىكىلىق كۈيلەردۇر. چوڭ نەغمىدىكى تۈپ مىلودىيە داستان قىسمىدىمۇ ئۆزئارا زىچ بىرىككەن ھالدا داۋاملىشىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، مۇقامنىڭ داستان قىسمىدىكى مىلودىيىلىك قۇرۇلما چوڭ نەغمىدىكى تۈپ مىلودىيىنىڭ داۋامى ۋە تەرەققىياتىدۇر. داستان قىسمىدىكى كۈيلەر قەھرىمانلىق، ئىنسانپەرۋەرلىك، ئىشقى-مۇھەببەت، ئەخلاق-پەزىلەت، مەرىپەت ئىپادىلىنىدىغان قىسسە ياكى ۋەقەلىك شېئىرلارغا ئۇيغۇن بولۇپ، ئادەتتە ئۈچتىن-بەشكىچە داستان ئېيتىلىدۇ. ئايرىم ئاھاڭلىرى كلاسسىكلارنىڭ غەزەللىرىگىمۇ باغلانغان. ھەربىر ئاھاڭ ئارىلىقىدا مەرغۇللار بولىدۇ. مۇقامنىڭ ئىككىنچى قىسمىنى ئېپىكىلىق قىسىم دېسىمۇ بولىدۇ. ئاندىن، شوخ، قىزغىن، ئەركىن، ئىخچام ناخشا-ئۇسۇل كۈيلىرىدىن تەركىب تاپقان ئۆچىنچى سوتۇق — مەشرەپ قىسمى باشلىنىدۇ. مۇقامنىڭ بۇ قىسمى خەلق ئارىسىغا ناھايىتى كەڭ تارقالغان دراماتىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە قىسىم ھېسابلىنىدۇ. ئۇيغۇرلاردا ئومۇملاشقان مەشرەپ-بەزمەلەردە، مۇقاملارنىڭ مەلۇم كۈيلەر سىكىلى “سەنەم” نامى بىلەن كەڭ كۆلەمدە ئىجرا قىلىناتتى، بۇنداق “سەنەم”لەر يەرلىك ئالاھىدىلىكلەر بىلەن تۈسلەنگەنلىكى ئۈچۈن، “قەشقەر سەنىمى”، “كۈچا سەنىمى”، “كورلا سەنىمى”، “ئىلى سەنىمى”، “قومۇل سەنىمى” دېگەن خاس ناملار بىلەن ئاتالغانىدى.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى مىللىي ۋە ئۆزىگە خاس مىلودىيە.

يىسى، مۇئەييەن سىستېمىلاشقان مۇزىكىلىق قۇرۇلمىسى، كۈيلىرىد-
نىڭ موللىقى ۋە مەزمۇندارلىقى، ئۇرغۇ-تىمپىلىرىنىڭ مۇرەككەپلى-
كى، رېتىملىرىنىڭ ئۆزگىرىشچانلىقى، مۇزىكىلىق ئوبرازلىرىنىڭ
خىلمۇخىللىقى قاتارلىق ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن باشقا مىللەتلەرنىڭ
كلاسسىك مۇزىكىلىرىدىن ياكى "مۇقام" لىرىدىن روشەن پەرقلەنىپ
تۇرىدۇ. ئون ئىككى مۇقام ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇزۇن يىللىق تارىخى
جەريانىدا شەكىللەنگەن پەلسەپىسى، پىسخولوگىيىسى، زېمىنىگە
ئۇيغۇن ياشاش ئۇسۇلى، ئۆرپ-ئادەتلىرى ۋە ئەخلاقىي چۈشەنچىد-
لىرى قاتارلىق ماددىي ۋە مەنىۋى ھالەتلىرى بىلەن چەمبەرچەس
باغلانغان. شۇڭا، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى مىلودىيە، تۈس،
پۇراق، ئۇرغۇ، رىتم جەھەتلىرىدىن مۇئەييەن خاسلىققا ئىگە.
مۇقامدا مىلودىيە شۇنداق قاتمۇ-قاتكى، بىرخىل كۈي ۋە بىرخىل
ۋەزىن ئىچىدە ئانا تون ياكى تۈپ مىلودىيە غول قىلىنغان ھالدا
ھەرخىل تارماق مىلودىيىلەر كېلىپ چىقىدۇ. مىلودىيىدە، يەنە
كېلىپ، زەنجىردەك سىجىل تېمىلار ناھايىتى كۆپ، بۇ تېمىلار
مۇئەييەن لىنىيىنى بويلاپ، گىرەلەشكەن ھالدا راۋاجلىنىپ، ھەر-
خىل مۇزىكىلىق ئوبرازلارنى يارىتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇيغۇر
مۇقاملىرى تىگىشغۇچىلاردا ھاياجانلىق ياكى جەڭگىۋارلىق، خوشال-
لىق ۋە ئۈمىدۋارلىق، جۇشقۇنلۇق ۋە كۆتۈرەڭگۈلۈك، مۇڭلۇق ۋە
خىيالچانلىق، مۇھەببەت ياكى نەپرەت تۇيغۇلىرىنى دەرھال پەيدا
قىلىدۇ.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ مۇزىكىلىق
ئىپادىسىدۇر، مۇقاملار ئاجايىپ چوڭقۇر مەنىلىك، باي مەزمۇنلۇق،

رەڭمۇرەڭ تۈسلۈك، بەدىئىي پاساھەتلىك، يەڭگىل ھەم ئېيتىشقا ئەپلىك كلاسسىك شېئىرلار (ئاساسەن غەزەللەر)، بېيت-قوشاقلار بىلەن جانلىنىدۇ. ھەر بىر مۇقامنىڭ ئىككىنچى قىسمى خەلق ئىچىگە كەڭ تارقالغان ئېپىكىلىق داستانلار بىلەن تېخىمۇ يارقىن تۈسكە كىرىپ، تىڭشىغۇچىلارغا سىۋىزىتىلىق پەلسەپىۋى ۋە دىداكتىكىلىق تېكىستلەر ئارقىلىق يەنىمۇ تەسىرچان ئېستېتىك ھوزۇر بېغىشلايدۇ. مەشرەپ قىسمىدىكى كۈيلەر كۆپىنچە ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ئەڭ ئومۇملاشقان بېيت-قوشاقلار ۋە بۇلارغا ماس كېلىدىغان كلاسسىك شېئىرلار بىلەن ئەۋجىگە كۆتۈرۈلىدۇ-دە، تېڭشىغۇچىلار ئۆزلىرىنى ئۇنتۇغان ھالدا ناخشا-ئۇسۇللار قاينىمىغا شۇڭغۇيدۇ. ئون ئىككى مۇقام XVI ئەسىردە رەتلەنگەن چېغىدا، مۇقام كۈيلىرى شۇ زامانغىچە ئۆتكەن كلاسسىكلارنىڭ شېئىرلىرىغا ياكى خەلق داستانلىرىغا باغلانغان بولۇشى تەبىئىي. لېكىن، زاماننىڭ ئۆتۈشى بىلەن، مۇقامچىلارنىڭ خاھىشى، سورۇننىڭ ئېھتىياجى ۋە بەزى تىڭشىغۇچىلارنىڭ چەك قويۇشى بىلەن، تېكىستلەر ئۆزگىرىپ بارغان.

بىزگىچە يېتىپ كەلگەن تېكىستلەر يەنى مۇقام پېشىۋاسى— ئون ئىككى مۇقامنى ئۆز بوۋىسىدىن ئۈگەنگەن ئەنئەنە بويىچە زامانىمىزغا يەتكۈزگەن مەشھۇر خەلق سەنئەتكارى تۇردى ئاخۇن باغلىغان تېكىستلەر زامان ۋە سورۇنلارنىڭ تاللىشىدىن ئۆتكەن ئاساسىي مەنبەدۇر. بۇ تېكىستلەرنىڭ مەزمۇنى مۇزىكا مەزمۇنىغا، تېكىستلەرنىڭ قۇرۇلمىسى مۇزىكا قۇرۇلمىسىغا، شېئىرىي ۋەزىنلىرى كۈيلەر ۋەزىنلىرىگە ئۇيغۇن كېلىدۇ.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى زامان-زامانلاردىن بۇيان ھەرخىل سىياسىي-ئىجتىمائىي، مەنىۋى داۋالغۇشلاردىن، داۋان-توسۇقلار-دىن ئۆتۈپ، ئەل نەغمىچىلەرنىڭ ئۆز جېنىدىن ئارتۇق ساقلىشى ۋە ئاسرىشى بىلەن زامانىمىزغا ئۇلاشتۇرۇلدى. ئون ئىككى مۇقام-نىڭ زامانىمىزغا ئۇلىشىشىدا، مۇقام پېشقاسى تۇردى ئاخۇننىڭ تۆھپىسى ناھايىتى زور. ھېچقانداق نوتغا قارىماي، ھەربىر مۇقامنى ئۆزىنىڭ تۈپ مىلودىيىسى غول قىلىنغان كۈيلەر سىستېمىسىنى تەرتىپى بويىچە ئىزچىل سۈرەتتە ئازماي-تەزمەي، سوتكىلاپ ئېيتىپ بېرەلگەن تۇردى ئاخۇن ئاكا ھەقىقەتەن "مۇزىكا قامۇسى" دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا لايىق مۇقامشۇناسدۇر؛ جۈملىدىن ئۇنىڭ كەسپداشلىرى قاسىم ئاخۇن، روزى ئاكا قالۇنچى، روزى تەمبۇر قاتارلىق مۇقامچىلارمۇ خەلقىمىزنىڭ سەنئەت پېشقاسلىرىدۇر.

خەلق ئىچىدە كەڭ تارقىلىپ كەلگەن مەشرەپ ۋە سەنەملەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، مۇقاملارنىڭ چوڭ نەغمە قىسىملىرى ناھايىتى تار دائىرىدە، ئونلىغان ئەل-نەغمىچىلەرنىڭ ئەس-يادىدىلا ساقلىنىپ قالغاچقا، ئۈزۈلۈپ قېلىش ھالىتىگە چۈشۈپ قالغانىدى. ئازادلىق ئون ئىككى مۇقامغىمۇ نىجاتلىق ئېلىپ كەلدى. شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ۋە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىرى 1950-يىللاردىن باشلاپ 1996-يىلغىچە ئىزچىل غەمخورلۇق قىلىپ ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈش بىلەن ھەر قايسى باسقۇچلاردا ئوخشاشلا كۈنكەپ كۈر-سەتمىلەر بېرىپ كەلدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئون ئىككى مۇقامنى سىمغا يېزىۋېلىش ۋە نوتغا ئېلىش ئىشى 1951-يىلىدىلا باشلاندى.

غان. تۇردى ئاخۇن، رۇزى تەمبۇر ۋە ئۇنىڭ كەسپداشلىرىدىن بىرقانچە ئەلنەغمىچى مۇقامچىلار 1951-يىل 7-ئاي، 1954-يىل 8-ئايلىرىدا ئۈرۈمچىگە تەكلىپ قىلىنىپ، ئون ئىككى مۇقامنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى سىمغا يېزىۋېلىندى. بۇ ئىشتا، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامنىڭ بىباھا بايلىق ئىكەنلىكىنى چۈشەنگەن مۇزىكا مۇتەخەسسسى ۋەن تۇڭشۇ ئەپەندى كۆپ كۈچ سەرپ قىلىپ، ئون ئىككى مۇقامنى تۇنجى قېتىم بەش سىزىقلىق خەلقئارا بەلگىلەر بىلەن ئوتلاشتۇردى. تېكىستلىرىنى يېزىۋېلىشتا ئاتاغلىق شائىرلار-رىمىز ئەمگەك سىڭدۇردى. شۇنىڭ بىلەن، ئون ئىككى مۇقام ئۈزۈلۈپ قېلىش گىردابىدىن دەستلەپكى قەدەمدە قۇتقۇزۇپ قېلىندى. ئون ئىككى مۇقامنى قېزىش، رەتلەش خىزمىتى داۋاملىق ئىشلەندى. يەنى مەدەنىيەت-سەنئەت ئورۇنلىرىدىن مەلۇم مۇتەخەسسسلەر ئاجرىتىلىپ، ئۇلار سىمغا يېزىۋېلىنغان نۇسخىنى ئۆز-لەشتۈرۈپ، ئەمەلدە ئىجرا قىلىش ۋە رادىئو ئارقىلىق تارقىتىش ئىشى بىلەن شۇغۇللاندى. بۇ ساھەدە زىكرى ئەلفەتتاھ قاتارلىق بەستىكارلىرىمىز ئۆز قابىلىيىتىنى نامايەن قىلدى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق رادىئو ئىستانسىسى زور ماھارەت بىلەن كۈچ چىقاردى. دەرۋەقە 30-يىللاردىن باشلاپ، يېڭىچە تىياتىرچىلىق سەنئىتىنىڭ مەيدانغا كېلىشى ئارقىسىدا، مۇقام مۇزىكىسى خەلق ئىچىدىكى سورۇندىن تىياتىر سەھنىسىگە چىقتى. 30-يىللاردىن 60-يىللارغىچە، سەھنىلەشتۈرۈلگەن ناخشا-غەزەللەرنىڭ تولىسى مۇقام كۈيلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. 60-يىللاردىن كېيىن سىياسى-ئىجتىمائىي تېمىلاردا يېزىلغان بەزى سەھنە ئەسەرلىرىگە

بىرەر مۇقامنىڭ موھىم كۈيلىرى ئاساس قىلىنغان ھالدا باشقا مۇقاملاردىنمۇ ئايرىم كۈيلەر تەتقىق قىلىنىپ قوللىنىلدى. سىياسىي تېمىلاردىكى سەھنە ئەسەرلەر ۋە ناخشلاردىمۇ مۇقام ئۆزىنىڭ جەزد-بىدار ۋە تەسىرچان رولىنى جارى قىلدى ھەم ھاياتىي قۇدرىتىنى كۆرسەتتى. پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3-ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن ئون ئىككى مۇقامنى قېزىش، رەتلەش، تولۇقلاش ۋە تەتقىق قىلىش جەھەتلەردە ئۈنۈملۈك خىزمەتلەر ئىشلەندى. بولۇپمۇ ئىسلاھات ۋە ئىشكىنى ئېچىۋېتىش ھەمدە ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى تەڭ ئېلىپ بېرىش فاڭ-جېن-سىياسەتلىرى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، ئون ئىككى مۇقام-نى تەتقىق قىلىش خىزمىتى تېخىمۇ جانلاندى. 1987-يىلى شۇ ئارمۇ مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى قۇرۇلدى، ئۇنىڭدىن كېيىن شۇ ئارمۇ مۇقام ئانسامبلى قۇرۇلدى. ئاپتونوم رايون بويىچە، مەملىكەت بويىچە ۋە خەلقئارالىق مۇقام ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنلىرى كەينى-كەينىدىن ئۆتكۈزۈلدى. شۇ ئارمۇ ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى بىلەن شۇ ئارمۇ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتى بىرلىكتە ئون ئىككى مۇقامنىڭ تېكىستلىرى ئۈستىدە كۆپلىگەن ئىلمىي خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. شۇنىڭ بىلەن مۇقامشۇناسلىق ۋۇجۇدقا كەلدى. ئون ئىككى مۇقام پۈتۈن مەملىكەت دائىرىسىدىن چىقىپ، دۇنياغا يۈزلەنپ، خەلقئارا سەھنىلەردە جەلىكار سادا ياڭراتتى ۋە تىڭشىغۇچىلارنى ھەيران قالدۇردى.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى كۈيلەر ۋە تېكىستلەردىن ئىبارەت

ئىككى ساھەگە بۆلۈندۈ. تۇردى ئاخۇن ئاكا باشلىق مۇقامچىلار بىزگە يەتكۈزۈپ بەرگەن كۈيلەر ۋە تېكىستلەر ئون ئىككى مۇقامنى رەتلەش ۋە تولۇقلاش خىزمىتىدە موھىم ئاساس بولدى. بۇ ئاساس بويىچە، ئون ئىككى مۇقامنىڭ كۈي-نەغمىلىرى ۋە تېكىستلىرى بىرقانچە قېتىم رەتلەندى، نەشر قىلىندى ۋە بارغانسېرى مۇكەممەل-لىشىشكە باشلىدى. شۇ ئۇ ئار ئون ئىككى مۇقام ئىلمىي تەتقىقات جەمئىيىتى بىلەن ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتىدىكى بىر قىسىم مۇتەخەسسسلەرنىڭ جاپالىق ئىزدىنىشى بىلەن مۇقام كۈيلىرى ۋە تېكىستلىرى ئەسلىگە ۋارىسلىق قىلىش پرىنسىپى ئاساسىدا تولۇقلاندى. شۇ ئارقىلىق مۇقام تەتقىقاتىدا يەنە بىر ئەھمىيەتلىك چوڭ قەدەم تاشلاندى. XVIII ئەسىردە ئۆتكەن خوتەن-لىك مۇقامشۇناس، ئالىم ئىسمىتۇللا ئىبنى نېمىتۇللا مۇئەججىزى ئۆزىنىڭ «تارىخىي مۇسقىيۇن» ناملىق ئەسىرىدە: «ئاماننىساخان ئۆزىنىڭ گۈزەل لېرىكىلىرىدىن <دىۋان نەفىسى> ناملىق بىر دىۋان تۈزگەن، <شۈرۈھۇل قۇلۇپ>، <ئەخلاقۇل جەمىل> ناملىق ئەسەر-لەرنى يازغان، <ئىشرەت ئەڭگىز> ناملىق مۇقامنى ئىجاد قىلغان» دېگەن.

شۇ ئۇ ئار ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى ۋە شۇ ئۇ ئار ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتىدىكى ئالىم-مۇتەخەسسسلەرنىڭ ئەستايىدىل ئىزدىنىشى، جاپالىق ئەمگەك سىڭدۈرۈشى بىلەن بۇ قېتىم ئاماننىساخاننىڭ ئىجادىيىتى بولغان «ئىشرەت ئەڭگىز» (شاتلىق قوزغىغۇچى) ناملىق مۇقام تېپىلدى. بۇ مۇقام 92 مىسرالىق كلاسسىك شېئىر ۋە 20 مىسرالىق

خەلق قوشاقلىرى بىلەن باغلانغان 11 ئاھاڭنى ئۆزئىچىگە ئالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئون ئىككى مۇقام تەركىبىدىكى ھەر بىر مۇقامنىڭ خاتىمىسى بولغان «ئابى چەشمە» لەر ۋە ئون ئىككى مۇقامنىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى مۇزىكا بۆلەكلىرىدىن بولغان «مۇستەھزاد» لار تېپىلدى. بۇلار 242 مىسراقى كلاسسىك شېئىر-لار بىلەن باغلانغان 39 ئاھاڭنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

يەنە «راك»، «چەبىيات» مۇقاملىرىنىڭ مۇھىم تەركىبى قىسىملىرىدىن بولغان 13 ئاھاڭ تېپىلدى، بۇ ئاھاڭلار ئارقىلىق يۇقىرىقى مۇقاملار تولۇقلاندى.

يېڭىدىن تېپىلغان «ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقامى ۋە ئون ئىككى مۇقامنىڭ «ئابى چەشمە»، «مۇستەھزاد» قاتارلىق مۇزىكا بۆلەكلىرى «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» نىڭ 13-كىتابى سۈپىتىدە بۇ قېتىم نەشر قىلىنغان «ئابى چەشمەلەر ۋە ئىشرەت ئەڭگىز» ناملىق كىتابقا كىرگۈزۈلدى.

يۇقىرىقى مۇقام ۋە ئاھاڭلارنىڭ تېپىلىشى مەدەنىي ھاياتىمىز-دىكى خوشاللىقلارلىق زور ۋەقە. چۈنكى بۇ ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ تارىختىكى ئۈچىنچى قېتىملىق رەتلىنىشى ۋە تولۇقلىنىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

تولۇقلاپ نەشر قىلىنغان بۇ نۇسخا نوتا، ئۇيغۇرچە ترانسكرىپسىيىلىك تېكىست، يەشمە، لۇغەت، ئىزاھات، تېكىستلەرنىڭ خەنزۇچە تەرجىمىسى، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىغا تېكىستلىرى كىرگەن كلاسسىك شائىرلارنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى، نوتا بەلگىلىرى توغرىسىدا ئىزاھات، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ ئاھاڭ

كۆرسەتكۈچلىرى قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالدى.
«ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» نىڭ تېكىستلىرى، بۇنىڭدىن
ئىلگىرى (1964-، 1983-يىللىرى) تۇردى ئاخۇن ئېيتقان تې-
كىستلەر بويىچە رەتلىنىپ نەشر قىلىنغانىدى. لېكىن ئۆتمۈشتە
خىلمۇخىل ئىجتىمائىي سەۋەبلەر ۋە ئوقۇش-ئورۇنداش جەھەتتىكى
سەۋەنلىكلەر تۈپەيلىدىن بەزى تېكىستلەر قىسقارتىۋېتىلگەن ياكى
ئۆزگەرتىۋېتىلگەن، بەزىلىرى تەكرارلىنىپ كەتكەن ياكى ئىككى-
كى-ئۈچ شائىرنىڭ قەلىمىگە مەنسۇپ بېيتلاردىن قۇراشتۇرۇلغان-
دى. 1993-يىلى، تېكىستلەرنى ئىككىنچى قېتىم رەتلەشتە، بۇ
كەمچىلىكلەر مەلۇم دەرىجىدە تۈزىتىلگەن بولسىمۇ، لېكىن يەنىمۇ
چوڭقۇرلاپ تەكشۈرۈپ-تەتقىق قىلىش جەريانىدا، بەزى سەۋەنلىك-
لەر بايقالدى. 1995-يىلى شۇ ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات
ئىلمىي جەمئىيىتى بىلەن شۇ ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات
تەتقىقات جەمئىيىتى 47 نەپەر ئالىم-مۇتەخەسسسلەردىن تەركىب
تاپقان 4 گۇرۇپپا تەشكىللەپ، 11 ماددىلىق ئىلمىي قائىدە-پرىن-
سىپلارنى بەلگىلەپ، شۇ قائىدە-پرىنسىپلار ئاساسىدا تېكىستلەر
ئۈچىنچى قېتىم ئەستايىدىل رەتلەندى. تېكىستلەرنىڭ مەنبەلىرى
تەتقىقلاندى. تېكىستلەرنىڭ مەزمۇن ھەم ۋەزىنلىرى كۈيلەرنىڭ
تېما ھەم ۋەزىنلىرىگە ماس بولۇش ئەنئەنىسىگە تولۇق ۋارىسلىق
قىلىندى. ئايرىم تېكىستلەردىكى كەم جايلار شۇ تېكىستنىڭ قەدىم-
كى قول يازمىلىرى ئاساسىدا تولۇقلاندى. تەكرار ئېيتىلغان تې-
كىستلەر قايسى شائىرنىڭ شېئىرلىرىدىن ئېلىنغان بولسا، شۇ
شائىرنىڭ ياكى زامانداش شائىرنىڭ مۇۋاپىق كېلىدىغان باشقا

شېئىرلىرى بىلەن يەڭگۈشلەندى. كلاسسىك شېئىردىن ئېلىنغان تېكىستلەردە، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ لىرىكا جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرىنىڭ نەمۇنىلىرىنى نامايەن قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىلدى. بۇ قېتىم رەتلەنگەن تېكىستلەر كلاسسىكىلىرىمىزدىن 44 نەپەر شائىرنىڭ قەلىمىگە مەنسۇپ بولۇپ ئاساسەن ئارۇز ۋەزنىنىڭ رەمەل، ھەزەج، رەجەز، مۇتەقارب، مۇجتەس... قاتارلىق بەھرىلەر-نىڭ ھەرخىل ۋەزىنلىرىدە يېزىلغان غەزەللەردىن تەركىب تاپتى. مۇقاملارنىڭ داستان قىسمىغا كىرگۈزۈلگەن شېئىرلار ئىلگىرىكى تېكىستلەردە ئاساسەن ئىككىلا داستاننىڭ ئۇزۇندىلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. بۇ قېتىمقى رەتلەشتە، خەلق ئىچىگە كەڭ تارقالغان مۇنەۋۋەر داستانلار مەسىلەن، «غەرب-سەنەم»، «بەھرام-دىلئارام»، «يۇ-سۇف-ئەھمەد»، «ھۇرىلىقا-ھەمراجان»، «سەنەۋبەر»، «فەر-ھاد-شىرىن»، «شاھزادە نىزامىددىن ۋە مەلىكە رەئنا» قاتارلىقلار-نىڭ قول يازمىلىرى ئاساسىدا پارچىلار بېرىلدى. مۇقامنىڭ داستان قىسمىدا 14 داستان پارچىلىرىدىن باشقا، كلاسسىك شائىرلىرىمىز-نىڭ قەسىدە ژانىرىغا ياندىشىدىغان غەزەللىرىمۇ قايتا رەتلەندى. خەلق بېيت-قوشاقلرىدىن ئېلىنغان تېكىستلەرنىڭ مەزمۇنى، شەكلى، سىۋىزىتلىق باغلىنىشى ۋە مەنتىقىي مۇناسىۋەتلىرى، تارد-خىيلىقى ۋە بەدىئىي قىممىتى كۆزدە تۇتۇلدى.

ئون ئىككى مۇقامنى ئوتلاشتۇرۇش خىزمىتى پەيدىنپەي ياخشى ئىشلەندى. مۇزىكا شۇناس ۋەن تۇڭشۇ، تۇردى ئاخۇن باشلىق مۇقامچىلاردىن خاتىرىگە ئالغان ئۇنئالغۇ لىنتىسى بويىچە يېزىپ چىققان تونجى نوتىدىن بۇ قېتىم مۇۋاپىق پايدىلىنىپ

قايتىدىن ئۇتىلاشتۇرۇلدى. ئوتىغا ئېلىشتا، ئاھاڭ ئايرىش مېخانىزىمىدا تېخىمۇ ئىنچىكىلەپ تەكشۈرۈپ-تەتقىق قىلىش ئارقىلىق، ھەربىر كۈيىنىڭ ئەسلى ھالىتىنى ئەينەن ئىپادىلەشكە ئەھمىيەت بېرىلدى. قايتا يېزىلغان ئۇتا پايتەختتىكى مۇزىكا تەتقىقات ئورۇنلىرىنىڭ، ئاتاقلىق مۇزىكا شۇناسلىرىدىن تەتقىقاتچى خۇاڭ شياڭپىڭ، پروفېسسور تىيەن لىيەنتاۋ، قاتارلىق مۇتەخەسسسلەرنىڭ تەكشۈرۈشىدىن ئۆتكۈزۈلدى.

باشقا مىللەت مۇزىكا شۇناسلىرى ياكى مۇزىكا ھەۋەسكارلىرىنىڭ ئوقۇشى ۋە ئېيتىشىغا ئوڭاي بولۇشى نەزەردە تۇتۇلۇپ، ئومۇمىي بولغان خەلقئارالىق گرافىك بەلگىلەر بىلەن تېكىستلەرنىڭ ترانسكرىپسىيىسى بېرىلدى. تېكىستلەر خەنزۇچىگە قايتىدىن تەرجىمە قىلىندى.

«ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» نىڭ بۇ قېتىمقى نەشرىنى تەييارلاشتا، مۇقامچىلار، ئەدەبىيات شۇناسلاردىن، كومپوزىتۇرلاردىن كەڭ، تەكرار پىكىر ئېلىندى، قايتا-قايتا تەھلىل-تەھرىرلەش ئۆتكۈزۈلدى.

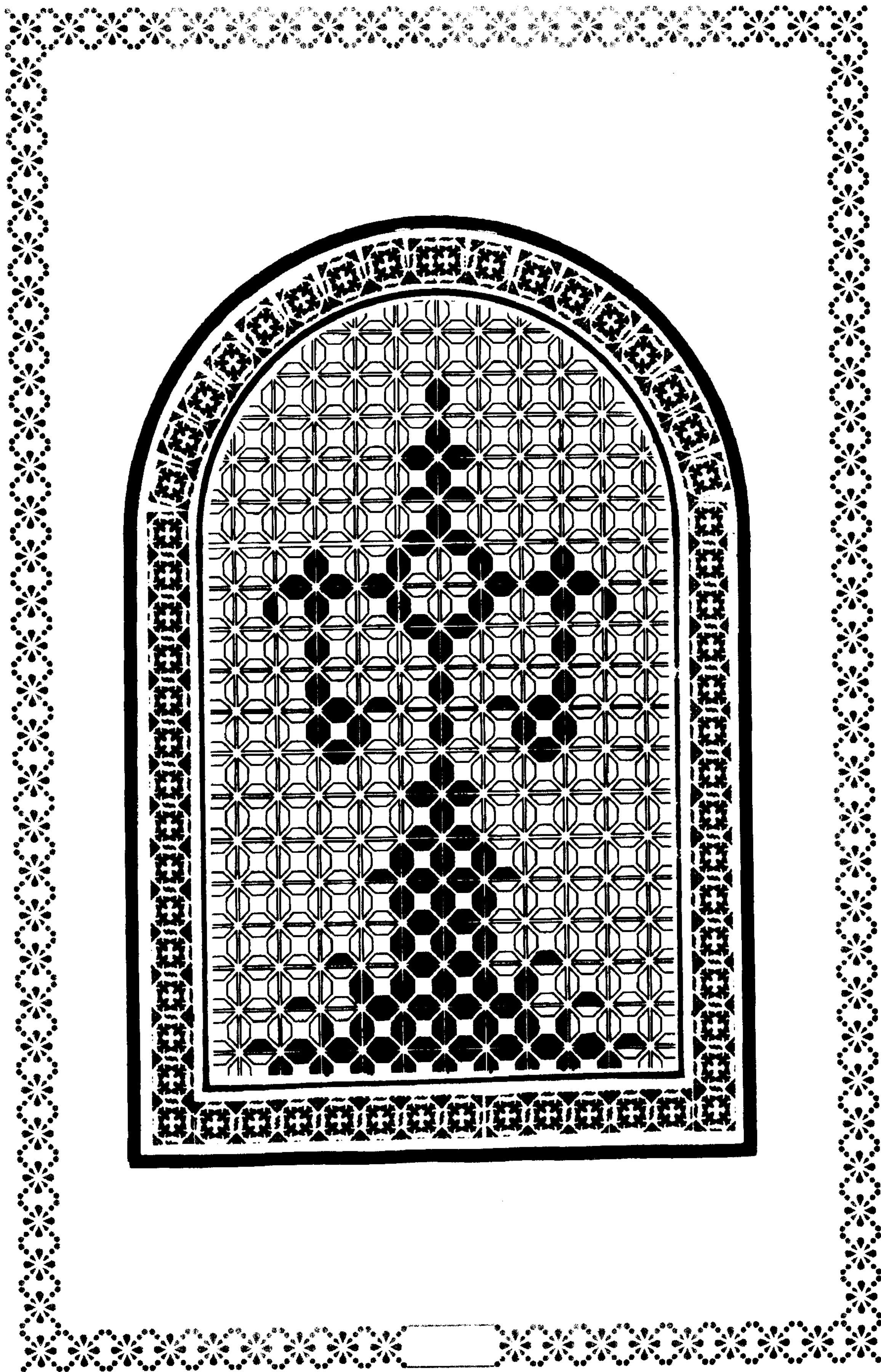
«ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» نىڭ قوللىنىلىدىغان بۇ نۇسخىسى مۇقام پېشقۇلىرىنىڭ، مۇقام شۇناسلارنىڭ، مۇقامچىلارنىڭ، كومپوزىتۇرلارنىڭ، كلاسسىك ئەدەبىياتچىلارنىڭ كۆپ يىللىق جاپالىق ئەجىرىنىڭ نەتىجىسى. ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق تەتقىق قىلىپ، يەنىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈش، باشقا مىللەتلەرنىڭ مۇقاملىرى بىلەن سېلىشتۇرۇپ تەتقىق قىلىش، مۇقام نەزەرىيىسىنى بەرپا قىلىش، ئەدەبىيات-سەنئەتنىڭ تۈرلۈك

ۋاستىلىرى ۋە ھەرخىل ژانىرلىرىدىن پايدىلىنىپ ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنى ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئۈچۈن ئۈنۈملۈك خىزمەت قىلدۇرۇش جەھەتلىرىدە، بۇ نۇسخا دەستۇر بولۇپ قالغۇ-سى.

ئىككى يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە ئىككى جەمئىيەتتىكى ئالىم-مۇتەخەسسسلەرنىڭ تىرىشچانلىقى، جاپالىق ئىزدىنىشى، زور كۈچ چىقىرىشى ئارقىلىق ئون ئىككى مۇقام نوتىلىرى ۋە تېكىستلىرى ئەسلىگە ۋارىسلىق قىلىش ئاساسىدا تولۇقلاندى. نوتا ۋە تېكىستلەردە ئۇزاقتىن بۇيان داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان بەزى نۇقسانلار تۈزىتىلدى، شۇنداقىمۇ بۇ نۇسخىدا يەنە ئايرىم يېتەرسىزلىكلەر ساقلانغان بولۇشى مۇمكىن. كەسىپداشلارنىڭ كېيىنكى ئىلمىي تەتقىقات خىزمىتى جەريانىدا تۈزىتىپ كېتىشنى سەمىمىي ئۈمىد قىلىمەن.

تۆمۈر داۋامەت

1996-يىل ئۆكتەبىر

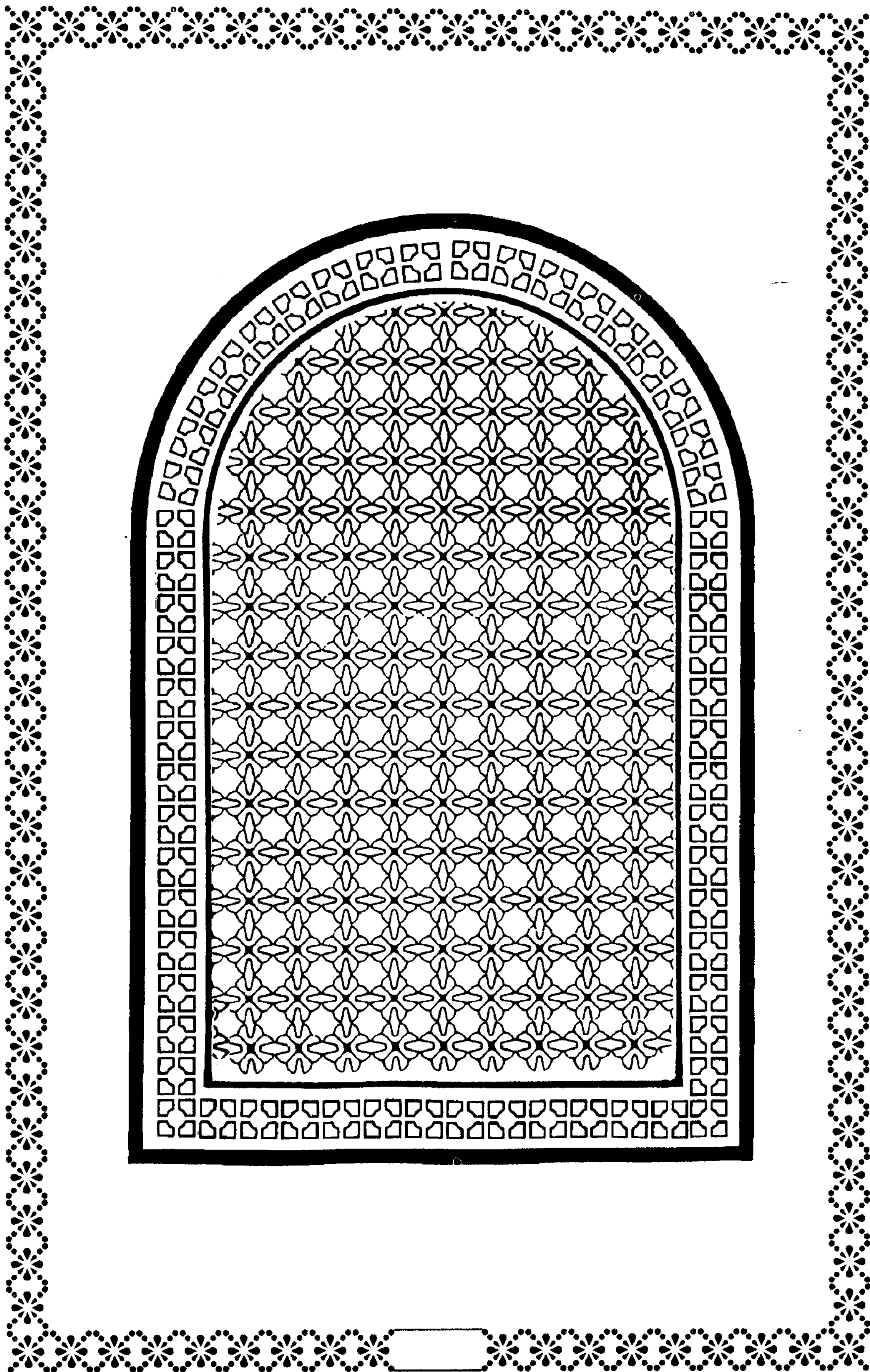

ئومۇمىي مۇندەرىجە

1	كىرىش سۆز
3	ترانسكرىپسىيەلىك تېكىستلەر
37	يەشمىلەر
53	لۇغەت
69	ئىزاھاتلار
97	كلاسسىك شائىرلارنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى
	«ئون ئىككى مۇقام» نۇتۇسىدا قوللىنىلغان شەرتلىك بەلگىلەر
112	ھەققىدە ئىزاھات
114	ئاھاڭ كۆرسەتكۈچ

ترانسکرپسیلک
پکستلر

مۇندەرىجە

چوڭ نەغمە

مۇقەددىمە

ئەمەس خىلۋەت نىشىنلەرغە نەۋائى (7)

تەئەززە

كەلگىلىكى مۇشتاق بولمىشەم نەسىمى (10)

تەئەززە چۈشۈرگىسى

چۈن شەھرىيارنىڭ شەھرىنە " (11)

نۇسخە

ماڭا سەن بولماساڭ ئاتايى (12)

نىگارا، سەنسىزىن لۇتقى (13)

نۇسخە چۈشۈرگىسى

بۇ تۈرلۈك ھۈسن ئىلە " (13)

جۇلا

تالى مەجنۇن خەلق قوشقى (15)

سەنەم

ئاي ئالدىمدا، خەلق قوشقى (16)

چوڭ سەلىقە

قىزىل-قىزىل ئالمالىرىم خەلق قوشقى (17)

كىچىك سەلىقە

لەبىڭ يادىدا قۇتۇھى (18)

تەنىمدىن چىققالى فىراقى (19)

كىچىك سەلىقە چۈشۈرگىسى

نەچە مۇددەتدۇرۇركىم " (20)

پىشرەۋ

دېمە يۈزكىم خوتەن نەۋائى (21)

مەنى بىچارەنى زۇھۇرى (22)

پىشرەۋ چۈشۈرگىسى

زۇھۇرى بولماسا " (23)

تەئكىد

دوزاخنىڭ ئوتىنى دەيدۇ خەلق قوشقى (24)

داستان

بىرىنچى داستان

نائەھلى بىلەن «يۈسۈف-ئەھمەد» دىن (25)

ئىككىنچى داستان

رۇخسارىڭنى ... «قەھەر شاھ ۋە شەمسى جانان» دىن (26)

ئۈچىنچى داستان

ئەي يارانلار، «غەرىب-سەنەم» دىن (28)

مەشرەپ

بىرىنچى مەشرەپ

دىئارامغە كۆڭلۈم زەلىلى (30)

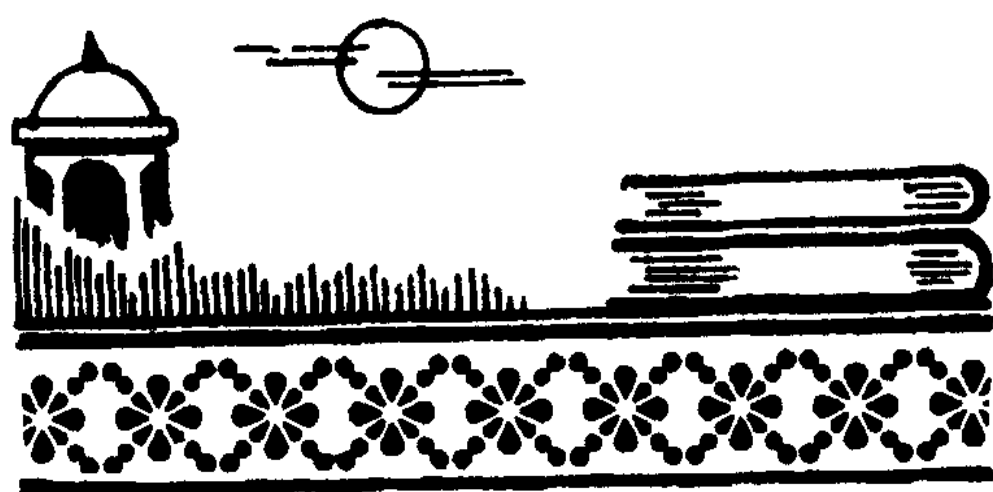
ئىككىنچى مەشرەپ (بىرىنچى ئاھاڭ)

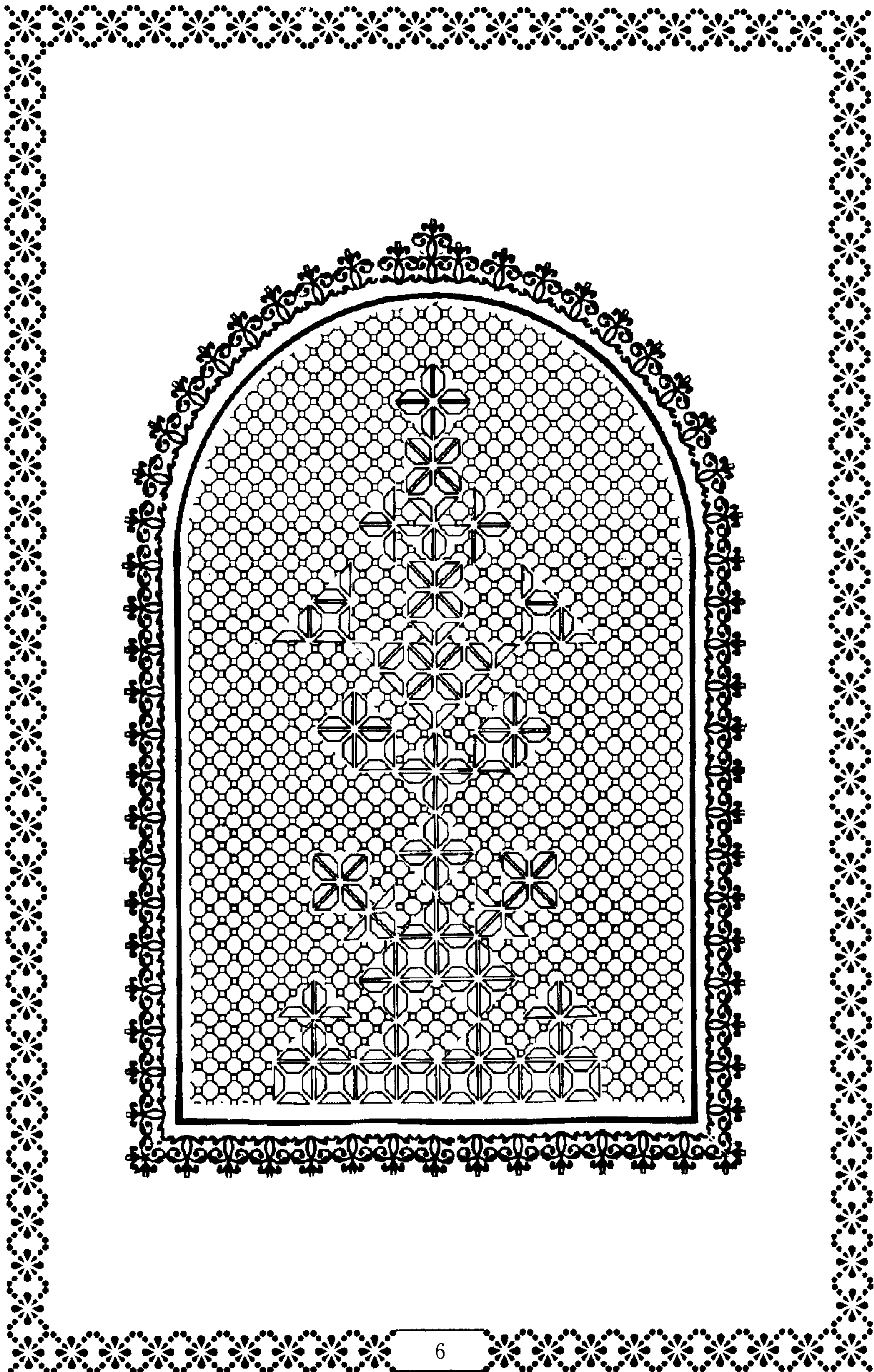
ھەم ئىيدۇ مەۋسۇمى گۈل

..... ھافىز شىرازى (زىلەيخا بېگىم تەرجىمىسى) (32)

ئىككىنچى ئاھاڭ

ئوتغە سالغىل نەۋائى (33)

چوڭ نىغمە

مۇقەددىمە

ئەمەس خىلوەت نىشىنلەرغە تەماشايى چەمەن ھاجەت،
چۇنانچە بولماغاي ئەھلى فەناغە ئەنجۇمەن ھاجەت.

گىرىفتارى قەدى رەئىيى گۈلگۈن پۇشمەن، ۋەھ-ۋەھ،
كۆڭۈلدە قالماي بەرگى گۈلى سەرۋى سۈمەن ھاجەت.

بەلا دەشتىدەكى ئەۋۋارلەرنىڭ ھالىنى سورماڭ،
كى ئاندا نې گۈلۈ نې بۆلبۈلۈ نې كۆھكەن ھاجەت.

سەھەر ۋەقتى سەبا يەتكۈزدى زۇلفۇڭ تارىدىن بۇيى،
مۇئەتتەر ئولدى ئالەم، بولماي مۇشكى خوتەن ھاجەت.

سوئال ئەيلەيدۇرۇركى يىغلاماقدىن نې غەرەز ئاخىر،
دېدىلەر مۇستەفا، دوستۇم، ماڭا ۋەيسى قىرەن ھاجەت.

زىلەيخا گۈلشەننى قىلدى سەمۇمى ئىشقى خاكستەر،
بۇ يەڭلىغ دېمەكم ئول يۇسۇفى گۈل پىرەھەن ھاجەت.

جۈنۈن بازارىدە رەسۋالىغىمنىڭ بائىسى ئولدۇر،
بەھاغە ئالمادىلار، يوق ئىكەندۈك ماۋۇ مەن ھاجەت.

بۇ مۇشتى ئۈستىخانمىنى ئانىڭ كويىغە تاشلاڭلار،
شەھىدى ئىشقىغە تابۇت نې گورۇ نې كەفەن ھاجەت.

رەفقا، بىسەرۇپالارنى سەن ئاغرىتماغىل زىنھار،
ھەبىب ئىشكىگە بارغاندا نې سەن ھاجەت، نې مەن ھاجەت.

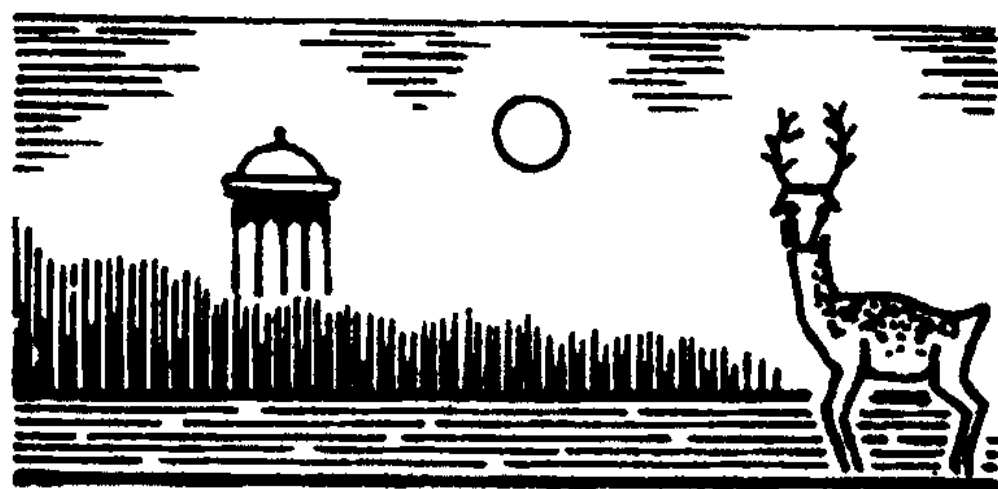
نەۋائى، يارنىڭ ئاستانەسىنىڭ تۇفراغى بولدۇڭ،
ساڭا ئەندى نې سەھراۋۇ نې شەھرۇ نې ۋەتەن ھاجەت.^①

— نەۋائى.

① «مۇقام تېكىستلىرى»، شىنجاڭ ياشلار-ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى 1986-يىل نەشرى، 259—260-بەتلەر.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى سالىم
مەفائىلۇن مەفائىلۇن مەفائىلۇن مەفائىلۇن

كەلگىلىكى، مۇشتاق بولمىشەم شىرىن لەبىڭ گۈلقەندىنە،
كەلگىل، لەبىڭ قەندىن ئېلىتگۈل ئانلارىڭ گۈلقەندىنە.

ھەرقايداكىم شەرھ ئەيلەسەم شىرىن دۇداغىڭ قەندىنى،
رۇھلار قانۇر تۇتى كەبى ئول لەئلى شەككەر خەندىنە.

شەھلا كۆزۈڭ مەندىن كۆڭۈل ئايدىيۇ ئانت ئىچەركى بۇ،
بولسۇن كەفارەت جانۇ دىل ئول گەرچەگىڭ سەۋگەندىنە.

مۇشكىن ساچىڭ بەندىن مېنى كەسدىيۇ پەيۋەند ئەيلەدى،
تەھسىن ئانىڭ كەسكەنگە، رەھمەت ئانىڭ پەيۋەندىنە.

زۇلفىلە قاشى قارەدۇر سەرۋى خىرامان دىلبەرىڭ،
قاشلارىگە قۇربان ئولەم، يا تۇررەئى دىل بەندىنە.

ئەي ۋائىز، ئەبسەم ئول، ماڭا تائەتگى پىش ئەيلەمە،
مەن ئاشىق ئولدۇم كىرمەگۈم، ھەرقىسسەخاننىڭ پەندىنە.

ئەي ئىشقى ئىنكار ئەيلەيەن، چۈنۈ چەراۋۇ چەندى قوي،
نىچۈك تۈشەرسەن ئاشىقنىڭ چۈنۈ چەراۋۇ چەندىنە.

زۇلفى كەمەندىدىن كۆڭۈل قۇتۇلماس ئايرۇ، شۈيلە بىل،
سەۋداسىگە بەل باغلامش، ھەم كۆز قارارتمىش بەندىنە،

چۈن شەھرىيارنىڭ شەھرىنە بۈكۈن نەسىمدۇر مەلىك،
بۇيرۇق ئانىڭدۇر، ھۈكۈم ئانىڭ ھەم شەھرىنە ھەم كەندىنە.

تەنزە چۈشۈرگىسى

چۈن شەھرىيارنىڭ شەھرىنە بۈكۈن نەسىمدۇر مەلىك،
بۇيرۇق ئانىڭدۇر، ھۈكۈم ئانىڭ ھەم شەھرىنە ھەم كەندىنە.①

— نەسىمى.

ۋەزىن بايرىمىسى

بەھرى رەجەزى مۇسەممەنى سالىم
مۇستەفئۇن مۇستەفئۇن مۇستەفئۇن مۇستەفئۇن

— √ — — — √ — — — √ — — — √ — — —

① «بۇلاق» ژۇرنىلى، 1990-يىل 2-سان 94-بەت.

ماڭا سەن بولماساڭ جان ھاجەت ئېرمەس،
بېھىشتۇ ھۇرۇ رىزۋان ھاجەت ئېرمەس.

فراقىڭدا كۆزۈم ياشى بار ئېركەن،
بەھارۇ ئەبرۇ نەيسان ھاجەت ئېرمەس.

يۈزۈڭدىن شاملار زۇلفۇڭنى يىغساڭ،
فۇرۇغى ماھى تابان ھاجەت ئېرمەس.

بويۇڭ سەرۋۇ كۆزۈڭ نەرگىس، يۈزۈڭ گۈل،
سېنىڭ قاشىڭدا بوستان ھاجەت ئېرمەس.

ئەگەر گەشتى لەبى دەريا قىلۇرسەن،
كۆزۈمگە كەلكى، ئۇمان ھاجەت ئېرمەس.

رەقىب بىرلە مۇساھىب قىلما بىزنى،
قۇتۇرغان ئىتكە سەگىبان ھاجەت ئېرمەس.

ئاتايغە بۇسۇغاڭدىن ئورۇن بەر،
سەرايۇ گاھى ئەيۋان ھاجەت ئېرمەس.

— ئاتايى.

نىگارا، سەنسزىن مەندىن نە ھاسىل،
ئەگەر جان بولماسە، تەندىن نە ھاسىل.

چۈ گۈلدىن رەڭ ئەمەس بۇلبۇلغە بۇيى،
بەھارۇ باغۇ گۈلشەندىن نە ھاسىل.

جەفاۋۇ ئىشۋەلەرنى فەن تۇتۇپسەن،
مۇنىڭتەك ئىشۋە پۇرفەندىن نە ھاسىل.

كىشىكىم يۇقتۇرۇر مېھرۇ ۋەفاسى،
ئەگەر خۇرشىددۇر ئەندىن نە ھاسىل.

نۇسخىچى شۇركىسى

بۇ تۈرلۈك ھۈسن ئىلە لۇتقى قولۇڭغە،

ئىنايەت قىلماساڭ، سەندىن نە ھاسىل. ①

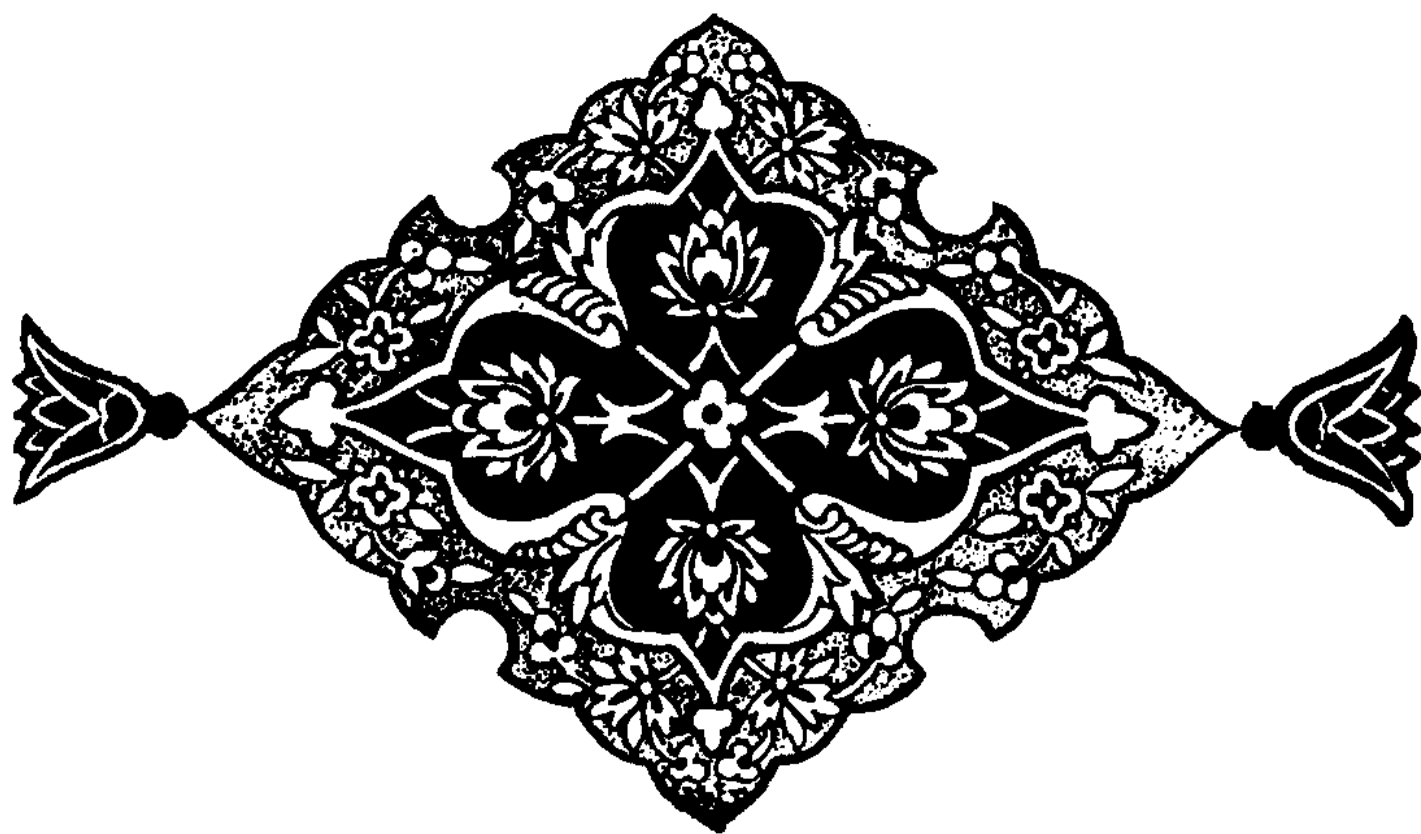
— لۇتقى.

ۋەزىن ئىپادىسى

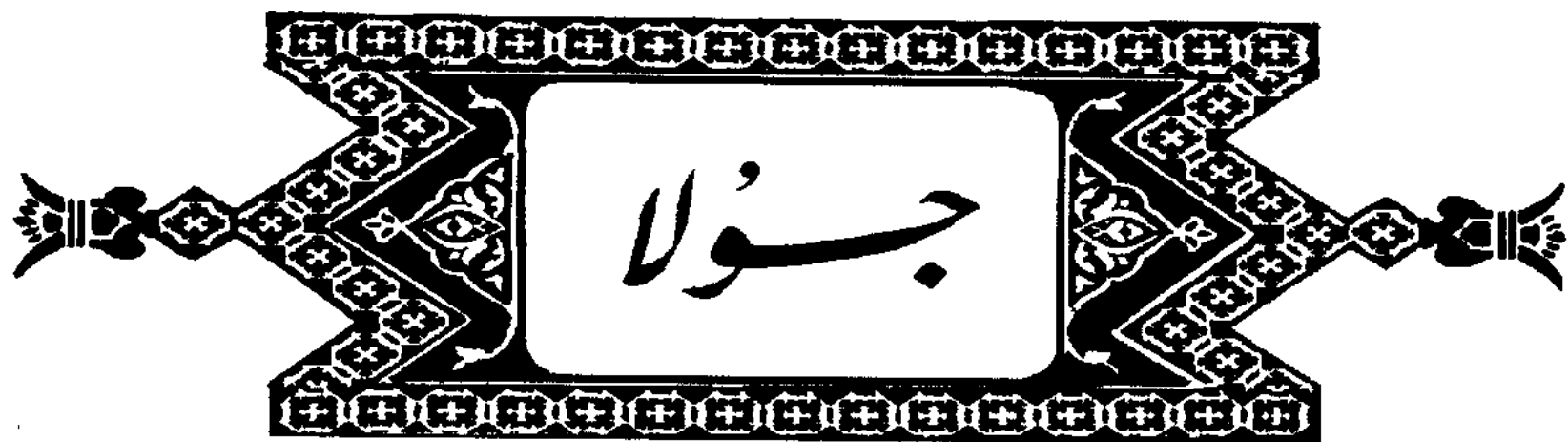
بەھرى ھەزەجى مۇسەددەسى مەھرۇف

مەفائىلۇن مەفائىلۇن فەئۇلۇن

— — — — —

① «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن نەمۇنىلەر»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
1980-يىل نەشرى.

تالى مەجنۇن شاخى ئېگىلدى يار ئېگىلمەيدۇ ماڭا،
يا كېلىپ ئالغىن بۇ جاننى يا كۆڭۈل بەرگىن ماڭا.

يار يىراقتا، مەن يىراقتا، ۋەدە يالغان بولمىسۇن،
خەلقى ئالەم بىر بولۇپ، يولدىن چىقارغان بولمىسۇن.

«ئەسسەلام» دەپ ئۆيگە كىرسەم، ئۆيدە يارىم ئولتۇرۇر،
قاشلىرى قىيغان قەلەمدەك، كۆزلىرى ئويناپ تۇرۇر.

كۆرگىلى كەلدىڭلىمۇ، كۆيدۈرگىلى كەلدىڭلىمۇ؟
كۆيۈپ ئۆچكەن ئوتلىنى ياندۇرغىلى كەلدىڭلىمۇ؟

ئۆزىمەس كۆڭلۈم مېنىڭ يار ئۆزىگەننىڭ يارى بول،
كىم سېنى يارىم دېسە، بارىپ شۇنىڭ گۈلزارى بول.^①

— خەلق قوشىقى.

① «ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى» (3)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1982-يىل نەشرى.

ئاي ئالدىدا، كۈن كەينىدە، ھەسرەت ئىچىمدە،
كۆيۈپ تۇرغان ئوتنى سالىدىك مېنىڭ ئىچىمگە.

ئاتلارنى ھايدايدىكەن مۇز داۋان بىلەن،
بىر ياخشىنى قىينايدىكەن بىر يامان بىلەن.

قارا-قارا قاغىلارنىڭ قاناتى بولسام،
ئېگىز-ئېگىز چىنارلارنىڭ شاخىغا قونسام.

جان ئالغۇچى ئەزرائىلنىڭ شاگىرتى بولسام،
ئاشىقلارغا قەست قىلغاننىڭ جاننى ئالسام.^①

— خەلق قوشىقى.

① «بۇلاق» مەجمۇئەسى، ئومۇمىي 4-سان.

چوڭ سەلىقە

قىزىل-قىزىل ئالمالىرىم ئېقىندا كەتتى،
قىزىل تونلۇق مېنىڭ يارىم ئىلىغا كەتتى.

قارىسام ھېچ كۆرۈنمەيدۇ ئىلىنىڭ تاغى،
مۇنداق يامان بولارمۇدۇر كۆيەكنىڭ داغى.

قارا-قارا كۆرۈنگەنلەر تاغنىڭ دەرەخى،
يارنى يارغا كۆرسەتمىگەن يولنىڭ يېراغى.

يوللار يامان، يوللار يامان، يولنى بىلمىسە،
مەن يارىمنى ئىزدىگەننى دۈشمەن بىلمىسە.

يولدا يەتمەي ئۆلۈپ قالسا، قاغا يېمەمدۇ،
قاغلارمۇ قىيامەتلىك ئاشق دېمەمدۇ.

— خەلق قوشقى.

كىچىك سەلىقە

لەبىڭ يادىدا گۈلگۈن مەي ئىچىپ مەستانە بولمىشمەن،
جۈنۈن شەھرىدە رەسۋالىق بىلە ئەفسانە بولمىشمەن.

پەرى پەيكەر نىگارى لەيلى يەڭلىغ جىلۋەگەر كۆرگەچ،
ياقامنى چاك ئېتىپ مەجنۇن كەبى دىۋانە بولمىشمەن.

جەمالىڭ شەمئىغە، ئەي گۈل، نەسىم ئەتمەكنى ياد ئەيلەپ،
باشىڭدىن ئۆرۈلۈپ بۆلۈل كەبى پەرۋانە بولمىشمەن.

بىرەۋ ئىشقىنى تەرك ئەيلەپ ئىدىم، يۈزىڭ جەفا تارتىپ،
گىرىفتارى سىتەم، ۋەھكىم، بىرەۋگە يانە بولمىشمەن.

كۇلاھى زەرنى باشىڭ ئۆزرە كۆرگەچ ئوتلۇغ ئاھىمدىن،
چېكىپ زەرىدىن ئەلەم باشىم ئۆزە شاھانە بولمىشمەن.

جۈنۈن دەشتىدە مەجنۇندەك كىيىكلەر ھەمدەمىم بولمىش،
نەدىنىڭ شەھىر ئېلىدىن ئەسرۇ كۆپ ئەفسانە بولمىشمەن.

قەدىم دالۇ كۆزۈم پۈرنەم سىرىشكىمنى ساچىپ ھەر يان،
ۋەفا سەيدىن تۇتارغە دامى سۇدى دانە بولمىشمەن.

فىگار ئەيلەپ تەنىمنى تىرى ئىشقىڭ، ئەي قارا كاكۇل،
ساچىڭ سەۋداسىدىن، ۋەھكىم، ئەجايىپ شانە بولمىشمەن.

ئىچىمدە تامغە-تامغە داغى ئىشقىڭ نەقدىنى ئاسراپ،
ئىچىدىن چاك-چاك بولغان بۇزۇق ۋەيرانە بولمىشمەن.

فۇتۇھى قۇلغە، ئەي شەھ، شەككەرىن لەفزىڭ گەزەك قىلغىل،
لەبىڭ يادىدا گۈلگۈن مەي ئىچىپ مەستانە بولمىشمەن.

— فۇتۇھى.

تەنىمدىن چىققالى يەتتى جۇدالىق جەھتتىن جانىم،
نيسار ئولغاي ئاڭا جانۇ جەھاننىم بەلكى ئىمانىم.

باشىمنى بەندەۋار ئىشكىڭدە قويدۇم تا تىرىكدۈرمەن،
كى تۇفراقىدىن كۆتەرسۇن لۇتق بىرلە تۆكسەمۇ قانىم.

ساغىنىدىم گۈل يۈزۈڭنى بىردەمى كۆرمەككە مەن مۇشتاق،
فراقىدا سەھەر بۇلبۇلنى ئۆرتەر ئاھۇ ئەفغانىم.

بۇ ئىقلىم ئىچرە ئىستەپ كۆرمەدىم سەندەك پەرۋەشنى.
يۈزۈڭگە تەلىمۈرۈپ جان بەرگەلى بىسىار ئەرمانىم.

مەلاھەتدە لەبىڭگە قەندۇ شەككەر قاندا تەڭ بولسۇن،
نەزاكەتلىك قولۇڭغە سۇ قويالماس خان قىزى، خانىم.

كۆزۈڭ كافىرلىغى يەتمەيدۇرۇركىم سۈرمەدار ئەتتىڭ،
مېنى ئۆلتۈرگەلى مايىل بولۇپ سەن شاھى ئەھسانىم.

كىچىك سەلىقە چۈشۈرگۈسى

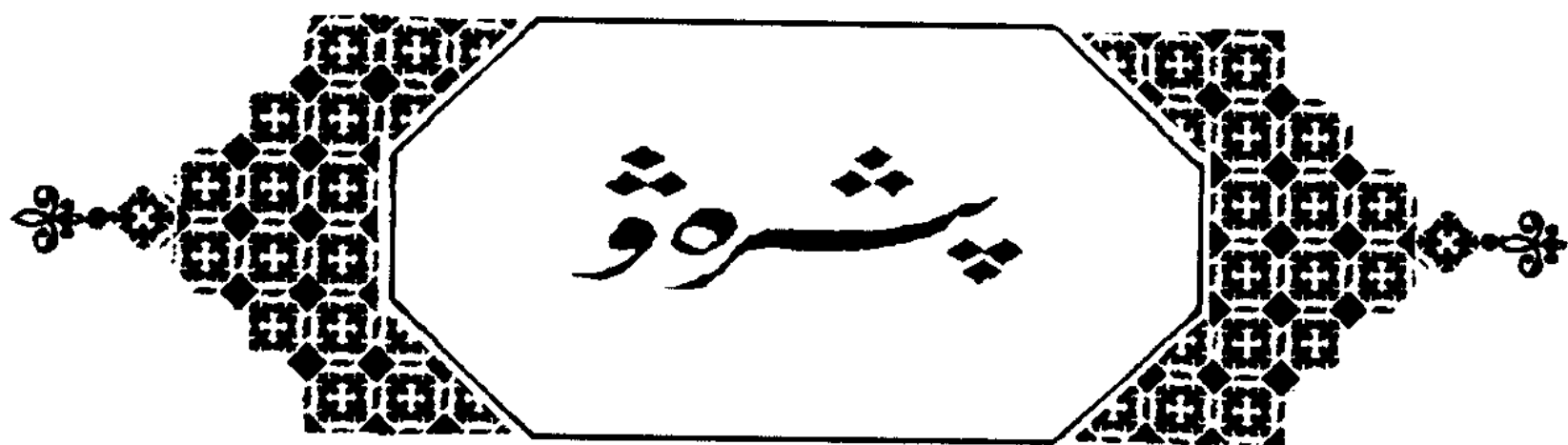
نەچە مۇددەتدۇرۇركىم مەن ساڭا، ئەي دىلبەرى رەئنا،
بولۇپ مەن ۋالەئى شەيدا تۈشۈپسەن شاھى خۇبانىم. ❶
— فراقى.

ۋەزىن ئايىرىلمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى سالىم
مەفائىلۇن مەفائىلۇن مەفائىلۇن مەفائىلۇن

— — — — —

❶ (1) «بۇلاق» ژۇرنىلى، 1989-يىل 2-سان، 35-بەت.
(2) «باياز» (1)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995-يىل نەشرى، 65-بەت.

دېمە يۈزكەم خوتەن گۈلزارىدۇر بۇ،
دېمە خەت نافەئى تاتارىدۇر بۇ.

كۆزى ئۆلتۈرسە، لەئلى جان باغىشلار،
ئەجايىب مۇددەئە ئىزھارىدۇر بۇ.

دېسەم: زۇلفۇڭمۇ كۆڭلۈم ئەيلەدى بەند،
دەر: ئەي مىسكىن، ئانىڭ بىر تارىدۇر بۇ.

سۆزى گەر ئەسرۇ شىرىندۇر، تاڭ ئېرمەس،
ھەدىسى لەئلى شەككەربارىدۇر بۇ.

ئوغۇرلار جان زەنەخدانىڭ ئارا خال،
كى بابىل چاھىنىڭ ئەييارىدۇر بۇ.

كۆڭۈل ئۆزلۈكنى بىر ساغەرگە ساتتى،
مەگەر دەيرى فەنا خەمبارىدۇر بۇ.

نەۋائىگە دېسەم قىل، ئەي يىگىت، رەھم،
كۈلۈپ دەر: نې ھەياسىز قارىدۇر بۇ.
— نەۋائى.

مەنى بىچارەنى بىخانۇمان ئەت،
ئۆزۈڭ ئىشقىدا رەسۋايى زەمان ئەت.

جىگەر قانىدىن ئەيلەر جۇيبارى،
ئوقۇڭ جانىم ئارا سەرۋى رەۋان ئەت.

نشانە ئەيلەدىم سىينەم ئوقۇڭغە،
ئاڭا پەيۋەستە قاشىڭدىن كەمان ئەت.

تەلەر جانىم قۇشى ئەيلەرنى پەرۋاز،
ئانىڭ پەرۋازىنى بىر لامەكان ئەت.

نيسار ئەيلەي ساڭا جانۇ جەھانىم،
قەبۇل ئەيلە بۇلارنى، قەسدى جان ئەت.

مېنى مەست ئەيلە تاكىم سۈبھى مەھشەر،
كۆزۈڭ پەرتەۋسىدىن ئەسرۈك نشان ئەت.

پىشەرەۋچى شۇركىسى

زۇھۇرى بولماسا يادىڭدا بىر دەم،
قىيا باققاندىن ئىلكىڭنى قان ئەت.①

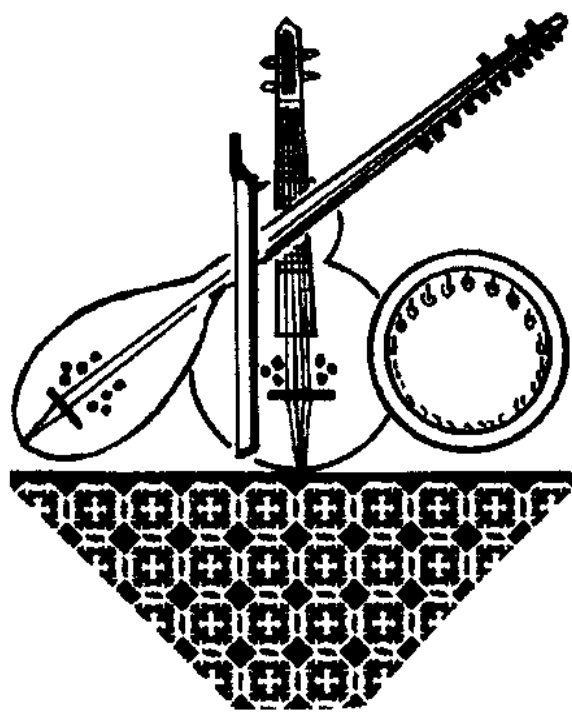
— زۇھۇرى.

ۋەزىن بايرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف

مەفائىلۇن مەفائىلۇن فەئۇلۇن

— — — — —

① (1) ئۈچىنچى دىۋان — «بەدايىئۇل-ۋەسەت»، قول يازما نۇسخا، 741-بەت.
(2) «دىۋانى زۇھۇرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995-يىل نەشرى، 12-بەت.

دوزاخنىڭ ئوتىنى دەيدۇ، كۆيۈكنىڭ ئوتىغا يەتمەس،
سېنىڭ ئىشقى پىراقىڭدا بېشىمدىن غەم تېغى كەتمەس.

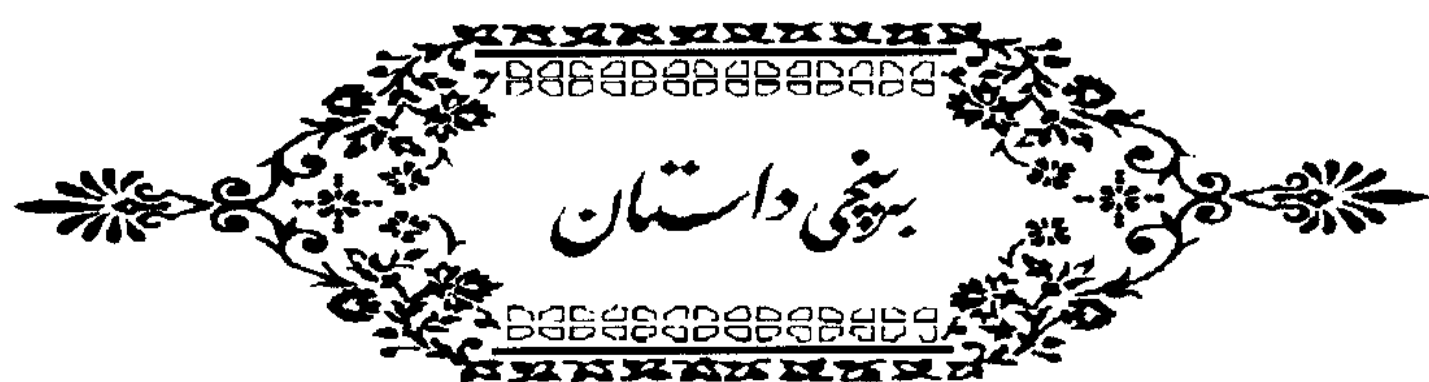
قېشىڭ دەيمۇ، كۆزۈڭ دەيمۇ، سىياقنىڭ قىلدى مەستانە،
سېنىڭ ئىشقى پىراقىڭدا يۈرەكم كۆيدى يىگانە.

ئوقۇيمەن خوجاھافىزنى، خۇدايىم ئايرىماس بىزنى،
خۇدايىم ئايرىسا بىزنى، ئۈنۈتمايمەن قارا كۆزنى. ①

— خەلق قوشىقى.

① ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى» (3)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1993-يىل
نەشرى.

نا ئەھلى بىلەن سۈھبەت تۇتما ھەر جايدا،
دۈشمەنلەرگە سىررى ھالنى بىلدۈرۈر.
كۆڭۈلدەكى سىرنى ئايتما نامەردكە،
دۈشمەنلەرگە سوۋغە-سەلام يەتكۈرۈر.

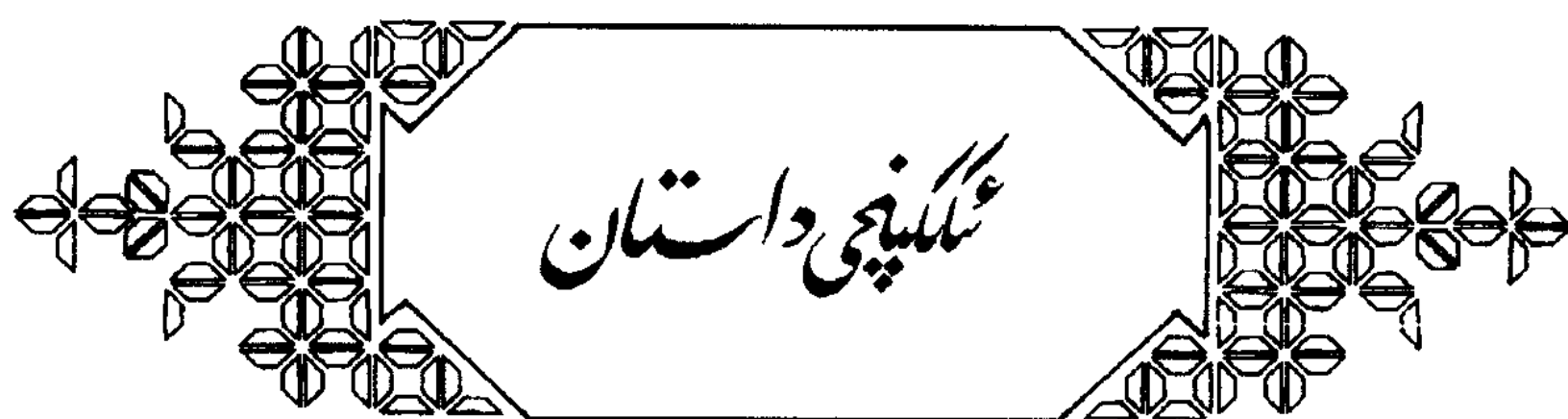
مۇھەببەتسىز گۈلدىن ياخشىدۇر يافراق،
بىبەھرى گىياھدىن ياخشىدۇر تۇفراق،
بىئەقىل يولداشتىن ياخشىدۇر تاياق.
كۆر كىشىگە يۈرەر يولنى بىلدۈرۈر.

يامانلارنى قويۇپ بولماس رايىغە،

سېنى سالۇر غەم-غۇسسەنىڭ چاھىغە،
مۇھەببەتنىڭ مېھمانى بارسە ئۆيىغە،
كۈچۈك ئىتتەك قاباپ، فىئىلىن بىلدۈرۈر.

يۈسۈفبەك دەر: ئەجەپ بولدى زەمانلار،
ئەمدى ساڭا ھەرام بولدى مەكانلار،
ئۆز ھالىنى ھەرگىز بىلمەس نادانلار،
بىر ئىش بىلە ھەرنە ھالىن بىلدۈرۈر.^①

— «يۈسۈف-ئەھمەد» داستانىدىن.

رۇخسارىڭنى كۆرۈپ ئاغدى خەيالىم،
ئەي دىلرەبا، قايدا بولۇر مەكانىڭ؟
پەرىمۇ سەن، بەشەرمۇسەن نىگارم،

① (1) «يۈسۈف-ئەھمەد»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1981-يىل نەشرى،

4-بەت.

(2) «يۈسۈفبەك ۋە ئەھمەدبەك»، قول يازما نۇسخا.

ئايىغىل، جانا، قايدا بولۇر مەكانىڭ؟
مېنى سورساڭ، شاھ بەرقۇتنىڭ قىزىمەن،
شەمسى بوستان ئېرۇر مېنىڭ مەكانىم.
ھالىم سورساڭ پەرزادىنىڭ قىزىمەن،
يەقىن يەردە يوقتۇر مېنىڭ مەكانىم.

سېنى كۆرسە ئاقىل يولدىن ئادىشار،
جۈملە ئالەم بەلكى سېنى تالىشار،
مەنزىلىڭگە نەچچە كۈندە يول توشار،
قايدا بولۇر، جانا، سېنىڭ مەكانىڭ؟

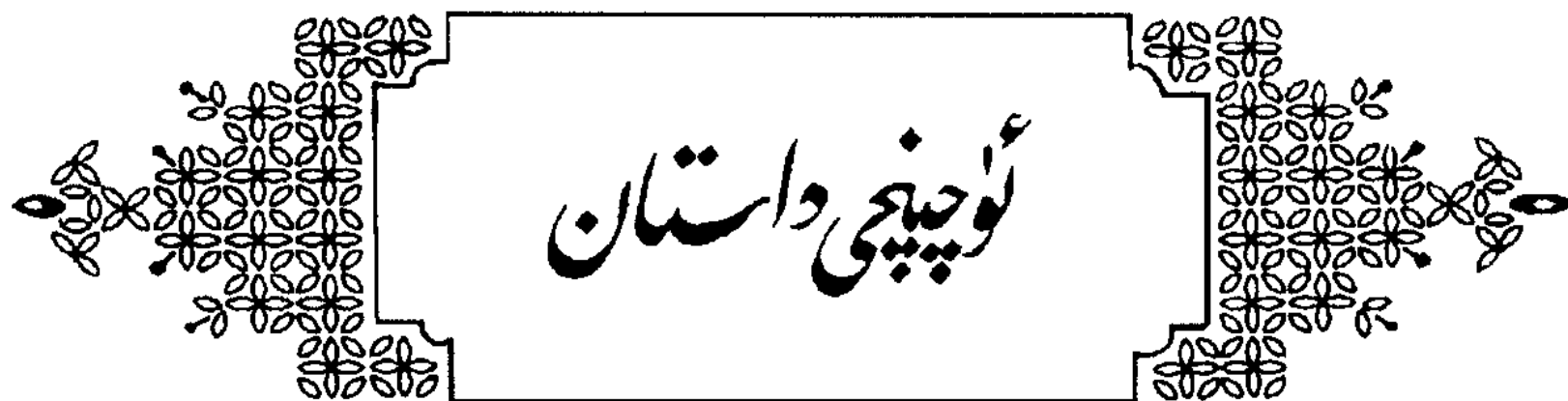
ئاشىق بولساڭ كۆيۈپ-يانىپ ئۆچەرسەن،
سەئىي قىلساڭ شىرىن شەربەت ئىچەرسەن،
ئۈچيۈز ئاتىشى مەنزىل، يىلىم كېچەرسەن،
بىلەر بولساڭ شۇنداق جايدۇر مەكانىم.

قەمەر شاھ دەر: ھىجرانلىقتا ئۆتەرمەن،
فراقىڭدا پەرۋانەدەك كۆيەرمەن،
ۋەسلىڭ ئۈچۈن جاننى فىدا ئېتەرمەن،
ئەي دىلرەبا، قايدا سېنىڭ مەكانىڭ؟

شەمسى جانان پەرىلەرنىڭ بىرىمەن،
بىلىپ ئالغىل، كۈھى قافنىڭ پىرىمەن،
مەنمۇ سىنى كۆپىدىن ئىزلەپ يۈرىمەن،

شەمىسى بوستاندىدۇر مېنىڭ مەكانىم. ❶

— «قەمەر شاھ ۋە شەمىسى جانان» داستانىدىن.

ئەي يارانلار، مۇسۇلمانلار،
نە بولدى يارىم كەلمەدى.
ئىشقى ئوتىدا كۆيدى جانلار،
نە بولدى يارىم كەلمەدى.

كېلۇرمەن دەپ ۋەئىدە ئەتتى،
كېلۇر مۇددەتتىن ئۆتتى،
ئەرتەدىن چاشكاغە يەتتى،
نە بولدى يارىم كەلمەدى.

يا بىرەۋنىڭ فەندىن ئالدى،

❶ (1) «قەمەر شاھ ۋە شەمىسى جانان»، قول يازما نۇسخا.
(2) «ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى» (1)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
1981-يىل نەشرى، 146—147-بەتلەر.

يا بىر يامان دەردكە قالدى،
يا بىر غەيرى بىلە بولدى،
نە بولدى يارىم كەلمەدى.

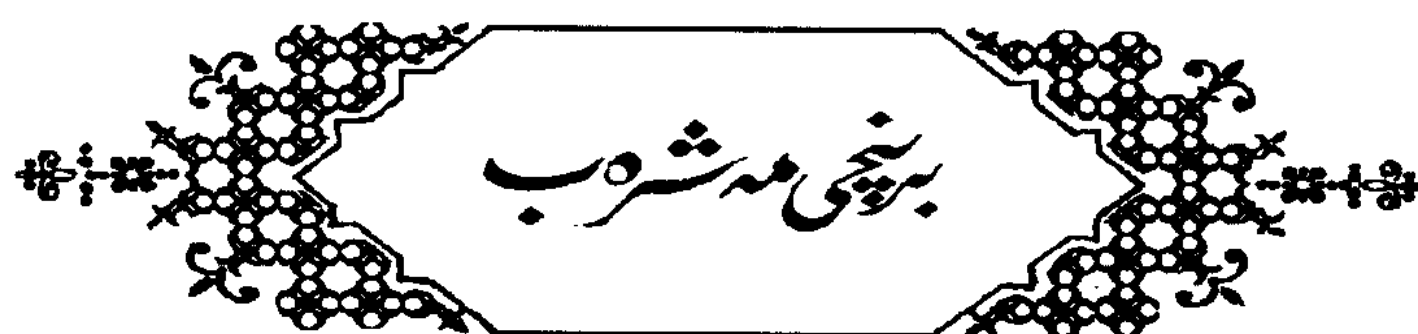
دەردلىك ئىستەرلەر تەبىبىن،
كۆڭلىدە دايم مەتلەبىن،
سەنەم دەپ يىغلار غەربىن،
نە بولدى يارىم كەلمەدى.

گۈل يۈزىنى كۆرگۈم كېلۇر،
بىللەلىشىپ يۈرگۈم كېلۇر،
دائىم دەۋران سۈرگۈم كېلۇر،
نە بولدى يارىم كەلمەدى.

يۈرەك بولدى پارە-پارە،
بۇ دەردلەرگە بارمۇ چارە،
يىغلار غەرب بۇ بىچارە،
نە بولدى يارىم كەلمەدى.^①

—— «غەرب-سەنەم» داستانىدىن.

① (1) «شاھ غەرب-شاھ سەنەم»، قول يازما نۇسخا.
(2) «ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى» (1)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
1981-يىل نەشرى، 249—250-بەتلەر.

دىلئارامىغە كۆڭلۈم بولدى بۇلبۇل،
لەبى غۇنچە، يۈزى چۈن خىرمەنى گۈل.

شەكەستى بەرمەگىل، جان رىشتەسىدۇر
باشىڭدا ھەلقە-ھەلقە تارى كاكۇل.

سپاھى چىنۇ ماچىن بىر بولۇپدۇر،
ھۈجۈم ئەيلەپ خەتى مۈشكىنۇ سۈنبۇل.

مېنىڭ ئىشقىم سېنىڭ ھۈسنۇڭ، نىگارا،
تۈشۈپدۇر لاجەرەم ھۈسنى تەقابۇل.

خۇمارىمەن، يېتىپدۇر لەبىگە جانىم،
قانى جامۇ قانى ساقى، قانى مۇل.

فەرىب ئەنگىز [ئول] شوخ تۈركىلەرنى،
كۆرۈپ رەشك ئەيلەگەي خۇبانى كابۇل.

مۇناقىقلارغە بۇ مەيدان ئىچىدە،
تەلىمدۇر زۇلفىقارۇ ئەقل دۇلدۇل.

زەلىلى شىرىدىن مۇرغى سەھەرخىز،
چەمەندە ئەيلەدى فەريادۇ غۇلغۇل.^①

— زەلىلى.

ۋەزىن ئىلمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف

مەفائىلۇن مەفائىلۇن فەئۇلۇن

— — — — —

① (1) «دىۋانى زەلىلى»، قول يازما نۇسخا، B, A101 بەت.
(2) «زەلىلى دىۋانى»، مىللەتلەر نەشرىياتى 1985-يىلى نەشرى،
191—192-بەتلەر.

ئىككىنچى مەشرەپ

بىرىنچى ئاھاڭ

ھەم ئىيد، مەۋسۈمى گۈل، ساقى، كېتۈر فييالى،
كىم كۆردى گۈل چاغىدا مەيسىز قەدەھۇ بادە.

ۋائىز قىلۇر نەسىھەت ئاشىقلاغە تۈنۈ كۈن،
كۆردۈم بۇ كۈن ئانى مەست تەقۋاسى يوق تالادە.

تاڭلا بۇ كۈن ئىكى كۈن بىل غەنىمەت گۈل ۋەقتى،
ئاشىق ئېسەڭ تەرەپ قىل تاپ شاھدانى سادە.

گۈل كەتتى، ئەي ھەرىفلەر، نې غافىل ئولتۇرۇرسىز،
قىلماي سۈرۈدى نەغمە يارسىزۇ جامى بادە.

مەجلىس سەبۇھىدەكىم نە نەرسە خۇش كۆرۈنۈر،
ساقى ئۇزارى ئەكسى جام ئىچرە بولسە بادە.

مۇتربكى چەكسە نەغمە، شاھىدىكى سەۋت قىلسە،
ھافىز شۇ تەرزىدەكەم بەزمىنى شاھزادە.^①

— ھافىز شىرازى (زىلەيخا بېگىم تەرجىمىسى)

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى مۇزارىنى مۇسەممەنى ئەخرەب
مۇستەفئۇن فەئۇلۇن مۇستەفئۇن فەئۇلۇن
— — √ — — — — — — — — — —

ئىككىنچى باھار

ئوتقە سالغىل سەرۋىنى ئول قەددى مەۋزۇن بولماسا،
يەلگە بەرگىل گۈلنى ئول رۇخسارى گۈلگۈن بولماسا.

سەرسەرى ئاھىم ئېسەر غەم شامى ھىجران تاغىغە،
ياخشىدۇر تاڭ ئاتقۇچە بۇ تاغ ھامۇن بولماسا.

تەلبەلىكىدىن، ۋەھكى، ھەردەم دەردىم ئەفزۇندۇر مەگەر،
ئول پەرى ئىشقىدا ھەردەم دەردىم ئەفزۇن بولماسا.

① «باياز» (1)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995-يىل نەشرى، 34-بەت.

گەر كۆڭۈل قەتل ئىستەبان سەن ۋەئدە قىلدىڭ تاڭلا دەپ،
ئۇشبۇ دەم ئۆلتۈر بۇ ئىھسان بىرلە مەمنۇن بولماسا.

خىرقە جىنىسىن رەھن ئۈچۈن، ئەي شەيخ، ئالماس پىرى دەپ،
بادە بەرمەس تاكى ئۆزلۈك جىنىسى مەرھۇن بولماسا.

فانى ئول ۋەسل ئىستەر ئېرسەڭ، بىنەۋالىقدىن نې غەم،
بولماسۇن ھەرگىز مەتائى دۇنيئى دۇن بولماسا.

ئەي نەۋائى، تانما، گەر دەر ئول پەرى مەجنۇن سېنى،
ئاشىق ئولغايمۇ پەرىغە ئولكى مەجنۇن بولماسا.^①

— نەۋائى.

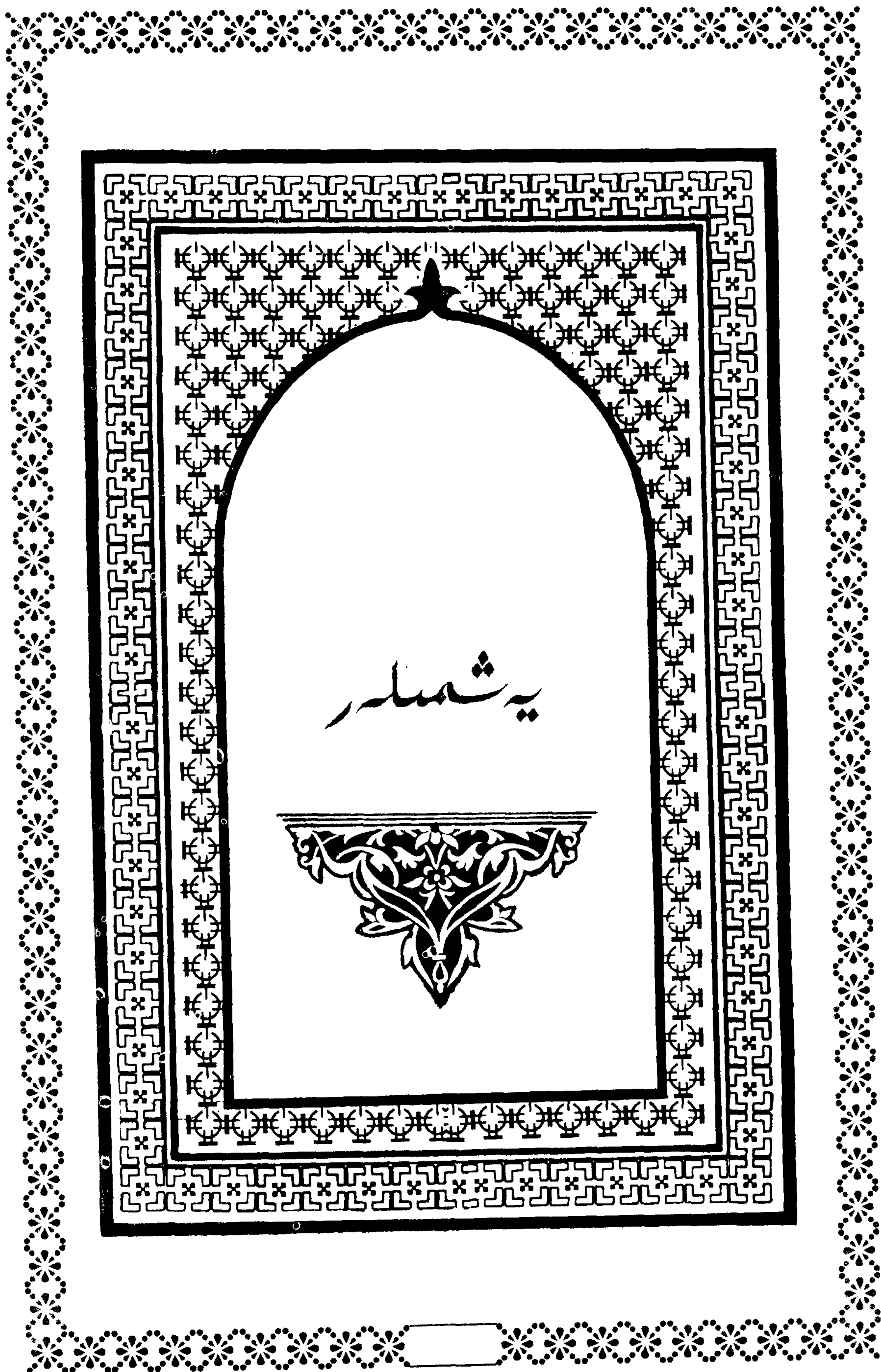
ۋەزىن ئىلمىسى

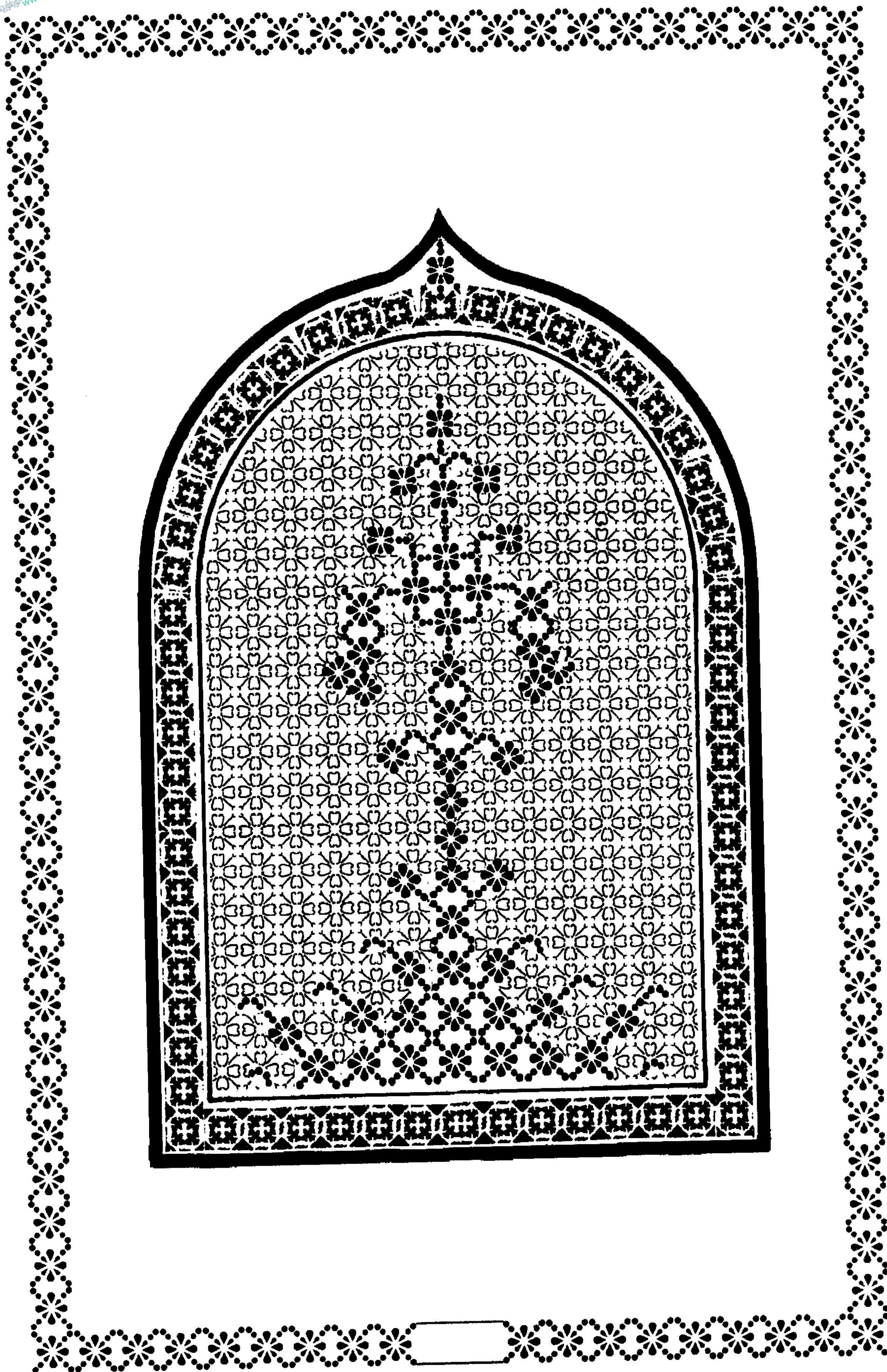
بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن

— — — — —

① ئۈچىنچى دىۋان — «بەدايىئۇل-ۋەسەت»، قول يازما نۇسخا، 571-بەت.

مۇندەرىجە

چوڭ نەغمە

مۇقەددىمە

ئۆزلۈكىنى يوقاتقانلارغا نەۋائى (39)

تەئەززە

كەل، مەن شېرىن لېۋىڭنىڭ نەسىمى (40)

نۇسخە

سەن بولمىساڭ ئاتايى (42)

ئەي نىگار لۇتقى (43)

كىچىك سەلىقە

لېۋىڭنىڭ خىيالىدا فۇتۇھى (44)

جۇدالىق تۈپەيلى فىراقى (45)

پىشرەۋ

ئۇنى يۈز دېمە، ئۇخوتەن نەۋائى (46)

مەن بىچارىنى زۇھۇرى (47)

مەشرەب

بىرىنچى مەشرەب

- لېۋى غۇنچە، يۈزى گۈل زەلىلى (48)
ئىككىنچى مەشرەب (بىرىنچى ئاھاڭ)
ئەي ساقى، بۇ ھېيت ھافىز شىرازى (49)
ئىككىنچى ئاھاڭ
سەرۋى دەرىخى ئەگەر نەۋائى (50)

چوڭ نەغمە

نۆۋەدوم

ئۆزلۈكىنى يوقاتقانلارغا ئىشرەت سورۇنى لازىم بولمىغىنىدەك،
خىلۋەتتە ئىبادەت قىلغۇچىلارغا چىمەن سەيلىسى ھاجەت ئەمەس.
گۈلرەڭ كىيىنگەن، قەددى-قامىتى كېلىشكەن رەناغا گىرىپتار بول-
غانلىقىمىدىن گۈل، ياپراق، سەرۋى، ياسمەنلەرگە كۆڭلۈمنىڭ خۇشى
قالمىدى.

بالا دەشتىدە قالغان ئاۋارىلارنىڭ ھالىنى سورىماڭ، ئۇ يەردە
گۈلگىمۇ، بۇلبۇلغىمۇ، تاغ قازغۇچىغىمۇ ھاجەت يوق.
تاڭ شامىلى سەھەردە چېچىڭنىڭ ھىدىنى ئېلىپ كەلگەنىدى، ئالەم
ئەتىر ھىدىغا تولۇپ، خوتەن ئىپارىغا ئىھتىياج قالمىدى.
يىغلىشىڭىزنىڭ سەۋەبى نېمە، دەپ سورىغانىدى. پەيغەمبەر ئەلەي-
ھىسەلام: «ماڭا دوستۇم سۇلتان ۋەيس قران كېرەك بولدى» دېدى.
زىلەيخاننىڭ گۈلشېنىنى ئىشق شۇرغىنى توپا-تۇپراق قىلىۋەتتى

دېمە، بۇ ئۇنىڭ قانلىق كۆينەك كىيگەن يۈسۈپكە ھاجەت بولغانلىقىدەندۇر.

جۈنۈن بازىرىدا رەسۋا بولۇشۇمنىڭ سەۋەبى شۇكى: ئۇ يەردە «ماۋۇ مەن» دېگەن سۆزگە ئېھتىياج يوقكەن، ئۆزلىكىمنى بىر تىيىنغىمۇ ئالمىدى.

مېنىڭ بۇ بىر چاڭگال ئۇستىخانىمى ئۇنىڭ كۈچىسىغا تاشلاڭلار، چۈنكى ئۇنىڭ يولىدا شېھىت بولغانلارغا تاۋۇتىنىڭمۇ، گۆرنىڭمۇ، كېپەندىنىڭمۇ ھاجىتى يوق.

ئەي دوست، پېقىرلەرنىڭ كۆڭلىنى ھەرگىز ئاغرىتىمىغىن، چۈنكى تەڭرى دەرگاھىغا بارغاندا سەنمۇ، مەنمۇ ھاجەتسىزلەرگە ئايلىنىمىز. ئەي نەۋائى، يار بوسۇغىسىنىڭ تۇپرىقى بولدۇڭ، ئەمدى ساڭا سەھرامۇ، شەھەرمۇ، ۋەتەنمۇ ھاجەت ئەمەس.

— نەۋائى.

كەل، مەن شېرىن لېۋىڭنىڭ گۈلچەنتىگە ئۇشتىياق باغلاپ قالدىم. لېۋىڭنىڭ قەنتى ماڭا باشقىلارنىڭ گۈلچەنتىدىن ئەلا. شېرىن لېۋىڭنىڭ قەنتىنى قەيەردە شەرھىلىسەم، روھىم ئاشۇ كۈ.

لۈپ تۇرغان ياقۇت لېۋىڭنىڭ شېكىرىدىن تۈتىدەك ئوزۇقلىنىدۇ.
 شەھلا كۆزۈڭ كۆڭلۈمنى ئېلىۋېلىپلا قەسەم ئىچىدۇ، جان-دىلىم
 ئاشۇ ئىچكەن قەسىمىڭنىڭ كاپارىتى بولسۇن.
 ئىپادەك چېچىڭ مېنى بەنتتىن يەشتىيۇ يەنە باغلىۋالدى. ئۇنىڭ
 يەشكىنىگە ئاپىرىن، باغلىغىنىغا رەھمەت.
 ئۇ سەرۋى بويلۇق دىلىرىمىنىڭ چېچىمۇ، قېشىمۇ قاپقارا، ئۇنىڭ
 قاشلىرىغا قۇربان بولايىمۇ ياكى كۆڭۈلنى باغلىۋالغان چاچلىرىغىمۇ.
 ئەي ۋائىز، تائىتىڭنى پەش قىلىپ تولا چىشىمغا تەگمە، مەن بىر
 ئاشىق، ھەرقانداق سۆزمەننىڭ نەسىھىتىگە كىرمەيمەن.
 ئەي ئىشقىنى ئىنكار قىلغۇچى، ئۇنداق-مۇنداقلىرىڭنى قوي، چۈن-
 كى سەنمۇ ئاشىقنىڭ ئۇنداق-مۇنداقلىرىغا چۈشۈپ قالسىەن.
 كۆڭۈل ئۇنىڭ چېچىنىڭ سىرتىقىدىن قۇتۇلالمايدۇ. بىلىشنىڭ
 كېرەككى، [كۆڭۈل] ئۇنىڭ مۇھەببىتىگە بەل باغلىغان ھەم ئۇنىڭ
 ئەسىرى بولۇشقا كۆز تىككەن.
 نەسىمى بۈگۈن شاھلار شاھىنىڭ شەھىرىگە پادىشاھدۇر. شۇڭا
 ھەم ئۆزىگە ھەم شەھىرىگە بۇيرۇق بېرەلەيدۇ، ھۆكۈمىنى يۈرگۈزەلەيدۇ.

— نەسىمى.

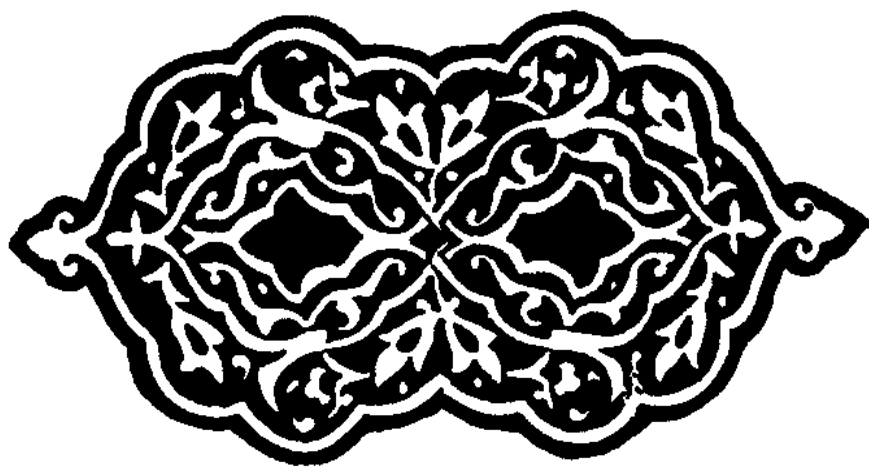
سەن بولمىساڭ ماڭا بۇ جاننىڭ كېرىكى يوق. جەننەت ۋە ھۈر-
نىڭمۇ لازىمى يوق.
باھار يامغۇرلىرى پىراقىڭدا تۆككەن كۆز ياشلىرىمغا يېتىشەلمەيدۇ.
ئاخىشاملىرى يۈزۈڭگە چۈشكەن چاچلارنى قايرىساڭ، ئاي نۇرىغا
ھاجەت قالمايدۇ.
بويۇڭ سەرۋىگە، كۆزۈڭ نەرگىسكە، يۈزۈڭ گۈلگە ئوخشايدۇ، سەن
بار يەردە بوستانغا ھاجەت قالمايدۇ.
ئەگەر دەريا بويلىرىنى سەيلە قىلماقچى بولساڭ، كۆزۈمگە كەل،
ئۇچاغدا دەرياغا ھاجەت قالمايدۇ.
مېنى دۈشمەن بىلەن دوستلاشتۇرما، قۇتىرغان ئىتقا ئىتباقارنىڭ
نېمە كېرىكى.
ئاتايغا بوسۇغاڭدىن ئورۇن بەر، ئۇنىڭغا ئايۋان-ساراي كېرەك
ئەمەس.

— ئاتايى.

ئەي نىگار، جانسىز تەننىڭ كېرىكى بولمىغىنىدەك، سەنسىز مېنىڭ
نېمە كېرىكىم.
بولۇلغا گۈلنىڭ رەڭگى ئەمەس، ھىدى كېرەك، ئۇنداق بولمىغاندا
باھار، باغ ۋە گۈلشەننىڭ نېمە ئەھمىيىتى.
ناز-كەرەشمىلىرىڭ بىلەن كىشىگە جاپا سېلىشنى ئادەت قىلىۋاپ-
سەن. بۇنداق ناز-خۇلۇق، نەيرەڭۋازلىقنىڭ نېمە پايدىسى.
ئەگەر كىشىنىڭ مېھرىۋاپىسى بولمىسا، ئۇ قۇياش بولۇپ كەتكەن
تەقدىردىمۇ ئۇنىڭدىن نېمە چىقىدۇ.
شۇنچە ھۆسنوڭ بىلەن قۇلۇڭ لۇتقىغا مەرھەمەت قىلمىساڭ،
ئۇنىڭ نېمە ئەھمىيىتى.

— لۇتقى.

كىچىك سەلقە

لېۋىڭنىڭ خىيالىدا گۈلرەڭ مەي ئىچىپ مەستانە بولدۇم. سەۋدايدە-
لىق شەھىرىدە رەسۋالىق بىلەن سۆز-چۆچەك بولدۇم.
پەرى سۈپەت گۈزىلىمنىڭ لەيلىدەك جىلۋىلەنگەنلىكىنى كۆرۈپ،
ياقامنى يىرتىپ، مەجنۇندەك دىۋانە بولدۇم.
ئەي گۈلۈم، جامالىڭ شېمىغا سەلگىن شامال بولۇش ئارزۇسىدا
بېشىڭدىن بۇلبۇلدەك ئۆرۈلۈپ، پەرۋانە بولدۇم.
بىرسىنىڭ ئىشقىدىن يۈزىڭ جاپا-مۇشەققەت چېكىپ ئاران ئۆ-
زۈمنى تارتقاندىم، ۋاھ، زۇلۇم ۋە كۈلپەتلەر بىلەن يەنە بىرسىگە گىرىپتار
بولدۇم.
بېشىڭدا ئالتۇن كۇلاھنى كۆرۈپ، ئوتلۇق ئاھلىرىمدىن بېشىمغا
شاھانە ئالتۇن تۇغلارنى چىقاردىم.
شەھەر خەلقىدىن ناھايىتى كۆپ مالاھەتلەرنى چەككەنلىكىم ئۆ-
چۈن، مەجنۇندەك سەۋدايلىق باياۋاندىن ئورۇن ئالدىم، كېيىكلەر ماڭا
ھەمراھ بولدى.
قەدىم ئېگىلىگەن، كۆزۈم نەملىك، ياشلىرىمنى تۆككەن ھالدا، ۋاپا
قۇشنى تۇتۇش ئۈچۈن دان ۋە تۇزاققا ئايلىندىم.
ئەي قارا كۈكۈللىق يار، ئىشقىڭ ئوقى تېنىمنى جاراھەتلەندۈر-
دى. توۋا، چېچىڭنىڭ سەۋداسىدىن گويا تاغاققىلا ئوخشاپ قاپتىمەن.

يۈرىكىمگە تامغىدەك چۈشكەن ئىشقىڭ داغلىرىنى مال-دۇنيادەك
ئاسراپ، ئىچ-ئىچىدىن چاك كەتكەن ۋەيرانغا ئوخشاپ قالدىم.
ئەي شاھ، قولۇڭ فۇتۇھىغا شېرىن سۆزۈڭنى تەقدىم قىل، لېۋىڭ-
نىڭ ئارزۇسىدا گۈلرەڭ شاراب ئىچىپ كەيپ بولۇپ قالدىم.

— فۇتۇھى.

جۇدالىق تۈپەيلى جېنىم تېنىمدىن چىقاي دېدى، ئۇنىڭغا جېنىم،
بايلىقىم، بەلكى ئىمانىم نىسار بولسۇن.
تىرىكلا بولىدىكەنمەن ئىشكىڭگە قۇللارچە باش قويىمەن، قېنىم-
نى تۆكسەڭمۇ مەيلى، ئەمما مەرھەمەت قىلىپ، يەردىن بېشىمنى كۆتەر.
گۈلىۈزۈڭنى سېغىنىدىم، ئۇنى بىر دەم كۆرۈشكە ئىنتىزارمەن. تاڭدا
چەككەن ئاھۇ-پىغانىم بۇلبۇلىنىمۇ ئۆرتەيدۇ.
بۇ دۇنيادا سەندەك پەرىۋەشنى ئۇچراتمىدىم، يۈزۈڭگە تەلمۈرۈپ
جان بېرىش—بىردىنبىر ئارمىنىمدۇر.
لېۋىڭگە شېرىنلىكتە قەن-ناۋاتىمۇ تەڭلىشەلمەيدۇ، نازاكەتلىكتە قو-
لۇڭغا خاننىڭ قىزىمۇ سۇ قويۇپ بېرەلمەيدۇ.
كۆزۈڭنىڭ قارىلىقى يەتمىگەندەك ئۈستىگە يەنە سۈرمە تارتىپسەن.
شاھلارچە ئىلتىپات قىلىپ مېنى ئۆلتۈرەي دەپسەن.
ئەي گۈزەل رەنا، سەن گۈزەللەر شاھى بولغىنىڭ ئۈچۈن، ئۇزاق-
تىن بۇيان مەن ساڭا شەيدا.

— فىراقى.

پىشروۋ

ئۇنى يۈز دېمە، ئۇ خوتەن گۈلزارى، ئۇنى مىيىق دېمە، ئۇ تاتار
ئىپارى.

كۆزى ئۆلتۈرسە، لېۋى جان بېغىشلايدۇ، بۇ ئاجايىپ ئىشقى،
ئۇنىڭدىن مەقسىدى نېمە؟

«چىچىڭ مېنى باغلىۋالدى» دېسەم، ئۇ: «ئەي مىسكىن، بۇ تېخى
چىچىمنىڭ بىر تال قىلى» دېدى.

سۆزىنىڭ ئىنتايىن شېرىن بولۇشى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس، چۈن-
كى بۇ ئۇنىڭ شېكەر ياغدۇرغۇچى ياقۇت لېۋىدىن چىققان.
جېنىم زىناقلىرىڭدىكى خالىنى ئوغۇرلايمەن دەيدۇ، بابىل زىندانىغا
چۈشكەن ئەييارمىكەن بۇ.

كۆڭۈل ئۆزلۈكىنى بىر جامغا ساتتى، ئۇ بەلكى پانا مەيخانىسىنىڭ
خۇشتارى بولسا كېرەك.

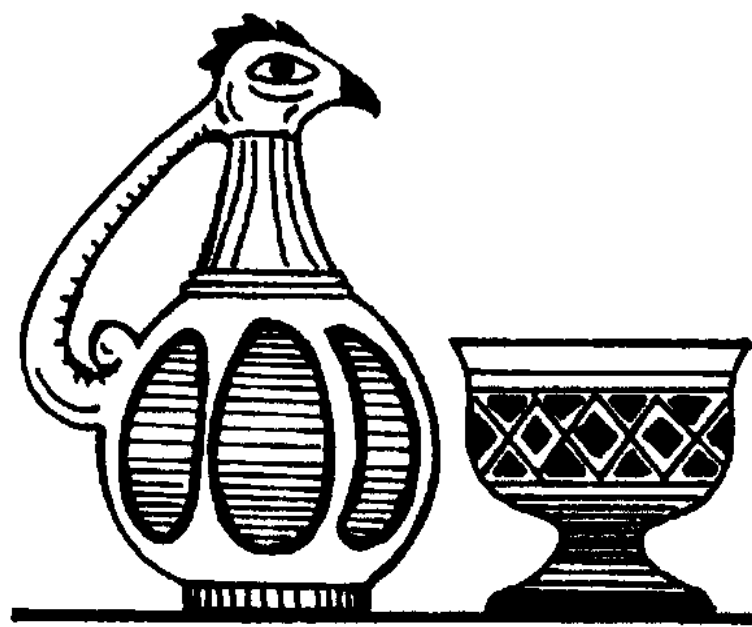
«ئەي قىزچاق، نەۋائىغا رەھىم قىلغىن» دېسەم، ئۇ كۈلۈپ كېتىپ:
«قانداق ھاياسىز قېرى بۇ» دېدى.

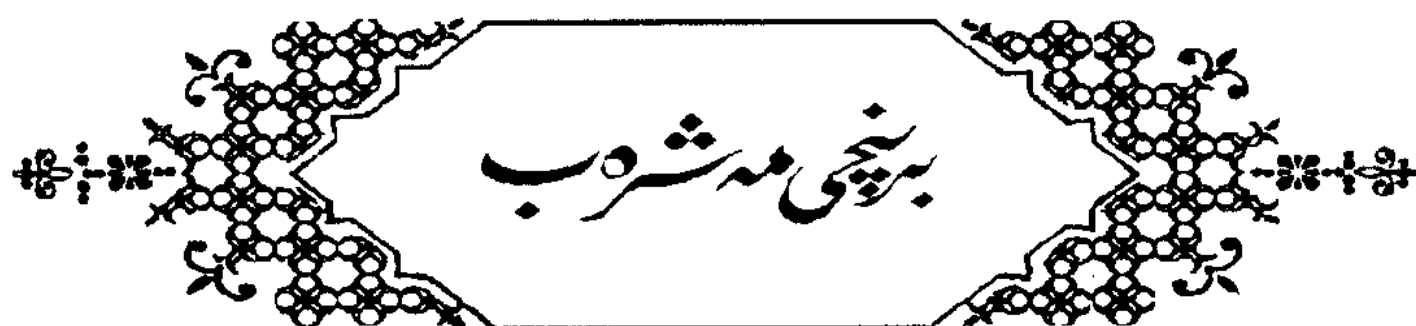
— نەۋائى.

مەن بىچارىنى ھەممىدىن مەھرۇم قىلىپ، ئۆزۈڭنىڭ ئىشىدا
رەسۋايى ئالەم قىلغىن.
جىگىرىم قانلىرىدىن ئېقىن ھاسىل بولدى. ئوقۇڭنى، جېنىمدا
ئۆسۈۋاتقان سەرۋى قىلغىن.
ئوقۇڭغا كۆكسۈمنى نىشان قىلىپ بەردىم. سەنمۇ ئۇنىڭغا قوشۇما
قاشلىرىڭنى كامان قىلغىن.
جېنىم قۇشى پەرۋاز قىلماقچى بولۇۋاتىدۇ. ئۇنى ماكانسىزلىققا
قارىتىپ ئۇچۇرغىن.
ساڭا جاھان ۋە جېنىمنى چاققۇ قىلاي، ئۇنى قوبۇل قىل،
جېنىمنىڭ قەستىگە چۈشكىن.
مېنى كۆز نۇرۇڭ بىلەن تاكى قىيامەتكىچە مەست قىلغىن.
زۇھۇرى سېنى بىر دەم ئېسىدىن چىقارغىدەك بولسا، شۇ گۇناھى
ئۈچۈن قولۇڭنى قېنىم بىلەن بويىغىن.

— زۇھۇرى.

لېۋى غۇنچە، يۈزى گۈل خامىنىدەك نىگارمغا كۆڭلۈم بۇلبۇل بولدى.

بېشىڭدىكى ھالقا-ھالقا كوكۇلا چاچلىرىڭنىڭ بىرەر مويىغىمۇ ئازار بەرمە، چۈنكى ئۇ جان رىشتىسىدۇر.

چىن بىلەن ماچىن قوشۇنى بىر-بىرىگە ھۇجۇم قىلغاندەك، ئۇنىڭ ئىپادەك مىيىقلىرى بىلەن سۇمبۇل چاچلىرى ئارىلىشىپ كېتىپتۇ.

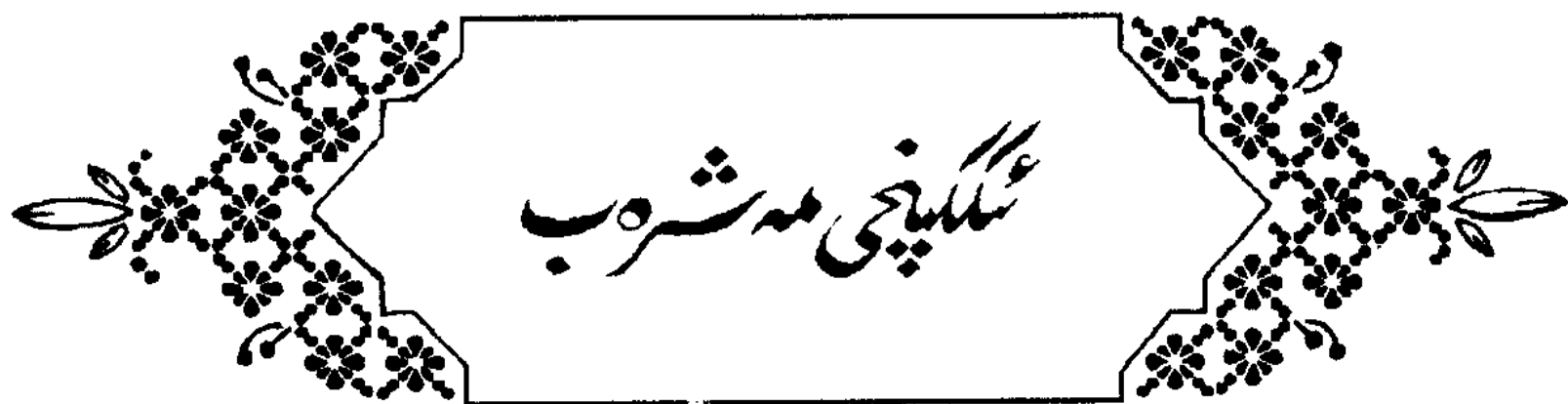
ئەي نىگار، مېنىڭ ئىشقىم بىلەن سېنىڭ ھۆسنۈڭ ئىلاجىسىز ھالدا بىر-بىرى بىلەن ئۈستۈنلۈك تالىشىپتۇ.

خۇمارىم تۇتۇپ، جېنىم لېۋىمگە كېلىپ قالدى، قېنى ساقى، قېنى جام، قېنى مەي؟

كابۇل گۈزەللىرى سېھىرلىك، شوخ تۈرك قىزلىرىنى كۆرگىنىدە رەشك قىلىدۇ.

مۇناپقلارغا بۇ مەيداندا تىلىم زۇلىپقار، ئەقلىم دۇلدۇلدۇر.
زەللى شېئىرلىرىنى ئاڭلىغان چىمەنلىكتىكى سەھەر قۇشلىرى
پەرياد كۆتەردى.

— زەللى.

بىرىنچى ماحاش

ئەي ساقى، بۇ ھېيت ھەم گۈل پەسلى، قېنى قەدەھ كەلتۈر،
كىم گۈل پەسلىدە قەدەھسىز، مەيسىز ئۆتكەن.
ئاشىقلارغا كۈن بويى نەسىھەت قىلغۇچى ئۇ تەقۋادار ۋائىزنى
بۈگۈن تالادا مەست ھالىتىدە ئۇچراتتىم.
ئاشىق بولساڭ ئىككى كۈنلۈك گۈل ۋاقتىنى غەنىمەت بىل، ئاددىي
شاھدان گۈلىنى بولسىمۇ تېپىپ، كۆڭلۈڭنى خۇش قىل.
ئەي دوستلار، گۈل پەسلى ئۆتۈپ كېتىۋاتىدۇ، نېمىشقا يارسىز،
نەغمە-ناۋاسىز، مەيسىز بىخۇد ئولتۇرۇسىلەر؟
تاڭ پەيتىدىكى سورۇندا ئەڭ گۈزەل كۆرۈنىدىغىنى ساقىنىڭ
جامىدىكى شارابتا ئەكس ئەتكەن چېھرىسىدۇر.

سازەندە نەغمە چالسا، دىلبەر ناۋا قىلسا، مانا بۇ ھاپىز ئۈچۈن
شاھزادىلەر بەزمىسىدۇر.

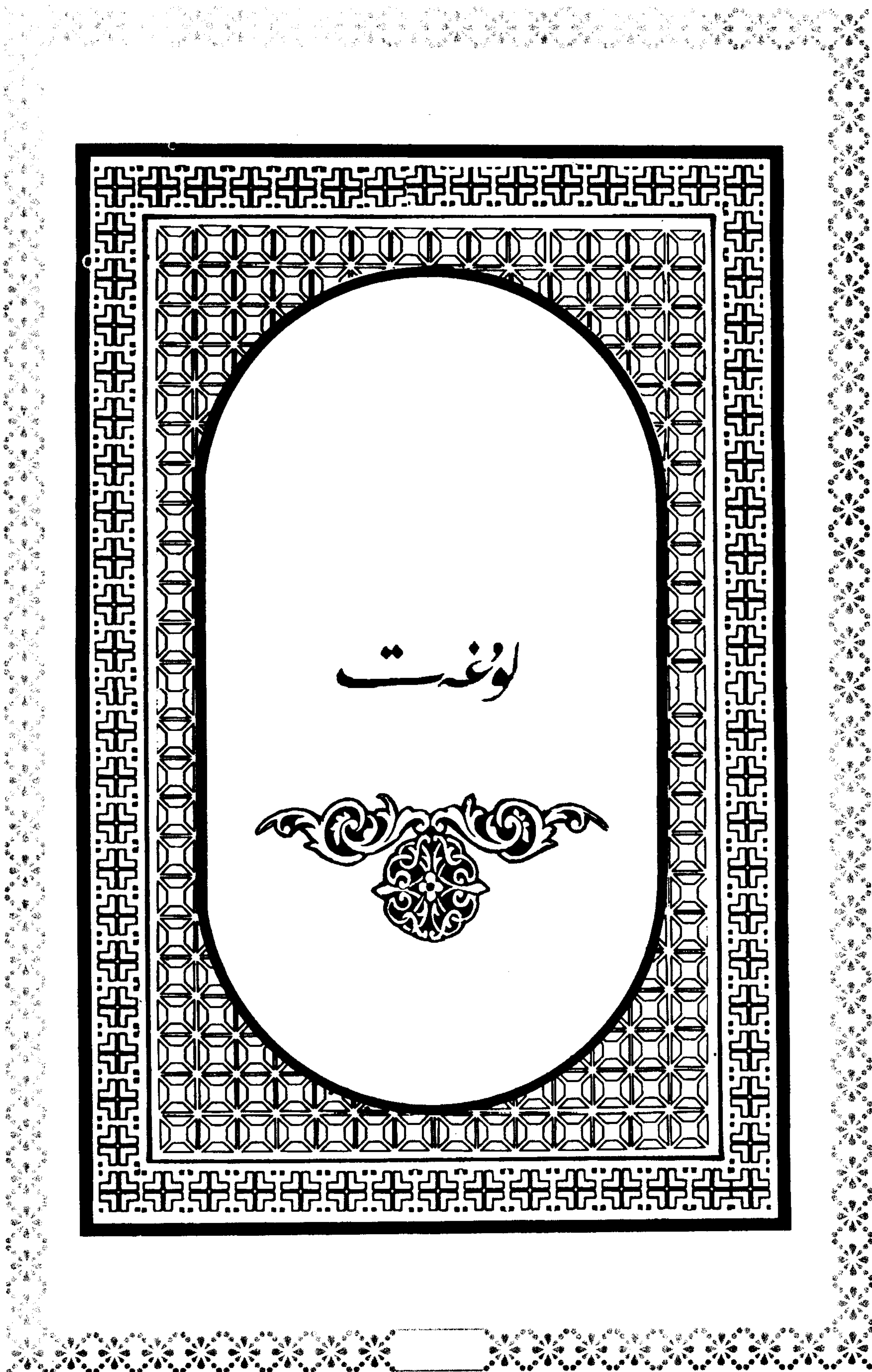
— ھافىز شىرازى (زىلەيخا بېگىم تەرجىمىسى).

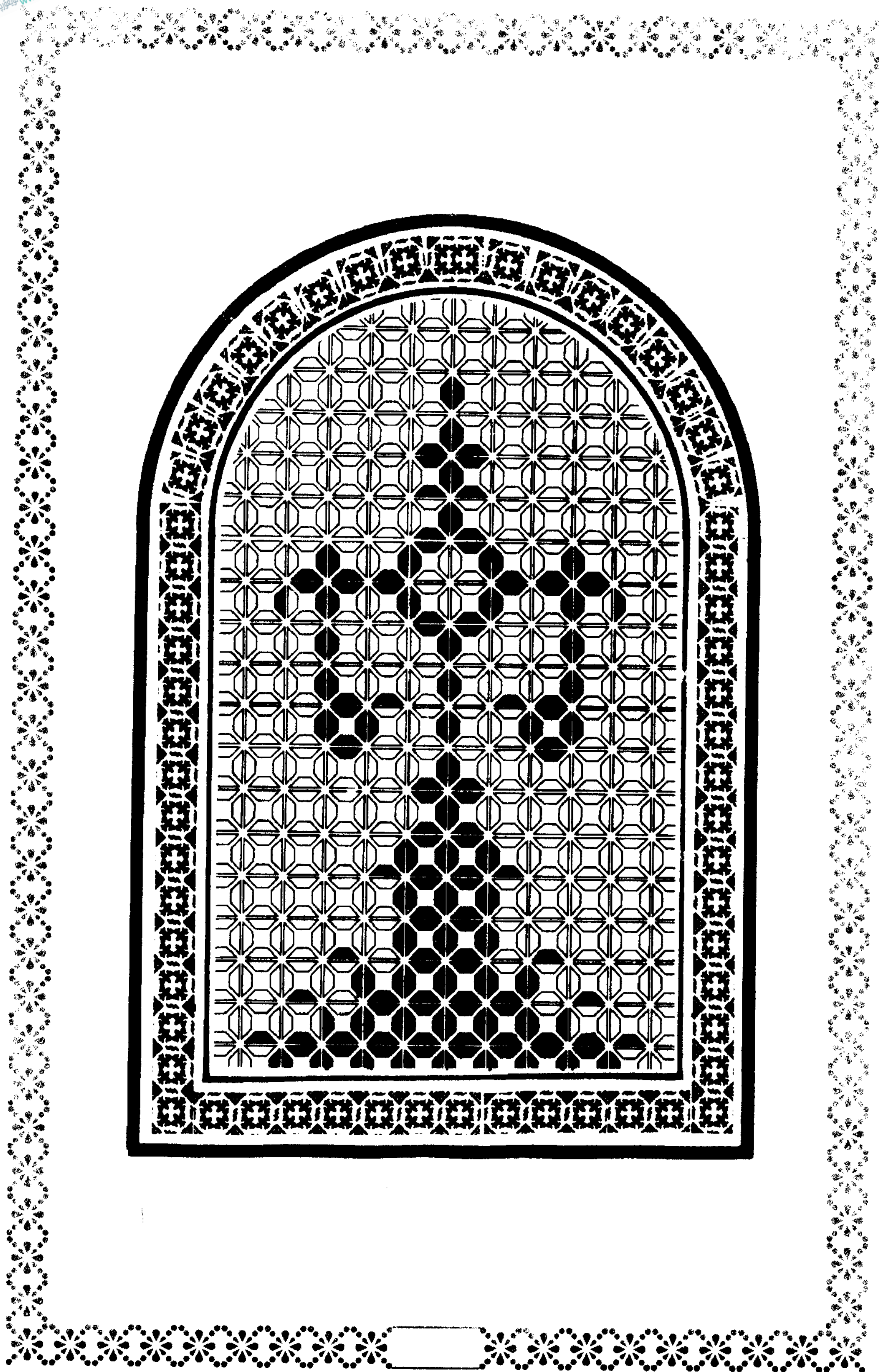
ئىككىنچى باھار

سەرۋى دەرىخى ئەگەر تۈز بولمىسا، ئۇنى ئوتقا سېلىۋەت، گۈلنىڭ
رەڭگى ئەگەر گۈلگە لايىق بولمىسا، ئۇنى شامالغا سورۇۋەت.
ئاھىم بىرىنى غەم تۈنىدە ھىجران تېغىغا ئۇرۇلىدۇ، بۇ تاغ تاڭ
ئاتقىچە تۈزلەڭلىككە ئايلىنىپ كەتمىسە ياخشى بولاتتى.
تەلۋىلىك كېسىلىم بارغانسىرى كۈچىيىپ كېتىۋاتىدۇ، ئەگەر ئاشۇ
پەرى ئىشقىدا دەردىم كۈندىن-كۈنگە ئېغىرلاشمىسا ئۇنداق بولماس
ئىدى.

ئەتىلىككە ئۆلتۈرىمەن دەپ ۋەدە قىلىۋېدىڭ، ئەگەر كۆڭۈل بۇ
ياخشىلىقىڭدىن خۇش بولمىسا، ھازىرلا ئۆلتۈرۈۋەت.
ئەي شەيخ، مەيخانچى سويلىق پەرىجىسىنى گۆرۈگە ئالمايدۇ،
ياكى شەخسىيەت گۆرۈگە قويۇلمىغىچە شاراب بەرمەيدۇ.
ۋىسالغا يېتىمەن دېسەڭ ئۆزلۈكۈڭنى يوقات، يوقسۇللۇقتىن نېمە
غەم، بۇ پەسكەش دۇنيانىڭ مال-مۈلكى يوقالسا يوقالمىدۇ.
ئەي نەۋائى، ئۇ پەرى سېنى مەجنۇن دېگەن بولسا ئۇنىڭدىن
تېنىۋالما، چۈنكى مەجنۇن بولمىغان كىشى پەرىگە ئاشىق بولامدۇ.

— نەۋائى.

ئا

ئايرۇ ئايرىم، ئۆزگە، بۆلەك، باشقا؛ ئايرىلغان.

ئە

ئەبىر بۇلۇت؛

ئەبىرى بەھار، ئەبىرى بەھاران، ئەبىرى نەيسان — باھار
بۇلۇتى، باھاردىكى بۇلۇت.

ئەبىسەم چىرايىنى تۈرگەن، چېھرىسى تۈرۈلگەن، پەرد-
شان.

ئەسۈرۇ ناھايىتى كۆپ، ئارتۇق، تالاي، نۇرغۇن؛ ئىنتا-
يىن، بەك، تولىمۇ، بەكلا.

ئەسۈرۈك مەست، كەيپ؛
ئەسۈرۈكلۈك — مەستلىك، بىھۇشلۇق؛

ئەسۈرۈك نىشان — مەستخۇش، كەيپ بولۇپ قالغان؛
مەستانە، ھوشسىز

ئەفسانە (1) ھېكايە، نەقىل، داستان؛ (2) خىيالى، ئوي-
دۇرما، ئەمەلىيەتتىن يىراق سۆز.

ئەنجۈمەن يىغىلىش، مەجلىس، بەزمە.
ئەھل ئىگە، ساھىب؛ تېگىشلىك؛
ئەھلى دىل — پاكىزە كىشىلەر؛
ئەھلى فەنا — پانىي بولغانلار، يوقالغانلار، ئۆزلۈكىنى
يوقاتقانلار.
ئەيۋان ئالدى ئوچۇق ئېگىز بىنا، قەسىر، ئالىي ئىما-
رەت.

ب

بادە مەي، شاراب، ئىچىملىك.
بائىس سەۋەب، سەۋەبچى؛ باھانە.
بەشەر ئادەم، كىشى، ئىنسان.
بەند 1) غۇل، كىشەن؛ 2) بوغۇم؛ 3) قاماق، تۇتقۇن-
لۇق؛ 4) باغلىنىش، باغلىنىپ قېلىش؛ 5)
توختاپ قېلىش؛ ئىشى ئىلگىرى كەلمەسلىك؛
6) چېگىش، چېگىشلەشكەن.
بەشت جەننەت؛ ئەڭ گۈزەل باغ.

پ

پەرتەۋ نۇر، شولا، پارلاقلىق، يورۇقلۇقنىڭ تەسىرى.
پەرتەۋەش پەرىگە ئوخشاش، گۈزەل.
پەند ئۆگۈت، نەسىھەت.

پەيكەر (1) ھەيكەل، جىسىم، گەۋدە؛ (2) سۈرەت، رە-
سىم؛

پەرى پەيكەر—پەرى سۈرەتلىك، گۈزەل.

پەيۋەستە (1) ھەمىشە، دائىم، ئۈزلۈكسىز؛ (2) ئۇلاشقان،
تۇتاشقان،

پەيۋەستە ئەبرۇ—ئۇلاشماق، قوشۇماق.

پەيۋەندە سۆز بىرىكمىسىدە: (1) ئۇلىنىش؛ (2) مەجھۇل
م: بالا، پەرزەنت دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ:

چارە پەيۋەندە—چارە قىلغۇچى؛

فەسانە پەيۋەندە—ھېكايە ئېيتقۇچى، داستانچى؛

جان پەيۋەندە—جانغا باغلانغان، ئۇلانغان، بالا، پەر-
زەنت؛

پەيۋەندە ئولماق—ئۇلانماق، باغلانماق.

پۇر تولا، كۆپ، تولۇپ تاشقان؛

پۇرفەن—ھىلىگەر، نەيرەڭۋاز؛

پۇرنەم—ھۆل، سۇلۇق؛ ياشقاتولغان، ياش تۆككەن.

پېش (1) ئالدى، ئالدىن، ئىلگىرى؛ (2) كۆز-كۆز،
پەش (قىلماق)؛

پېش ئەيلەمەك—پەش قىلماق، كۆز-كۆز قىلماق.

پىرەھەن (پىراھەن) كۆينەك.

ت

تالى مەجنۇن مەجنۇنتال.

تەلەپ	ساراڭ؛ تەلۋە، خۇدىنى بىلمەيدىغان.
تەھسىن	ئاپىرىن ئېيتىش، تەقدىرلەش، ماختاش.
تۇررە	كوكۇلا، ئۆرۈلگەن چاچ؛ چاچنىڭ چىڭگىلىكى، بۇدرىسى.
تىر	ئوق، ياننىڭ ئوقى؛ تىرى ئىشقى — ئىشقى ئوقى، مۇھەببەت ئوقى.

ج

جۇنۇن	ئەقىلدىن ئېزىش، سەۋدايلىق.
جويبار	دەريا، ساي، كاتتا ئېقىن.
جىلۋە	(1) پارلاقلىق، يالتىراقلىق؛ (2) ئۆزىنى گۈزەل ۋە نۇرانە سۈرەتتە كۆرسىتىش، غەمزە بىلەن كۆرۈنۈش.

چ

چاك	(1) يىرتىق، يېرىق يىرتىلغان؛ (2) يارا، جارا- ھەت.
چەرا I	ئوتلاش؛ ئوتلاق.
چەر II	(1) نېمە ئۈچۈن، نېمىشقا، نېمە سەۋەبتىن؛ (2) قانداق، نېمانداق.
چەند	(1) بىر ئاز، بىر قىسىم،؛ (2) نەچچە، قانچە؛ (3) ھەسسە، ئۆلۈش.

چۈن (چۇ) 1 ئوخشاش، كەبى، مەسەللىك؛ 2 مادامىكى،
 ۋاقتىكى، قاچانكى؛ 3 شۇنچە، شۇ قەدەر،
 شۇنچىۋالا؛
 چۇنۇچەرا — بەس-مۇنازىرە، ئىختىلاپ، جىدەل ماجىد-
 را، تالاش-تارتىش، نىزا.

خ

خاك	1 تۇپراق؛ 2 يەر يۈزى.
خاكستەر	كۈل.
خانۇمان	ئۆي-جاي ۋە ئۆي جاھازىلىرى.
خەممار	ئىچىملىك ياسىغۇچى؛ ئىچىملىككە بېرىلگەن.
خۇبان	ياخشىلار؛ چىرايلىق، گۈزەل كىشىلەر؛ دۇ- رۇس، يېقىملىق ئادەملەر.
خۇرشىد	قۇياش كۈن.
خرقە	شەيخ ۋە دەرۋىشلەرنىڭ مەخسۇس ئۈست كىيى- مى، جەندە.
خىلۋەت	1 خالىي، ئادەمسىز ئورۇن؛ 2 كىشىلەردىن ئايرىلىپ، تائەت ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولۇش ئورنى، ئەلدىن پىنھان ئولتۇرۇپ مەخسۇس ئى- بادەت قىلىدىغان جاي.
	خىلۋەت نىشن — خىلۋەتتە ئولتۇرغۇچى، دۇنيادىن ئالاقىسىنى ئۈزۈپ، ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بول- غۇچى.

د

دەير	1) بۇتخانا؛ 2) مەجھۇل م: مەيخانا؛ 3) دۇنيا.
دۇداغ	لەۋ.
دۇن	1) پەس؛ 2) پەسكەش، رەزىل.
دىلرەبا	دىلنى تارتقۇچى، جەزىبىلىك، سۈيۈملۈك.
دىۋانە	ھوشىدىن ئايرىلغان، ئەقىلدىن ئازغان، سەۋدا-يى.

ر

رەھن	گۆرۈ، رەنە، بارىمتاي.
رەئنا	1) گۈزەل، چىرايلىق، يېقىملىق؛ 2) گۈلرەنا
رەشتە	ناملىق گۈل.
	يىپ، تاناب.

ز

زەر	ئالتۇن، تىللا، زەر.
زەررىن	زەرلىك، ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن؛
	زەررىن ئەلەم — ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن تۇغ،
	بايراق.
زەنەخدان	ئىگەك، ساقاق.
زۇلفى	چاچ، كوكۇلا.

زۇلفقار ئەلنىڭ ئىككى بىسلىق قىلىچى (ئۆتكۈرلۈكتە
شۆھرەت قازانغان قىلىچ) .
زۇھۇر پەيدا بولۇش ، كۆرۈنۈش ، زاھىر بولۇش .

س

ساغەر جام ، قەدەھ ، شاراب پىيالىسى ، مەي قەدىھى .
سالم ساق ، سالامەت ، ساغلام ؛ ئامان .
سەبۇھ (1) تاڭ پەيتىدە ئىچكەن ئىچىملىك ؛ (2) ئەتە ،
تاڭلا .

سەرۋ (1) تۈپتۈز ئۆسۈدىغان ، قىشمۇ ياز ياپىيىشل
تۇرىدىغان ، خۇش پۇراق ، چىرايلىق بىر خىل
دەرەخ ؛ (2) مەجھۇل م : يارنىڭ قەددى - قامىتى ،
يار .

سەرۋى رەۋان — گۈزەل يۈرۈشلۈك نازىنىن ، چىراي -
لىق ماڭغۇچى مەھبۇب .

سەگ ئىت .
سەگبان ئىتباقار .
سەمۇم ھالاكەتلىك ئىسسىق شامال ، كۆيدۈرگۈچى شا -
مال .

سەۋت I قامچا .
سەۋت II تاۋۇش ، ئاۋاز ، شاۋقۇن ؛ ئاھاڭ ، كۈي ، مۇ -
قام .

سەۋدا I (1) كۈچلۈك ھاياجان ، بېرىلىش ؛ ئىشق ، شەيدا -

لىق؛ 2) خىيال؛ 3) ساراڭلىق، تەلۋىلىك،
تەنتەكلىك، ئىستەك، ھەۋەس، ئارزۇ.

سودا-سېتىق، ئالدى-ساتتى.

قەسەم، ئانت؛ ۋەدە.

پايدا، بەھرە، نەپ.

سۆز بىرىكمىسىد: «سۈركەش، سۈرتۈش، ئىش-
قىلاش» قاتارلىق مەنىلەردە كېلىدۇ.

زۇلۇم، ھەقسىزلىق، جەبىر-جاپا، سىقىلىش.
كۆز يېشى.

سەۋدا II

سەۋگەند

سۇد I

سۇد II

ستەم

سرىشك

ش

تاغاق، چاچ تاغقى.

شېكەر ياغدۇرغۇچى؛ مەجھۇل م: شېرىن سۆز-
لۈك.

بۈيۈك پادىشاھ، خاقان.

سۆيگۈ تۈپەيلىدىن سەۋدايى بولغان، ھەددىدىن
تاشقىرى گىرىپتار، مەپتۇن، ئاشىق.

شانە

شەككەربار

شەھرىيار

شەيدا

ف

1) بىلىم، ئىلىم، پەن؛ ھۈنەر؛ سەنئەت؛ 2)
ھىيلە، نەيرەڭ.

فەن

فۇتۇھ 1) ئېچىلىش، كۈشايىشلىق؛ 2) ئۇتۇق، غەلە-
بە.

فۇرۇغ فىگار يالتىراش، يورۇقلۇق، شولا، رۇشەنلىك، نۇر.
جاراھەت، يارا؛ جاراھەتلىك، يارىدار.

ق

قەتل ئۆلتۈرۈش؛

قەتل ئەتمەك (ئەيلەمەك) — ئۆلتۈرمەك، سويماق؛
قەتل ئەھلى — ئۆلتۈرۈلگۈچى، ئۆلتۈرۈلگەن كىشى-
لەر؛

قەتلى ئام — ئومۇمىي قىرغىن، قىرغىنچىلىق، قا-
را-قويۇق ئۆلتۈرۈش.

ك

كافر 1) رەھىمسىز، زالىم؛ رەھىمسىز يار، تاشىۋ-
رەك مەھبۇب؛ 2) قارا تۈس، قارا رەڭ؛
كۆزى كافر — قارا كۆز،

كەفارەت قىلىنغان گۇناھنى يۇيۇش ئۈچۈن بېرىلىدىغان
بەدەل.

كەمان كامان، ياي، ئوقيا.

كەمەند 1) سىرتماق، سالما، ئوۋچىلىقتا ئىشلىتىلىد-
غان ئارقان؛ قاپقان؛ 2) قارا تۈس، قارا رەڭ؛

كۇفر زۇلف — قاپقارا چاچ .

كۇلاھ (كۈلەھ) (1) كۇلاھ، باش كىيىمى؛ (2) مەجھۇل م:
تاج .

كۇلاھى زەر — ئالتۇن كۇلاھ، تاج .

گ

گەزەك I مەي ئىچكەندە ئارقىدىن يېيىلىدىغان ئاز مىقدار .

دىكى تاماق ياكى تاتلىق-تۈرۈم، زاكۇسكا .

گەزەك II يارىنىڭ سۇغۇق تېگىپ قىزىرىشى .

گۈلگۈن گۈلرەڭ، قىزىل،

گۈلگۈن پۇش — گۈلرەڭ كىيىنگەن، قىزىل كىيىم-
لىك .

ل

لامەكان ماكانسىز، جايىسىز، بوشلۇق .

لەفز سۆز، ئىپادە، تىل .

لەئل (1) ياقۇت؛ (2) يارىنىڭ قىزىل لېۋى، قىپقىزىل
لەۋ .

م

ماھ (مەھ) ئاي؛

ماھى تابان — پارلاق ئاي، تاۋلىنىپ تۇرغان گۈزەل .

مەتائ مال، ئەشيا، ماتا .

مەتلەپ	تەلەپ قىلغۇچى، ئىستىگۇچى، ئارزۇ قىلغۇچى، تەلەپلەر.
مەجنۇن	(1) سەۋدايى، ئەقلىدىن ئازغان؛ مەپتۇن، ئا- شۇق؛ (2) «لەيلى-مەجنۇن» داستانىدىكى باش قەھرىمان قەيسىنىڭ لەقىمى.
مەرھۇن	گۆرۈگە قويۇلغان، رەنىگە قويۇلغان، بارىمتاي قىلىنغان.
مەستانە	مەستلەرچە، كەيپىلىك، خۇدىنى يوقاتقان.
مەلالەت	مالاللىق، كۆڭۈلگە يەتكەن ئېغىرچىلىق، سىقى- لىش، ھارغىنلىق.
مەلىك	پادىشاھ، خان، ھۆكۈمدار.
مەۋزۇن	(1) ئۆلچەنگەن، ئۆلچەملىك؛ (2) تۈزۈلۈشى كې- لىشكەن، چىرايلىق؛ (3) ۋەزىنىگە سېلىنغان، ۋەزىنلىك (شېئىردا).
مۇئەتتەر	ئەتىر ھىدى كېلىپ تۇرىدىغان، خوشپۇراق، خۇشبۇي ھىد تارقىتىپ تۇرغۇچى.
مۇترىب	(1) چالغۇچى، سازەندە، ناخشىچى؛ (2) مەجھۇل م: زۆھرە (ۋېنىرا) پىلانېتىسى.
مۇرغ	قۇش، پەررەندە؛ (2) توخۇ.
مۇساھىب	ھەمسۆھبەت، دوست، ئۆلىپەت.
مۇشتاق	ئىشتىياقمەن، مەپتۇن، بېرىلگەن، ئاشىق.
مۇشك	(1) قارا رەڭلىك، خوش پۇراق ماددا، ئىپار؛ (2) مەجھۇل م: چاچنىڭ قارىلىقى ۋە ھىدى؛ كۆز- قارچۇقى؛ (3) تۇم قارا، قاپقارا؛ مۇشكى خوتەن — خوتەن كېيىكىنىڭ كىندىكىدىن ئې-

لىنىدىغان ئەڭ ساپ ۋە ئەڭ خۇش پۇراق ئىپار .

مەي ، شاراب ، ئىچىملىك .

بىچارە ، زەئىپ ، چۈشكۈن ، ھالسىز .

مۇل

مىسكىن

ن

ئىپار ، مۇشك .

نافە

نافەئى قاتار — تاتار مۇشكى ، ساپ ۋە خۇش بۇي
ئىپار .

(1) چېچىكى كۆزگە ئوخشايدىغان بىر خىل گۈل ،

نەغەز گۈلى (بوتاكۆز گۈلى دەپمۇ ئاتىلىدۇ) ؛ (2)

مەجھۇل م : كۆز .

باھار ، ئاپرىل ئايلىرى ؛

نەيسان

نەيسان زۇلالى — باھار يامغۇرى .

چېچىش ، چاققۇ (ھۆرمەتلىك كىشىلەرنىڭ بىر-

نيسار

شىدىن گۈل تەڭگە — تىللا چېچىش) .

سۆز بىرىكمىسىدە : ئولتۇرغۇچى ، ياشىغۇچى

نەشن

دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ ؛

سەھرا نەشن — سەھرادا ياشىغۇچى .

(1) رەسىم ، سۈرەت ، تەسۋىر ؛ (2) مەجھۇل م :

نىگار

گۈزەل مەھبۇب ، يار .

ھ

(1) ئۈنۈم ، ھاسىلات ، نەتىجە ؛ (2) خۇلاسىە ؛

ھاسىل

ھاسىلى كەلام — دېمەك، سۆزنىڭ قىسقىسى، خۇلاسە.

سى.

(1) ساقلىغۇچى، مۇھاپىزەت قىلغۇچى؛ (2) قۇرئاننى يادقا بىلگەن كىشى؛ (3) تۈرلۈك ئا. ھاڭلاردا ناخشا ئېيتقۇچى.

ھافىز

كەڭ ۋە تەپتەكشى دالا، قىر، سەھرا، تۈزلەڭ-لىك.

ھامۇن

سۆيۈملۈك، دوست؛

ھەبىب

ھەببۇللا ھ — ئاللانىڭ دوستى، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا بېرىلگەن سۈپەت.

(1) ئەر كىن، ئازادە؛ (2) پاكىزە.

ھۇر I

(1) شەھلا كۆز، گۈزەل، جەزىبىلىك قىزلار؛ (2) جەننەتتىكى گۈزەل قىزلار، ھۈرلەر؛

ھۇر II

ھۇرى رىزۋان — جەننەتتىكى گۈزەل قىزلار، ھۈرلەر.

ئۆ

مەنلىك، شەخسىيەت، ئۆزلۈك، خۇسۇسىيەت.

ئۆزلۈك

ئۇ

ئەرەبىستاندىكى بىر دېڭىزنىڭ نامى، ئۇممان دې-ڭىزى.

ئۇممان

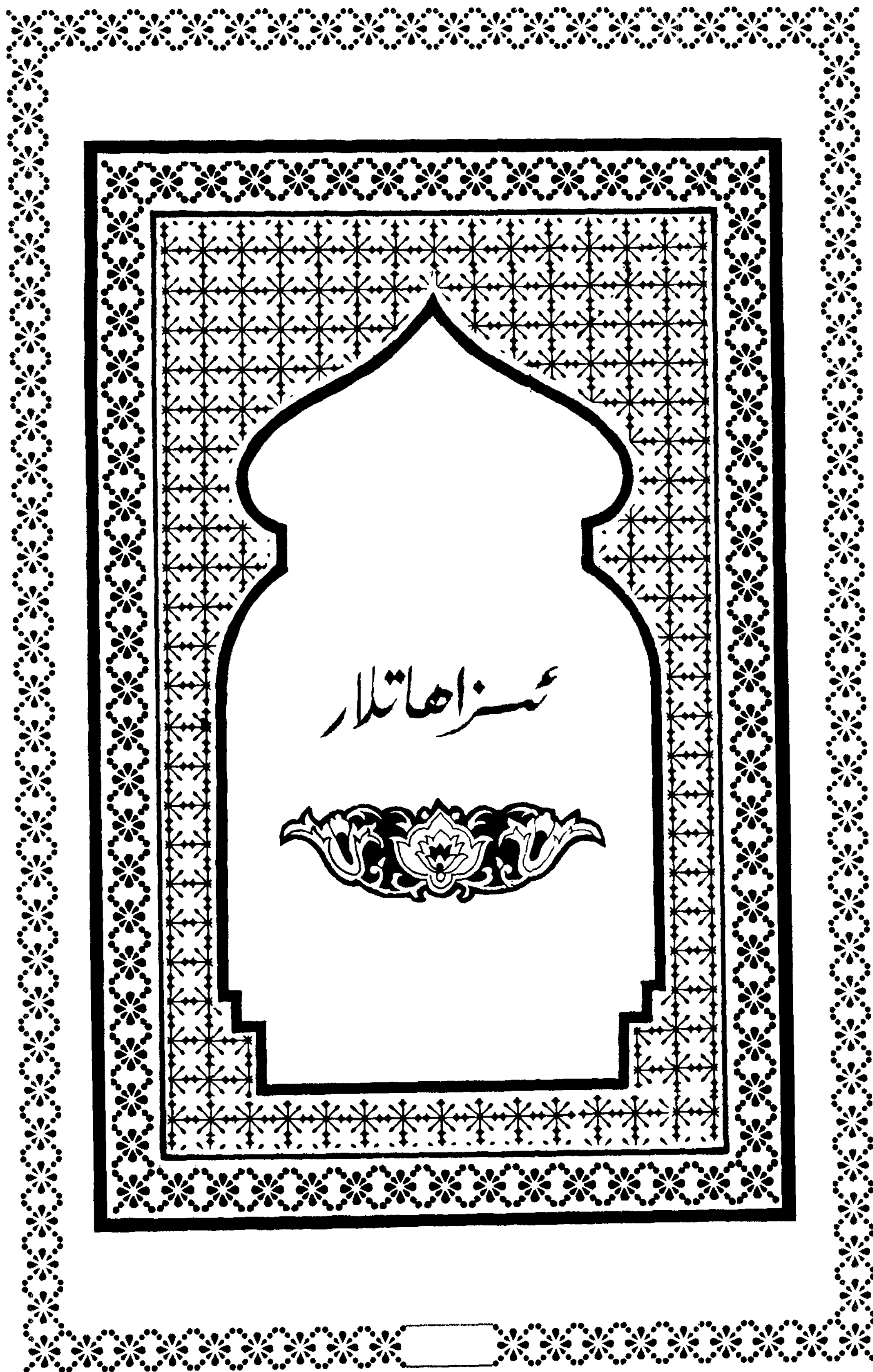
ۋ

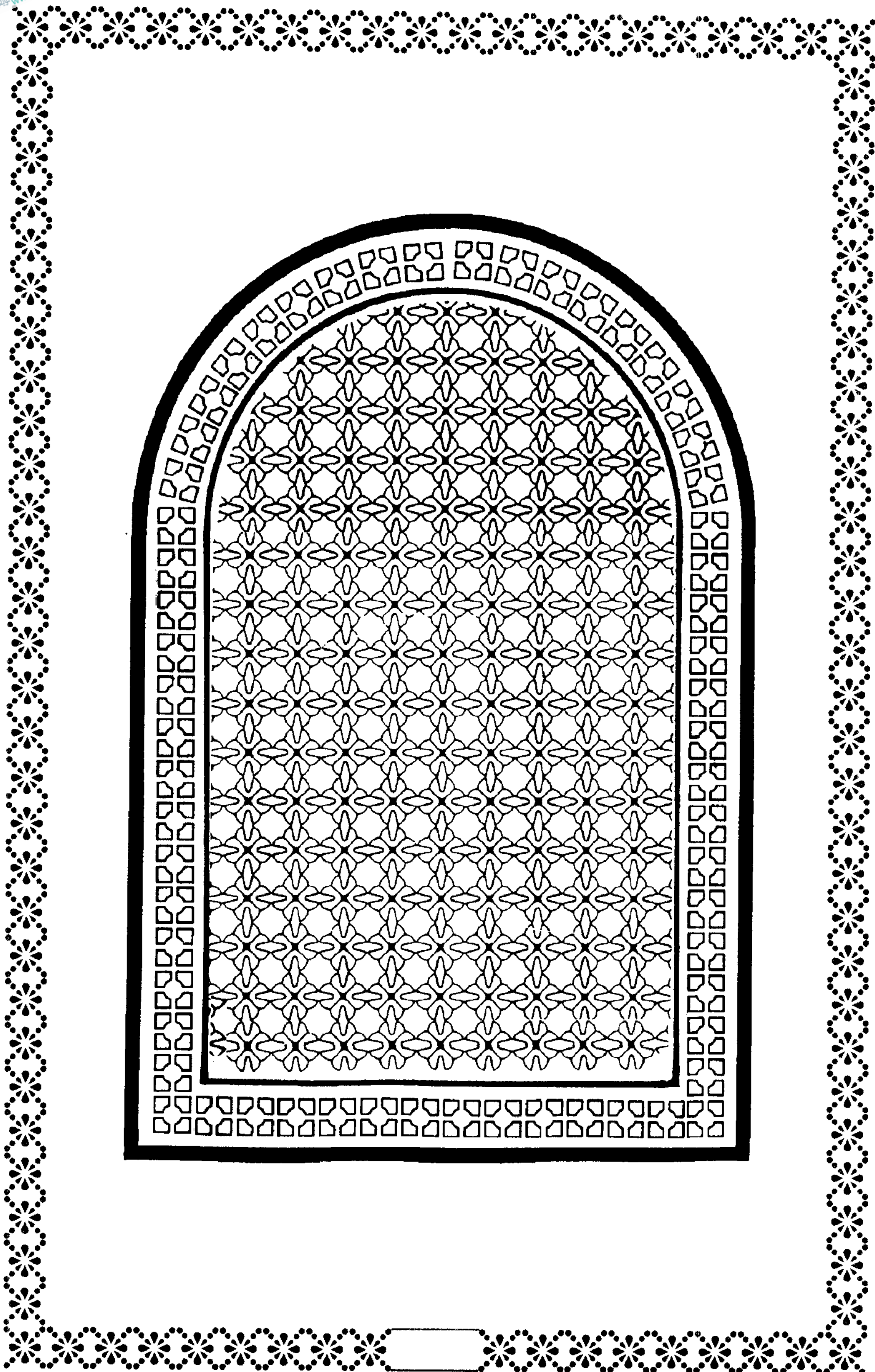
ۋالە ۋائىز
بېرىلگەن، مەپتۇن، ھەيرانلىقتا قالغان.
ۋەز ئېيتقۇچى، پەندە-نەسىھەت قىلغۇچى.

ئى

ئىشۋە ئىنايەت ئىھسان
ئاياللارنىڭ نازى، مەپتۇن قىلغۇچى ھەرىكەتلىرى.
مېھرىبانلىق، ياردەم، ئىلتىپات، بېغىشلاش.
ياخشىلىق، ھەدىيە، ئىنئام، بىرەر نەرسىنى بېغىشلاش.

ئا

ئابى چەشمە 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئەڭ ئاخىرقى مۇزىكا بۆلەكلىرىنىڭ نامى؛ 2) كۆز يېشى مەنىسىدە.

ئابىھەيات، ئابىھەيۋان، ئابى زىندەگانى ئەبەدىي ھاياتقا سە-
ۋەب بولغان ھاياتلىق سۈيى (دەپ تەبىر بېرىلگەن).
رىۋايەتلەرگە قارىغاندا ئۇنى ئىچكەن كىشى ئەبەدىي
ياشايدۇ دەپ ھېسابلانغان سۇ، تىرىكلىك سۈيى، ھايات-
لىق سۈيى. بۇ سۇ قانداقتۇر بىر بۇلاقتىن چىقىدۇ
دەپ پەرەز قىلىنغانلىقتىن چەشمە ئى ھەيۋان ھەمدە
بۇ سۇ خىزىر پەيغەمبەرگە مۇيەسسەر بولغان دېيىلىپ
خىزىر سۈيى دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئادەم ئىنسان، دەسلەپكى ئىنسان ۋە دەسلەپكى پەيغەم-
بەر. تەڭرى دەسلەپكى ئىنسان بولغان ئادەمنى، كې-
يىن ھەۋۋانى ياراتقان، بۈگۈنكى ئىنسانلار ئۇلاردىن
تۈرىلىپ كۆپەيگەن دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ئالمۇل-غەيب غايىبلىق سىرلىرىنى بىلگۈچى؛ كۆچمە م:
تەڭرى.

ئاياقچى، تامسە تۇت توققۇز بۇ شاھلار ھۇزۇرىدا ئۆتكۈزۈ-
لۇدىغان تەنتەنلىك مۇراسىملار ۋە بەزمىلەرنىڭ قائى-
دە-تەرتىپلىرىدىن بىرى بولۇپ، مەي ئىچكەندە ھەر-
بىر كىشىنىڭ تولۇق ئىچىشى تەلەپ قىلىنىدۇ. مەي
ئىچىلگەندىن كېيىن ساقىغا قايتۇرۇلغان ھەربىر قە-
دەھنى ساقى دۇم قىلىپ تەكشۈرۈدۇ. بۇ چاغدا قەدەھ-
تىن بىرەر تامچە يەرگە تېمىپ قالغىدەك بولسا، ساقى
جازا سۈپىتىدە ئارقا-ئارقىدىن توققۇز قەدەھ تۇتىدۇ:
«مۇغەننى، بىر نەۋائى تۈز، نەۋائى، نەغمەنى كۆرگۈز،
ئاياقچى، تامسە تۇت توققۇز، كى دارايى زەمان كەلدى.»
— نەۋائى.

ئە

ئەبباسخان (شاھ ئابباس) «غەرىب-سەنەم» داستانىدىكى
مۇھىم پېرسوناژلاردىن بىرى، سەنەمنىڭ ئاتىسى.
ئەبدۇررەشىدخان (1520—1569) XVI ئەسىردە ياشاپ ئى-
جادىي پائالىيەت ئېلىپ بارغان مەشھۇر دۆلەت ئەربابى
ۋە مۇتەپەككۇر شائىر. يەكەننى پايتەخت قىلغان سە-
ئىدىيە خانلىقىنىڭ قۇرغۇچىسى سۇلتان سەئىدخاننىڭ
ئوغلى، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئىككىنچى سۇلتانى.
«رەشىدى» تەخەللۇسى بىلەن ئاجايىپ لىرىك شېئىر-
لار يازغان. ئەبدۇررەشىدخان دەۋرىگە كەلگەندە ئۇيغۇر
كلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام» رەتلىنىپ
سىستېمىلاشقان مۇزىكا ھالىتىگە كەلگەن.

ئەتتار 1) ئۇپا، ئەڭلىك، ئەتىر ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش خۇش
پۇراقلىق دورا-دەرمەكلەرنى ساتقۇچى؛ 2) «مەنتە-
قۇت-تەير» ناملىق مەشھۇر ئەسەرنىڭ مۇئەللىپى فە-
رىدۇددىن ئەتتارنىڭ لەقىمى.

ئەجەم 1) ئەرەب بولمىغان خەلقلەر ۋە مەملىكەتلەر
(كۆپىنچە ئىران مەملىكىتى ۋە خەلقىگە قارىتا ئېيتىد-
لىدۇ)؛ 2) تۇردى ئاخۇن ئاكا ئېلىپ كەلگەن «ئون
ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى يەتتىنچى مۇقامنىڭ
نامى.

ئەزرائىل دىنىي ئەقىدىلەر بويىچە ئادەملەرنىڭ جېنىنى
ئالىدىغان پەرىشتە، ئەجەل پەرىشتىسى، (تۆت مۇقەر-
رەب پەرىشتىنىڭ بىرى).

ئەشرەقەت مەن ئەكسى شەمسىل-كەئسى ئەنۋارۇل-ھۇدا
«قۇياشتەك يورۇپ تۇرغان قەدەھنىڭ شولىسىدىن ھە-
دايەت نۇرى چاقنىدى» دېگەن مەنىدە.

ئەنەلھەق «مەن ھەقمەن» (بۇ مەشھۇر مۇتەسەۋۋۇف مەن-
سۇر ھەللاجىنىڭ سۆزى)؛

ھۇبى ئەنەلھەق — «ئەنەلھەق» نىڭ ساداسى.

ئەھرەمەن ئەڭ ياۋۇز، دەھشەتلىك دىۋە.

ئەھلى زۇھد 1) دۇنيا ئىشلىرىدىن ئۆزىنى تارتىپ، تا-
ئەت-ئىبادەت بىلەن مەش-غۇل بولغۇچىلار؛ 2) دەر-
ۋىشلەر.

ئەھمەد بەگ «يۈسۈف-ئەھمەد» داستانىنىڭ باش قەھرىد-
مانلىرىدىن بىرى؛ يۈسۈپبەگنىڭ ئىنىسى.

ب

بابل ئاسسۇرلۇقلار دەۋرىدە ئىراقتا قۇرۇلغان شەھەرلەر. دىن بىرى. بۇ شەھەر باغدادنىڭ يۇقىرى تەرىپىدە بولۇپ، ئىنتايىن ھەيۋەت ۋە يۈكسەكلىكىدىن قەدىمكى ئەدەبىياتىمىزدا «بابل قەلئەسى»، «بابل چاھى» دېگەن ناملار بىلەن تىلغا ئېلىنىپ كەلگەن. تەۋراتتا بۇ شەھەر قەلئەسىنىڭ كۆپلىگەن تىللارنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە سەۋەب بولغانلىقى توغرىلىق رىۋايەت قىلدۇرىدۇ. مۇسۇلمانلاردا بولسا بۇ قەلئە نەمرۇدنىڭ ئاسمانغا چىقىپ، تەڭرىنىڭ ئىشلىرىنى بىلىش مەقسىدى بىلەن قۇرۇلغان دېگەن رىۋايەت بويىچە «نەمرۇد قەلئەسى» دەپ ئاتىلىدۇ.

بابل قەلئەسى، بابل چاھى «بابل» غا قاراڭ.
باغى جىنان جەننەت بېغى.

بايات (باياد) 1) قەدىمكى تۈرك قەبىلىلىرىدىن بىرى؛
2) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى توققۇزىنچى مۇقامنىڭ نامى.

بەدايىئۇل-ۋەسەت «ئوتتۇرا ياشلىق گۈزەللىكلىرى» ياكى «ئوتتۇرا ياشلىق لىرىكىلىرى»، ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر ئەسىرى «خەزايىنۇل-مەئانى» تەركىبىدىكى ئۈچىنچى دىۋاننىڭ نامى.

بەغداد قەدىمكى مەدەنىيەت مەركەزلىرىدىن بىرى بولغان شەھەر، ھازىرقى ئىراق دۆلىتىنىڭ پايتەختى.
بەھرۇن-نەجات «فەرھاد ۋە شىرىن» داستانىنىڭ باش

قەھرىمانى فەرھاد تەرىپىدىن شىرىن ئۈچۈن قېزىلغان
چوڭ كۆلىنىڭ نامى؛ (ئەينى مەنىسى: قۇتۇلۇش دەريا-
سى).

بەھرى ئۇممان (1) ئۇممان دېڭىزى؛ (2) كۆچمە م: كاتتا
دېڭىز، زور دېڭىز.
بىلىقى سۈلەيمان پەيغەمبەر زامانىدا يەمەننىڭ سەبە شەھى-
رىدە ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن بىر مەلىكە. سۈلەيمان
پەيغەمبەر ئۇنى ياخشى كۆرگەن ۋە پەلەستىننىڭ چاقىرىد-
ۋالغان.

پ

پەنجىگاھ (1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى بەشىنچى
مۇقامنىڭ نامى؛ (2) بەشىنچى دەرىجە، بەشىنچى ئو-
رۇن؛ (3) بەش، بەشىنچى.
پىشرەۋ (پەشرو) (1) ئىلگىرى يۈرگۈچى، ئالدىدا ماڭغۇ-
چى، يېتەكچى؛ يول باشلىغۇچى؛ (2) «ئون ئىككى
مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە تەركىبىدىكى بىر مۇزىكا بۆل-
كىنىڭ نامى.

ت

تەئەززە (تەزە) (1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە
قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ (2) ئازاب-
لىغۇچى، قىيىنغۇچى، كۆڭۈلنى مۇڭلاندۇرغۇچى.

تەئەككىد (تەئەككىد) 1 «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) باغ-لىنىش؛ 3) بىرەر پىكىرنى تېخىمۇ ئېنىق ھالدا ئور-تىغا قويۇش؛ 4) ئىلگىرى سۈرۈلگەن پىكىر؛ 5) تە-كىتلىمەك.

تۇبى رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، جەننەتتىكى تولىمۇ چىراي-لىق بىر دەرەخ، جەننەت دەرەخى؛ كلاسسىك ئەدەبى-ياتتا يارىنىڭ كېلىشكەن قەددى-قامىتىگە سىمۋول قى-لىنىدۇ.

تۇر دىنىي رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، مۇسا پەيغەمبەر تەڭرى بىلەن سۆزلەشكەن تاغنىڭ نامى. بۇ جايدا مۇسا پەي-غەمبەر ئوت ياققان. بۇ تاغ ئەرەبىستاندىكى ئەقەبە كۆرپىزى بىلەن سۇۋەيش ئارىسىدا بولۇپ، ئۇ «جەبە-لى مۇسا» ۋە «تۇرى سىينا» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

تۇفان رىۋايەتلەرگە كۆرە، ناھايىتى قەدىم زاماندا يۈز بەرگەن ئىنتايىن كۈچلۈك دۇنياۋىي سۇ تاشقىنى. بۇ قېتىمقى دەھشەتلىك ئاپەتتە نۇھ پەيغەمبەر باشچىلىقى-دىكى بىرقانچە كىشىلا كېمە بىلەن قۇتۇلۇپ قالغان بولۇپ، بۈگۈنكى ئىنسانلار شۇلارنىڭ ئەۋلادى ئى-دى.

تۆت «قۇل» «قۇرئانى كەرىم» دىكى «قۇل» سۆزى بىلەن باشلىنىدىغان تۆت سۈرىنىڭ قىسقارتىلغان ئومۇمىي نامى. بەزىدە «چەھار قۇل» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. دىنىي ئەقىدىلەر بويىچە بۇ سۈرىلەر كۆپ خاسىيەتلىك دەپ قارىلىدۇ.

تۆت مەزھەب 1) «ھەنەفى» مەزھىپى. بۇ مەزھەبىنىڭ ئىمامى ئەبۇ ھەنەفە نۇئمان بىننى سابىت. ئۇ باغدادلىق بولۇپ ئابباسىيلار دەۋرىدە ياشىغان فىقىھ ئىلمىنىڭ ئەڭ ئالدىنقى ئاساسچىلىرىدىندۇر. 2) «مالىكى» مەزھىپى. بۇ مەزھەبىنىڭ ئىمامى مالىك بىننى ئەنەس بولۇپ، ھىجرىيىنىڭ 93-يىلى مەدىنەدە تۇغۇلۇپ، 179-يىلى ۋاپات بولغان. «ئەل-مۇۋەتتە» ئىسىملىك ئەسىرى بار. 3) «شافىئى» مەزھىپى. بۇ مەزھەبىنىڭ ئىمامى ئەبدۇللاھ بىننى مۇھەممەد بولۇپ، ھىجرىيىنىڭ 150-يىلى تۇغۇلۇپ، 204-يىلى ۋاپات بولغان. نەسەبى ئەبدۇمەنافتا مۇھەممەد پەيغەمبەرگە تۇتىشىدۇ. فىقىھ ئىلمىگە دائىر ئەسەرلىرى بار. ئاتاغلىق تەفسىرشۇناس ۋە مۇھەددىستۇر. 4) «ھەنبەلى» مەزھىپى. بۇ مەزھەبىنىڭ ئىمامى ئەھمەد ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ھەنبەلى بولۇپ، ھىجرىيىنىڭ 164-يىلى تۇغۇلغان، 241-يىلى ۋاپات بولغان. 30 مىڭ ھەدىسنى ئۆز ئىچىگە ئالغان «مۇسنەد» ناملىق ئەسىرى بار.

ج

جامى جەم شاھ جەمشىد ياساتقان تىلسىملىق جام، قەدەھ. رىۋايەت قىلىنىشىچە، جەمشىد ھېكمەلەرگە بۇيرۇتۇپ ئىككى جام ياساتقان. ئۇنىڭ بىرى ئىچىدىكى شارابنى ئىچسە-ئىچسە تۈگىمەيدىغان، ئۆگتۈرسىمۇ ئىچىدىكى شاراب تۈگۈلمەيدىغان جام بولۇپ، ئۇ «جامى ئىشرەت

فەزاي» دەپ ئاتالغان. يەنە بىرى مەي ئىچكەندە ئۇنىڭ ئىچىدە جاھاندىكى جىمى ھادىسىلەر كۆرىنىپ تۇرىدۇ. خان جام بولۇپ، ئۇ «جامى جەھاننەما»، «جامى گىتىنەما»، «جامى جەھاننىن» دەپ ئاتالغان.

جەمەشەد 1) ئۇلۇغ پادىشاھ، ئالىي ھۆكۈمدار، مەلىك؛
2) ئىراننىڭ قەدىمكى ئەپسانىۋى پادىشاھلىرىدىن بىرى (كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدا قىسقارتىپ «جەم» شەكلىدەمۇ ئىشلىتىلىدۇ).

جەننەتتۇل-فەردەۋىس جەننەت بېغى. دىنىي ئەقىدىلەر بويىچە سەككىز جەننەتنىڭ بىرى، بىر دەرىجىسى.

جەننەتتۇل-مەئۋا 1) جەننەت، جەننەت يىرى، جەننەت ماكانى. دىنىي ئەقىدىلەر بويىچە دىندار، گۇناھسىز كىشىلەرنىڭ روھى ئۇ دۇنيادا راھەت-پاراغەتتە ياشايدىغان جاي؛ ئالىي ۋە ئەڭ گۈزەل باغ، بىد-ھېشت؛
2) سەككىز جەننەتنىڭ بىرىنىڭ نامى، جەننەتنىڭ بىر دەرىجىسى.

جۇلا (جىلا) 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلەكىنىڭ نامى؛ 2) رو-شەنلىك، پارلاقلىق.

خ

خەزايىنۇل-مەئۋانى «مەنىلەر خەزىنىسى». ئەلىشىر نەۋائى ئەسەرلىرى ئىچىدە غەزەللەردىن ئىبارەت 16 خىل ژانردىن تەركىب تاپقان، 44 مىڭ 803 مىسرالىق،

3130 شېئىرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تۆت دىۋاننىڭ ئومۇمىي نامى. ئۇ كۆپىنچە «چەھار دىۋان» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن.

خەمسە مەسنەۋىي شەكىلدە يېزىلغان بەش ئەسەر دېمەك. تۇر. بۇنداق ئەسەرلەرنى مەيدانغا كەلتۈرگەنلەر «خەمسەنەۋىس» ياكى «خەمسەچى» دېيىلىدۇ. شەيخ نىزامى گەنجەۋى، ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋائى مەشھۇر خەمسە نەۋىسلەردۇر.

خەيبەر ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى ھىجاز ئۆلكىسىنىڭ شەرقىدىكى، مەدىنەنىڭ 170 كىلومېتىر شىمالىدىكى بىر شەھەر. قەلئە ئېگىز بىر قىيانىڭ ئۈستىگە قۇرۇلغان. بۇ قەلئە ھىجرىيىنىڭ يەتتىنچى يىلى يۈز بەرگەن خەيبەر ئۇرۇشى بىلەن شوھرەت تاپقان.

خوتەن تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىدىكى، قارا قۇرۇم تاغلىرىنىڭ باغرىدىكى بىر شەھەر. قەدىمكى مەدەنىيەت مەركەزلىرىدىن بىرى؛ شەيخ سۈلەيماننىڭ «لۇغەتى چاغاتاي» ناملىق ئەسىرىدە «خوتەن» سۆزىنى «ئەزىم شەھەر»، «بۈيۈك قەلئە» دەپ ئىزاھلايدۇ. كلاسسىك ئەدەبىياتتا بۇ شەھەرنى ھۈسۈندار-گۈزەل قىزلىرى، داڭلىق ئىپار-ئەنبەرلىرى، نەپىس گىلەم، يىپەك ماللىرى بىلەن كۆپ ماختىشىدۇ.

خۇسرەۋ 1) پادىشاھ، ھۆكۈمدار، ئالىي ھۆكۈمران؛ ئىراننىڭ قەدىمكى كەيلى شىمالىدىن بىرىنىڭ نامى. خۇسرەۋ پەرۋىز ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «خەمسە» سى ئىچىدە. كى «فەرھاد-شېرىن» داستانىنىڭ مۇھىم پېرسوناژ.

لىرىدىن بىرى؛ پەرھادنىڭ رەقىبى.
خۇسرەۋشاھ «ھۈرىلىقا-ھەمراجان» داستانىدىكى باش
قەھرىمان ھەمراجاننىڭ دادىسى.
خىزىر، ئىسكەندەر ۋە زۇلمەت قىسسىسى «قىسەئى ئابىھە-
يات» قا قاراڭ.

خىزىر رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، ئابدۇھەيۋان (تىرىكلىك
سۈيى) نى ئىزدەپ تاپقان ۋە ئۇنىڭدىن ئىچىپ، دائىمىي
تىرىك يۈرگەن بىر پەيغەمبەرنىڭ نامى. كىشىلەرگە
ياردەم بېرىش، دوستلۇق ئىزھار قىلىش بىلەن
مەشھۇر.

د

دارايى زەمان زامان پادىشاھى دېگەن مەنىدە. دارا —
ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «سەددىي ئىسكەندەرى» ناملىق
داستانىدىكى قەدىمكى ئىران شاھلىرىدىن بىرى بولغان
مۇھىم پېرسوناژ، ئىسكەندەرنىڭ قېيىن ئاتىسىدۇر.
ئۇ جاھاننى قولغا كىرگۈزگەن قۇدرەتلىك جاھانگىر
سۈپىتىدە تەسۋىرلىنىدۇ. كلاسسىك ئەدەبىياتتا شاھ-
لارنىڭ سەلتەنتىنىڭ يۇقىرىلىق دەرىجىسىنى كۆر-
ستىشتە سىمۋول قىلىنىپ: «دارايى زەمان» —
زامان پادىشاھى؛ «دارا» — پادىشاھ؛ ساھىب، ئىگە
مەنىلىرىدە ئىشلىتىلىدۇ.

دارۇل-فەنا بۇ دۇنيا، ئۆتكۈنچى دۇنيا؛ فانىلىق ئۆيى.
دارۇل-قەزا قازىخانا.

داستان 1) «ئون ئىككى مۇقام» ئىچىدىكى بىر چوڭ مۇزد-
كا بۆلىكىنىڭ نامى. 2) نەزىم (مەسنەۋىي) ياكى
نەسىر شەكلىدە يېزىلغان (ئېيتىلغان) چوڭ ھەجىمدى-
كى ھېكايە، داستان؛ 3) خەلق قەھرىمانلىرى ھەققىد-
ىكى ئېپىك ئەسەر؛ 4) كۆچمە م: كەچمىش ۋەقە،
سەرگۈزەشت؛ 5) تارىخ.

داۋۇد «قۇرئانى كەرىم» دە ئىسمى ئاتالغان بەنى ئىسرائىل
پەيغەمبەرلىرىدىن بىرى. سۈلەيمان پەيغەمبەرنىڭ ئا-
تىسى. بۇ زات ھەم پەيغەمبەر، ھەم سۇلتان ئىدى.
ئۆزىگە ئىبرانچە «زەبۇر» كىتابى نازىل بولغان.
بەكمۇ خۇشئاۋاز ئىدى. مىلادىدىن ئىلگىرى 1010-
يىلى ۋاپات بولغان دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

دەھى ئىيسا دىنىي رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، ئىيسا پەي-
غەمبەر ئۆز نەپىسى بىلەن ئۆلگەنلەرنى تىرىلدۈرىدۇ-
كەن. كلاسسىك ئەدەبىياتتا يارنىڭ لېۋىنىڭ جان بې-
غىشلايدىغانلىقى مەسىھاغا ئوخشىتىلىدۇ ۋە «مەسىھا
نەفەس»، «مەسىھا دەم» ھەم «مەسىھاۋەش» دېگەن
تەۋسىفلەر بېرىلىدۇ.

دىۋان قەدىمكى شائىرلارنىڭ شېئىرلار توپلىمى. قاپىيە
ئېتىبارى بىلەن ھەرپ تەرتىپى ئاساسىدا تۈزۈلگەن
ھەجىمى بىر قەدەر چوڭراق بولغان شېئىرىي مەجمۇئە.

ر

راك 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى بىرىنچى مۇ-

قامنىڭ نامى؛ 2) بەزى مەنبەلەردە «رەگ» دەپمۇ كۆرسىتىلگەن؛ بۇ «ساپ»، «خاس» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ، مەسىلەن: رەگ ئالتۇن — ساپ ئالتۇن؛ 3) «رەگ» (پارسچە) — تومۇر، قان تومۇر مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ.

روزى قىيامەت دىنىي رىۋايەتلەر بويىچە ئىنسانلارنىڭ قايتا تىرىلىش كۈنى. بۇ كۈنى ئىنسانلار ئۆز ھاياتىدا قىلغان ياخشى-يامان ئىشلىرىدىن تەڭرى ئالدىدا ھېساب بەرگىدەك.

رۇستەم فىردەۋسىنىڭ «شاھنامە» ناملىق ئەسىرىدە تەس-ۋىرلەنگەن قەدىمكى ئىران پالۋانلىرىدىن بىرى. بەدىئىي ئەدەبىياتتا باتۇر، پالۋانلارنىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە «رۇستەمچە»، «رۇستەم سۈپەت» ... دېگەن ئوخشاشلار قوللىنىلىدۇ.

رىزۋان 1) رازىلىق، مەمنۇنىيەت؛ 2) كۆچمە م: جەننەت.

ز

زەھەبنا ۋادىيەل-مەقسەد، ۋەجەدنا ماھۇۋەل-مەقسۇد — مەقسەد ۋادىسىنى كېزىپ، كۆزلىگەن نىشاننى تاپ-تۇق:

«نەۋائى، كەئبە زىكرىن قويكى، بىز دەيرى فەنا ئىستەپ زەھەبنا ۋادىيەل-مەقسەد، ۋەجەدنا ماھۇۋەل-مەقسۇد».

— نەۋائى.

زىلەيخا رەبغۇزىنىڭ «قىسەسۇل-ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرى
ئىچىدىكى «يۇسۇف-زىلەيخا» داستانىنىڭ باش قەھرىد-
مانلىرىدىن بىرى؛ ئېزىز مىسىرنىڭ قىزى.

س

سەرۋەر رەئىس، باش، سەيىد: سەرۋەرى ئالەم — پۈتۈن
ئالەملەرنىڭ سەرۋەرى، ئالەمنىڭ ئىگىسى.

سەلىقە 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىد-
كى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) زوق، ئىستەك،
مەيىل.

سەنەم 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىد-
كى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) بۇت؛ 3) كۆچمە
م: گۈزەل يار، مەھبۇب؛ 4) «غەرىب-سەنەم» داستان-
نىدىكى باش قەھرىمانلاردىن بىرى؛ غەرىبىنىڭ مەشۇ-
قى؛ شاھ ئابباسخاننىڭ قىزى.

سەنەۋبەر «سەنەۋبەر» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى. خۇر-
شىد شاھنىڭ ئوغلى، گۈلپەرىنىڭ ئاشىقى.

سەيياى ئەزەل ئەزەل ئوۋچىسى، ئىنسانلارنىڭ جېنىنى
ئېلىشقا مەسئۇل پەرىشتە ئەزرائىل؛ قازا.

سۇلەيمەن بەنى ئىسرائىل پەيغەمبەرلىرىدىن بىرى. داۋۇد
پەيغەمبەرنىڭ ئوغلى. دادىسىنىڭ ۋەسىيىتى بىلەن
يەتتە يىلدا «بەيتۇل-مۇقەددەس» نى قۇرۇپ چىقتى.
قۇددۇستا ھۆكۈمەتنىڭ بىر چوڭ سارىيىنى بەرپا قىل-
دى. شەرق ۋە غەرب پادىشاھلىرىنى ئۆز ئىتائىتىگە

كىرگۈزدى، 40 يىل ھەم پادىشاھلىق ھەم پەيغەمبەر-
لىك قىلدى؛ جىن-شەيتان، دىۋە-پەرىلەرنى بوي
سۇندۇرۇپ چىقتى؛ ئۇچار قاناتلار ۋە باشقا ھايۋاناتلار-
نىڭ تىلىنى بىلەتتى دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.
سىگاھ 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئۈچىنچى
مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئۈچىنچى دەرىجە، ئورۇن.
سىميا 1) ئاددىي مەدەنىلەرنى ئالتۇن مەدىنىگە ئايلاندۇرۇش
غايىسى بىلەن ئېلىپ بېرىلغان بىر تەتقىقات. بۇ تەتقى-
قات كۆپلىگەن ماددىلارنىڭ تېپىلىشىغا سەۋەب بولغان
ۋە خىمىيە ئىلمىنى ئىلگىرى سۈرۈشكە خىزمەت قىل-
غان؛ 2) نشان، ئىشارەت، ئالامەت مەنىلىرىنى ئىپا-
دلەيدۇ.
سىنا «تۈر» غا قاراڭ.

ش

شاھ بەرقۇت «قەمەر شاھ ۋە شەمسى جانان» داستانىدىكى
پېرسوناژلاردىن بىرى. كۈھى قافنىڭ شاھى، شەمسى
جاناننىڭ دادىسى.
شاھرۇخ «ھۈرىلىقا-ھەمراجان» داستانىدىكى باش قەھرىد-
مانلاردىن بىرى بولغان ھۈرىلىقانىڭ دادىسى. شۇ
داستاندىكى مۇھىم پېرسوناژلاردىن بىرى.
شاھى خۇرشىد «سەنەۋبەر» داستانىدىكى مۇھىم پېرسوناژ-
لاردىن بىرى. شۇ داستاننىڭ باش قەھرىمانى بولغان
سەنەۋبەرنىڭ ئاتىسى.

شاھى مۇرغان قۇشلار شاھى، قۇشلارنىڭ ئۇلۇغى.
شەمسى جانان «قەمەر شاھ ۋە شەمسى جانان» داستانىنىڭ
باش قەھرىمانلىرىدىن بىرى. قەمەر شاھنىڭ مەشۇ-
قى، كۈھى قافنىڭ شاھى بەرقۇتنىڭ قىزى؛ گۈزەل
پەرى.

شەھزادە فەررۇخ «شاھزادە فەررۇخ-مەلىكە گۈلرۇخ»
داستانىنىڭ باش قەھرىمانى. قەندىھار شەھرىنىڭ شا-
ھى لەندىھۇرنىڭ ئوغلى. گۈلرۇخنىڭ ئاشىقى.
شەرىن «فەرھاد-شەرىن» داستانىدىكى ئاساسىي پەرسو-
ناژ؛ باش قەھرىمان فەرھادنىڭ مەشۇقى؛ ئەرمىنىيە
شاھى مىھنىبانۇنىڭ ئارزۇلۇق سىڭلىسى.

غ

غەرايىبۇس-سەغەر «بالىلىق ئاجايىباتلىرى» ياكى «بالى-
لىق لىرىكىلىرى». ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر ئە-
سىرى «خەزاينۇل-مەئانى» تەركىبىدىكى بىرىنچى
دىۋاننىڭ نامى.

غەرىب «غەرىب-سەنەم» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى؛ سە-
نەمنىڭ ئاشىقى؛ ھەسەن ۋەزىرنىڭ ئوغلى.
غەلىمان (1) غۇلام، خىزمەتكار؛ (2) رىۋايەتلەردە ئېيتىلدى-
شىچە، جەننەتنىڭ خىزمەتكارى. [بۇ سۆز گەرچە
كۆپلۈك شەكلىدە بولسىمۇ لېكىن بىرلىك مەنىسىدە
قوللىنىلىدۇ. بىرلىكى: غۇلام].

ف

فەرھاد نەۋائى «خەمسە» سى ئىچىدىكى ئەڭ يىرىك ئە-
سەر «فەرھاد-شېرىن» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى؛
شېرىننىڭ ئاشىقى.

فەرىدۇن تۇران شاھلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.
فەۋائىدۇل-كېبەر «قېرىلىق پايدىلىقلىرى» ياكى «قېرى-
لىق لىرىكىلىرى». بۇ ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر
ئەسىرى «خەزايىنۇل-مەئانى» تەركىبىدىكى تۆتىنچى
داستاننىڭ نامى.

ق

قەھەر شاھ «قەھەر شاھ ۋە شەمسى جانان» داستانىنىڭ باش
قەھرىمانى. شەمسى جاناننىڭ ئاشىقى.

قۇڭرات قەدىمكى تۈركىي قەۋملەردىن بىرىنىڭ نامى.
قىسەئى ئابىھەيات رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، خىزىر پەيغەمبەر
ۋە ھەزرىتى ئىسكەندەر ئابىھەيات (تىرىكلىك سۈيى)
نى ئىزدەپ زۇلمەت ئىچىگە كىرگەن ۋە كۆپ جاپا-مۇ-
شەققەتلەرنى تارتقان، نەتىجىدە بۇ سۇ خىزىر پەيغەم-
بەرگە مۇيەسسەر بولغان. بۇ ۋەقەلەر بەدىئىي ئەدەب-
ياتتا «قىسەئى ئابىھەيات» (ئابىھەيات قىسسسى) دەپ
ئاتالغان.

قىيات قەدىمكى تۈرك قەۋملىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

ك

كوھى قافى قاپ تېغى. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، بۇ تاغ پۈتۈن يەر يۈزىنى ئوراپ تۇرغان بولۇپ، ئەنئەنىۋىي قۇشۇمۇ، ئابىھايات (تىرىكلىك سۈيى) مۇ مۇشۇ تاغدا ئىمىش.

گ

گۈلەمخان شۇ ناملىق داستاننىڭ باش قەھرىمانى.
گۈلجامال «غەرىب-سەنەم» داستاننىڭ باش قەھرىمانى غەرىبىنىڭ سىڭلىسى.
گۈلجەمىلە «ھۈرىلىقا-ھەمراجان» داستاننىڭ باش قەھرىمانى ھەمراجاننىڭ سىڭلىسى.
گۈلشاھ «گۈلشاھ-ۋەرەقە» داستاننىڭ باش قەھرىمانى، ۋەرەقەنىڭ مەشۇقى، ھىمامنىڭ قىزى.
گىتىنەما جاھاننى كۆرسەتكۈچى (ئىسكەندەر زۇلقەرنەين ئىختىرا قىلدۇرغان، دۇنيادىكى مەۋجۇت نەرسىلەرنى ئۆزىدە ئەكس ئەتتۈرەلەيدىغان) جام.

ل

لەۋھى قەلەم دىنىي ئەقىدىلەرگە قارىغاندا، ھەربىر شەيئەنىڭ ئاۋۋىلى ۋە ئاخىرىنىڭ ئەزەل كۈنى ئىلمىي ئىلاھىدا يېزىلىشى ۋە ئۇنىڭ بىر ئاتىلىشى.

لەئلى بەدەخشان بەدەخشاندىن چىقىدىغان ئەڭ ساپ، ئەڭ تازا لەئلى، ياقۇت، بەدىئىي ئەدەبىياتتا بۇ بەدەخشان ياقۇتى يارنىڭ لېۋىگە ئوخشىتىلىدۇ.

لەيلى (1) تۆم قاراڭغۇ كېچە؛ (2) ئەرەبىي ئايلارنىڭ ئەڭ ئاخىرقى كېچىسى؛ (3) «لەيلى-مەجنۇن» داستانىنىڭ ئايال قەھرىمانى؛ مەجنۇننىڭ مەشۇقى.

لولى (1) دولان قىزى، دولانلىق؛ (2) كۆچمە م: شوخ، گۈزەل، سۆيۈملۈك، يار.

م

مەجنۇن (1) نەۋائى «خەمسە» سى تەركىبىدىكى «لەيلى-مەجنۇن» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى؛ لەيلىنىڭ ئا-شقى؛ (2) ساراڭ، ئەقلىدىن ئازغان، مەجنۇن.

مەشرەپ (1) «ئون ئىككى مۇقام» ئىچىدىكى ئۈچىنچى چوڭ مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ (2) XVII ئەسىرنىڭ ئاخىرى XVIII ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ياشىغان شائىر بابا رېھىمنىڭ تەخەللۇسى؛ (3) بەزمە، ئولتۇرۇشنىڭ نا-مى. (4) تەبىئەت، خاراكتېر، ئادەت، خۇلق، رە-ۋش.

مەقام (1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ ئومۇملاشتۇرۇلغان نامى؛ (2) جاي، تۇرار جاي، ئورۇن؛ (3) دەرىجە، باسقۇچ.

مەلەك (1) پەرىشتە؛ (2) كۆچمە م: ناھايىتى گۈزەل؛ مەلەك-ۋەش — پەرىشتەدەك، پەرىشتەگە ئوخشاش.

مەنسۇر ھەللاجى ئەسلى ئىسمى ھۈسەيىن. تەسەۋۋۇپ مەس-
لىكىدە مەشھۇر، مەنئۇي ئىستىغراق (ئۆزىنى بىلىم-
گەن ھالدا ھەيرەتكە چۆمۈش) ھالىتىدە ھېسسىياتلىق-
رىنى، چۈشەنچىلىرىنى زاھىرەن شەرىئەتكە زىت ھال-
دا سۆزلىگەنلىكى ئۈچۈن ھىجرىيىنىڭ 306-يىلى قەت-
لى قىلىنغان.

مۇز داۋان قەدىمكى دەۋرلەردە ئالتە شەھەر خەلقىنىڭ جە-
نۇبتىن تەڭرى تېغىنى كېسىپ، شىمالغا ئۆتىدىغان
كارۋان يولىدىكى قىش-ياز مۇز ئېرىمەيدىغان خەتەر-
لىك، تار بىر داۋان. ئۇ «مۇز ئارت داۋىنى» دەپمۇ
ئاتىلىدۇ. ئۇنىڭ بىر يېنى تىك تاغ بولۇپ، يەنە بىر
يېنى ئاستى كۆرۈنمەيدىغان قاپتال، بۇ داۋان ھازىرقى
ئاقسۇ بىلەن مۇڭغۇلكۆرە ناھىيىسىنىڭ شوتا يېزىسى
ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ.

مۇسا پەيغەمبەر «قۇرئانى كەرىم» دە نامى ئاتالغان پەيغەم-
بەرلەردىن بىرى. دىنىي رىۋايەتلەرگە كۆرە، تۇرتى-
غىدا تەڭرى بىلەن سۆزلەشكەن دېيىلىدۇ.

مۇستەفا (1) «تاللانغان، تاللاۋېلىنغان» دېگەن مەنىلەردە؛

(2) مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى.

مۇستەھزاد (1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىس-
مىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ (2) ئارت-تۇ-

رۇلغان، ئارتتۇرما؛ (3) مىسرالار ئاخىرىغا ئەرۈز

قائىدىسى ئاساسىدا يېرىم مىسرا ئارتتۇرۇلىدىغان بىر-

خىل شېئىرىي شەكىل.

مۇشاۋەرەك «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئون بى-

رىنچى مۇقامنىڭ نامى. بەزى مەنبەلەردە «نەشئاۋە-
رەك» دەپ كۆرسىتىلگەن. بۇ «يۈرەككە تەغدەك تە-
سىر قىلغۇچى» دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ.
مۇشكى خوتەن خوتەن ئىپارى، ئەڭ ساپ، ئەڭ ئېسىل،
بەكمۇ خۇش پۇراق ئىپار. بۇ ئىپار خوتەن كېيىكىنىڭ
كىندىكىدىن چىققانلىقى ئۈچۈن كلاسسىك ئەدەبىياتتا
«مۇشكى خوتەن» دەپ ئاتايدۇ ۋە ھىدىنى يارنىڭ چې-
چىنىڭ ھىدىغا، رەڭگىنى قارىلىقىغا ھەم كۆز گۆھ-
رىنىڭ قارىچۇقىغا ئوخشىتىدۇ.

مۇقەددىمە 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىس-
مىدىكى دەسلەپكى مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى، بۇ بۆلەك
«مۇقام» دەپمۇ ئاتىلىدۇ؛ 2) ئالدىدا ماڭ-غۇچى
(ئەسكەر)؛ 3) ئالدى بىلەن ئېيتىلىدىغان سۆز، نۇ-
تۇق؛ ئەسەرنىڭ باشلىنىش قىسمى، كىرىش سۆز.
مىراج كېچىسى «لەيلەئى مىراج» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ھىج-
رىيە كاللىندارى بويىچە رەجەب ئېيىنىڭ يىگىرمە يەت-
تىنچى كېچىسى. مۇشۇ كېچىدە مۇھەممەد پەيغەمبەر
مىراجغا چىققان دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ن

نەغمە 1) «ئون ئىككى مۇقام» دىكى كۈي ئىسىملىرىدىن
بىرى، مەسىلەن: «چوڭ نەغمە» دېگەنگە ئوخشاش؛
2) كۈي، ئاھاڭ، مۇقام؛ 3) سايراش.
نەقىشبەندى خوجا باھاۋىدىن نەقىشبەند تەرىپىدىن يولغا

قويۇلغان سوپىلىق تارمىقىغا تەۋە كىشى.
نەۋا 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئونىنچى مۇ-
قامنىڭ نامى؛ 2) ئاۋاز، سادا، ئون؛ 3) كۈي،
مۇزىكا ئاھاڭى، مۇڭ-لۇق ئون؛ 4) بايلىق؛ 5) نە-
سۋە، بەھرە.

نەۋادىرۇش-شەبەب «ياشلىق نادىرلىقلىرى» ياكى «ياش-
لىق لىرىكىلىرى»، ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر ئە-
سىرى «خەزايىنۇل-مەئانى» تەركىبىدىكى ئىككىنچى
دىۋاننىڭ نامى.

نۇسخە 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدە-
كى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) يېزىق، بېرەر
يېزىقنىڭ ئەينەن كۆچۈرمىسى؛ 3) كىتاب، رىسالە.

ھ

ھاتەمى تەي تولۇق ئىسمى ئەبۇ ئادى بىننى ئەبدۇللاھ بىن-
نى سەئىد. بۇ زات ئەرەب قەبىلە باشلىقلىرىنىڭ چوڭ-
لىرىدىن ۋە شائىرلىرىدىن بولۇپ، سېخىيلىقى بىلەن
شۆھرەت تاپقان. بەزى شېئىرلىرى توپلىنىپ بىر دە-
ۋان ھالىتىگە كەلتۈرۈلگەن ۋە لوندرا دا نەشر قىلىن-
غان. مۇھەممەد پەيغەمبەر زامانىغىچە ياشىغان بولسى-
مۇ لېكىن دىدارلىشىشتىن بورۇن ۋاپات بولغان.
ھەمراجان «ھۈرىلىقا-ھەمراجان» داستانىدىكى باش قەھ-
رىمان. ھۈرىلىقانىڭ ئاشىقى.
ھۈرى ئەين جەننەتتىكى كېيىك كۆزلۈك، ناھايىتى گۈزەل

قىزلار، كۆزلىرىنىڭ قارىچۇقى بەكمۇ قارا، ئېقى
بەكمۇ ئاق بولغان جەننەت قىزلىرى.
ھۈسەيىنى قەدىمكى مۇقاملارنىڭ بىرىنىڭ نامى. كلاسسىك-
لارنىڭ غەزەللىرىدە بۇ نام تىلغا ئېلىنىدۇ:
«مەقاملارنىڭ ئاتاسىنى ھۈسەيىنىيۇ ئەجەم دەرلەر،
بۇلاردىن يوقارىكم پەردەئى باياتىنى چالسام».
— مەشرەب.

ھىجاز 1) قەدىمكى مۇقاملاردىن بىرىنىڭ نامى؛ 2)
ئاھاڭ، كۈي؛ 3) ئەرەبىستاننىڭ غەربىي شىمال قىس-
مى، مەككە ۋە مەدىنە شەھەرلىرى جايلاشقان تېررىتو-
رىيە.

ھىندۇ 1) ھىندى، ھىندىستانلىق؛ 2) كۆچمە م: قارا
رەڭلىك.
خالى ھىندۇ — قارا مەڭ.

ئۇ

ئۇششاق 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى سەككى-
زىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئاشىقلار، سۆيگۈچىلەر.

ئۆ

ئۆزھال 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئالتىنچى
مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئۆزىنىڭ ھالى-زارى، ھال-زار
ئېيتماق، ئۆز ئەھۋالىدىن قاي-غۇرماق، نالە-زار

قىلماق .

ۋ

ۋامىق نورۇزاخۇن كاتىب زىيائى يازغان «ۋامىق-ئۇزرا» ناملىق داستاننىڭ باش قەھرىمانى، ئۇزرانىڭ ئاشىقى. ۋەرەقە «گۈلشاھ-ۋەرەقە» داستانىنىڭ باش قەھرىمانلىرىدىن بىرى. گۈلشاھنىڭ ئاشىقى، ھىلالنىڭ ئوغلى.

ۋەيسى قىرەن (ئۇۋەيسەل-قەرانى) ياكى ۋەيس دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇ كىشى خەلىفە ئەبۇ بەكرى ۋە خەلىفە ئۆمەر دەۋرلىرىدە مەدىنىدە كۆپ ھۈرمەت قازانغان، ئۆز قەبىلىسىنىڭ ئۇلۇغلىرىدىن بولۇپ، ھەدىستە مەدھىيەلەنگەن ۋەلى دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ئ

ئىبنى يەھنىجان رەبغۇزىنىڭ «قىسەسۇل-ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرىدىكى مەشھۇر «يۈسۈف ۋە زىلەيخا» قىسسسىنىڭ باش قەھرىمانى يۈسۈپنىڭ بىر ئانىدىن بولغان قېرىندىشى، ئۆكىسى.

ئىراق (1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئون ئىككىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ (2) ئىراق دۆلىتى.

ئىسفىھانچە قىلىچ ئىسفىھاندا ياسالغان قىلىچ، ئىسفىھان قىلىچى، ئېسىل ۋە ئۆتكۈر قىلىچ.

ئىسكەندەر ئىسكەندەر زۇلقەرنەين؛ ئەلشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر ئەسىرى «خەمسە» تەركىبىدىكى «سەددىي ئىسكەندەرى» ناملىق داستاننىڭ باش قەھرىمانى. «ئابىھايات» نى ئىزدەپ خىزىر پەيغەمبەر بىلەن زۇل-مەتكە كىرگەن بولسىمۇ لېكىن بۇ سۈنى ئىچىشكە مۇۋەپپەق بولالمىغان دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ئىسمائىل لەقىمى «زەبىھۇللاھ»، رەبغۇزىنىڭ «قىسە-سۇل-ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرىدە ئالاھىدە تەسۋىرلەنگەن پەيغەمبەرلەردىن بىرى. ئۇ ئىبراھىم پەيغەمبەرنىڭ ئوغلى، ئاتىسى ئوغلى ئىسمائىلنى تەڭرى يولىدا قۇربانلىق قىلماقچى بولىدۇ، سەبى ئىسمائىلمۇ چىن دىلىدىن رازى بولىدۇ. قۇربانلىق قىلىش ئالدىدا تەڭرى ئىسمائىلنىڭ ئورنىغا جەننەتتىن بىر كۆك قوچ-قارنى ئەۋەتىدۇ. قوينى قۇربانلىق قىلىش شۇنىڭدىن قالغان دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ئىشرەبۇ يائەيىۋھەل-ئەتشان «ئەي تەش-ئىنلار، ئى-چىڭلار!» دېگەن مەنىدە:

تەشئەلەب ئۆلمە، نەۋائى، چۈن ئەزەل ساقسىدىن
«ئىشرەبۇ يائەيىۋھەل-ئەتشان» كېلۇر ھەردەم ئىدا.
— نەۋائى.

ئىشرەت ئەڭگىز 1) سۇلتان ئەبدۇررەشىدخاننىڭ خانىشى، مۇقامشۇناس مەلىكە ئاماننىساخان ئىجاد قىلغان مۇ-قامنىڭ نامى؛ 2) «شادلىق قوزغىغۇچى» مەنىسىدە. ئىيسا «قۇرئانى كەرىم» دە نامى كۆرسىتىلگەن پەيغەمبەر-لەردىن بىرى. رەبغۇزىنىڭ «قىسەسۇل-ئەنبىيا» نام-

لىق ئەسەرىدە رىۋايەت قىلىنىشىچە، ئىيسا پەيغەمبەر
بى بى مەريەم ئانىنىڭ ئوغلى بولۇپ، بىر نەپەس بىلەن
ئۆلۈكنى تىرىلدۈرەلەيدىغان خاسىيەتكە ئىگە بولغانلىق-
قىدىن «رۇھۇللاھ» دەپ ئاتالغان.

ي

يادا تاش 1) رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، بۇ تاشقا قان چاچرسا
يامغۇر ياغقىدەك، قەدىمكى زاماندا قورغاقچىلىق بو-
لۇپ قالغىدەك بولسا، كىشىلەر قوي-كالىلىرىنى ئۆل-
تۈرۈپ، قېنىنى يادا تاش ئۈستىگە تامغۇزىدىكەن،
شۇنىڭ بىلەن يامغۇر تىلەيدىكەن؛ 2) قەدىمكى زامان
كىشىلىرى ئالتۇننىڭ راست-يالغانلىقىنى بىلىش ئۈ-
چۈن ئۇنى يادا تاشقا سۈركەيدىكەن، شۇنىڭدا ئالتۇن-
نىڭ راست-يالغانلىقى مەلۇم بولىدىكەن.

يەمەن ساقى 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى بىر
مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) مەي تۇتقۇچى، شاراب
سۇنغۇچى (مۇھەببەت شارابى بىلەن مەست قىلىغۇ-
چى) يار.

يەمەن 1) ئەرەب دىيارىدىكى بىر ۋىلايەتنىڭ نامى؛ 2) بۇ
يەردە «يەمەن دېڭىزى» مەنىسىدە كەلگەن بولۇپ،
ئېيتىلىشلارغا قارىغاندا، بۇ دېڭىزدىن ناھايىتى ئې-
سىل ئۈنچە-مەرۋايىت، ياقۇت چىققىدەكمىش:
«كۆرۈپ گۈلتەك يۈزۈڭ رەڭگىنى كۆزدىن يۈز چەمەن بولدى،

ئەقق ئەرنىڭنى كۆرگەلى كۆزۈم ھالى يەمەن بولدى» .

— سەككاكى .

يەئقۇب «قۇرئانى كەرىم» دە ئىسمى ئاتالغان پەيغەمبەرلەر .

دىن بىرى . ئىسھاق پەيغەمبەرنىڭ ئوغلى . «يۇسۇف» .

زىلەيخا» داستاننىڭ باش قەھرىمانى يۇسۇپنىڭ ئاتى .

سى . ئوغلى يۇسۇپتىن ئايرىلىپ ، ئۇنىڭ پىراقىدا 40

يىل ياش تۆككەن دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ .

يۇسۇف يەئقۇب پەيغەمبەرنىڭ ئوغلى . رەبغۇزىنىڭ «قسە .

سۇل-ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرى تەركىبىدىكى «يۇ .

سۇف-زىلەيخا» داستاننىڭ باش قەھرىمانى ، زىلەيخا .

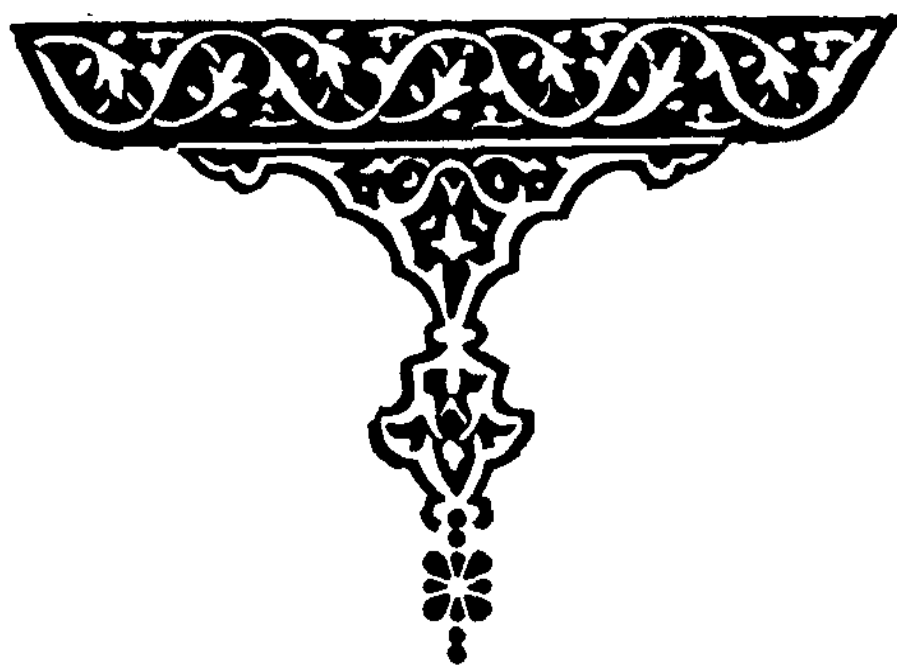
نىڭ ئاشىقى .

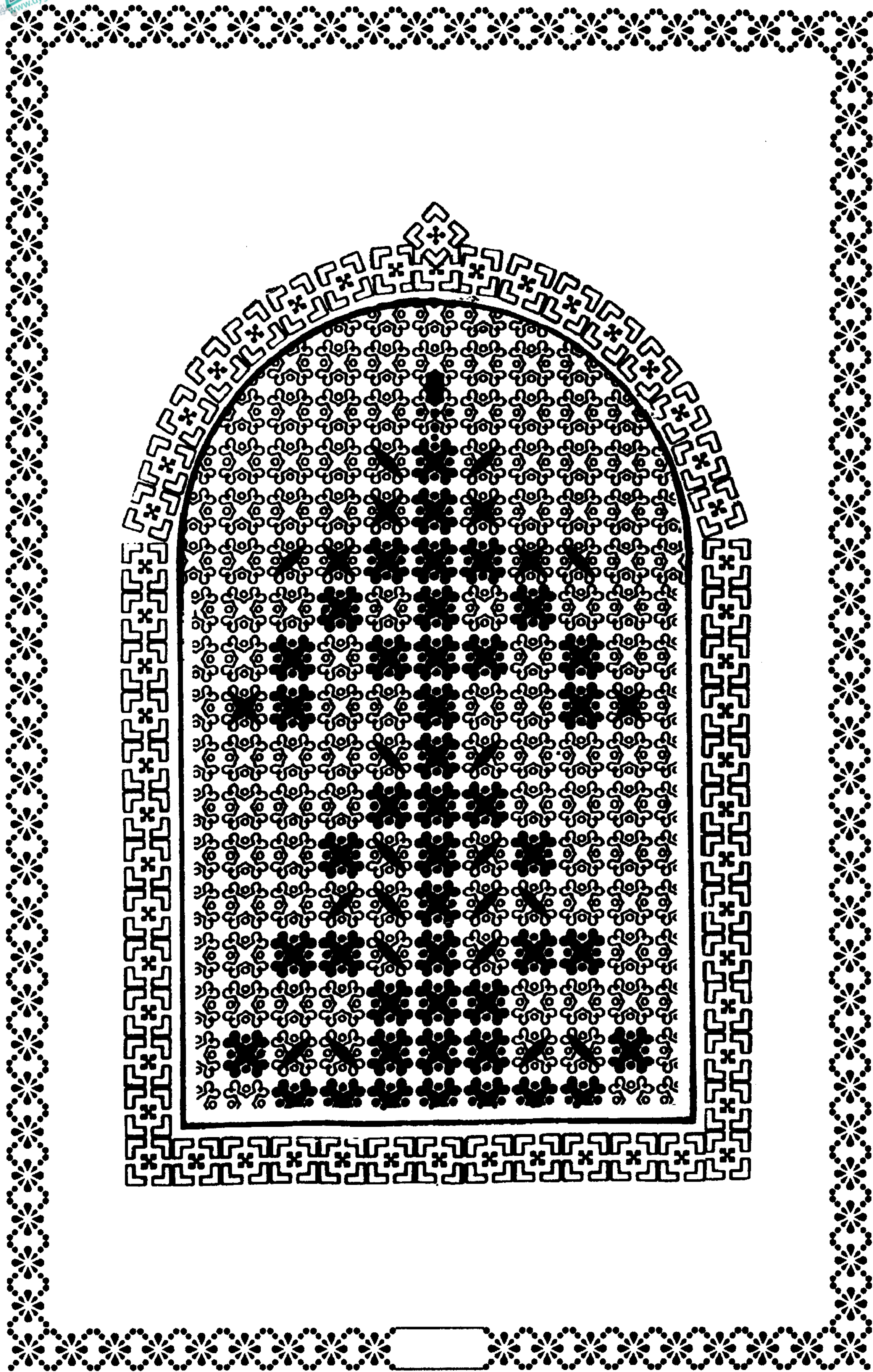
يۇسۇفبەگ «يۇسۇف-ئەھمەد» داستاننىڭ باش قەھرىما .

نى ، ئەھمەد بەگنىڭ ئاكىسى .

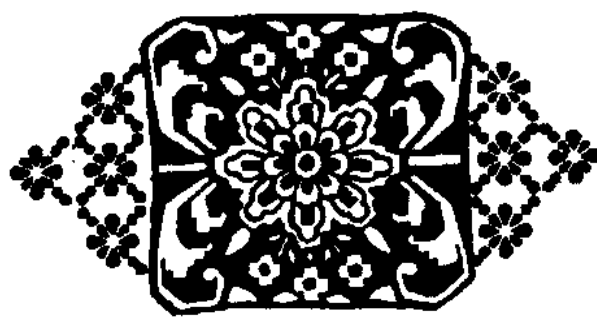
كلاسك شائرانىڭ
قىسقاچە تەرجىمىھالى

مۇندەرىجە

- (99) ھافىز شىرازى
- (100) لۇتفى
- (102) نەسىمى
- (103) ئاتايى
- (104) نەۋائى
- (106) فىراقى
- (106) زەلىلى
- (107) فۇتۇھى
- (108) زۇھۇرى

ھافىز شىرازى — ھايات كۈيچىسى، بۈيۈك شائىر شەم-
 سىددىن مۇھەممەد خاجە ھافىز شىرازى (1300—
 1389) ۋە ئۇنىڭ لىرىكىلىرى جاھان ئودەبىياتىدا يۈك-
 سەك شان-شۆھرەتكە ئىگە بولۇپ كەلمەكتە. ئۇيغۇر
 خەلقىنىڭ ھافىز شىرازى ۋە ئۇنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن
 تونۇشۇش تارىخى ناھايىتى ئۇزۇن، ھافىز لىرىكىلىرى-
 رىنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى تەسىرى تېخىمۇ كەڭ
 ۋە چوڭقۇر. نۇرغۇن كلاسسىك ئەدىپلىرىمىز ھافىزنى
 ئۇستاز تۇتۇپ كەلگەن، بەزىلىرى خېلى بۇرۇنلا ھافىز
 شېئىرلىرىنى چاغاتاي تىلىغا تەرجىمە قىلغان. ئەپ-
 سۇسكى بۇ خىل تەرجىمىلەر تارىخنىڭ بوران-چاپقۇز-
 لىرىدا يوقالغان. 1993-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق مۇ-
 زېيىنىڭ قول يازمىلار بۆلۈمىدىن بايقالغان «باياز»
 ناملىق قول يازمىغا ھافىز شىرازى غەزەللىرىدىن ئون
 پارچىسىنىڭ تەرجىمىسى تاللاپ كىرگۈزۈلگەن. بۇ
 شېئىرلارنىڭ تەرجىمانى ئافاق خوجىنىڭ ئانىسى زى-
 لەيخا بېگىم بولۇپ، ئۇ ھافىز شىرازى شېئىرلىرىنى
 ناھايىتى زور ئىشتىياق بىلەن ئوقۇپ مۇتالىئە قىلغان
 ۋە تۈركىي تىلىغا تەرجىمە قىلىش بىلەن شۇغۇللانغان.
 «سىلسىلەتۈز-زەھەب» ناملىق تەزكىرىدە «زى-
 لەيخا بېگىم تەڭداشسىز ئىستېدات ئىگىسى ئىدى.
 ئەرەبچە ۋە پارىسچىدا ھىچكىم ئۇنىڭغا يېتىشەلمەيتتى.
 شېئىر ۋە قەسىدە ئىجادىيىتىدە نۇقسانسىز ئىدى» دې-
 يىلگەن. دېمەك ھافىز شېئىرلىرىنىڭ تەرجىمىسىد-
 ىن دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن بۇ ئون غەزەل XVII
 ئەسىرنىڭ باشلىرىدا زىلەيخا بېگىم تەرىپىدىن قۇمۇلدا

تەرجىمە قىلىنغان. ھافىز شىرازى غەزەللىرىنىڭ
ئۇيغۇر شائىرەسى تەرىپىدىن بۇندىن ئۈچ ئەسىر بۇ.
رۇن ئىشلەنگەن بۇ تەرجىمىسى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى.
خىدىكى زور ۋەقەدۇر.

لۇتقى — ئىسمى ئوبەيدۇللاھ بولۇپ، «لۇتقى» ئۇنىڭ تە.
خەللىسىدۇر. ئۇ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ XV
ئەسىردىكى مەشھۇر نامايەندىلىرىدىن بىرى. لۇتقى
مىلادى 1366-يىلى ھىراتتا تۇغۇلغان، 1465-يىلى شۇ
يەردە ۋاپات بولغان، شائىرنىڭ «دىۋانى لۇتقى» نامى.
لىق ئەسىرى، «گۈل ۋە نەۋرۇز» داستانى «تۇيۇقلا.
ر» ناملىق توپلىمى دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن.
ئۇنىڭدىن باشقا لۇتقى XV ئەسىرنىڭ مەشھۇر تارىخى.
چىسى شەرەفۇددىن ئەلى يەزدىنىڭ «زۇفەرنامە» نامى.
لىق ئەسىرىنى پارسچىدىن ئۇيغۇر تىلىغا نەزمىي يۈ.
سۇندا تەرجىمە قىلغان. «سەفىنەتۇش-شۇئەرا» نامى.
لىق ئەسەردە ئېيتىلىشىچە، لۇتقىنىڭ مەسنەۋى شە.
كىلىدىكى بۇ تەرجىمە ئەسىرى 20 مىڭ مىسرادىن ئاشى.
دىكەن. ئەپسۇسكى بۇ ئەسەر دەۋرىمىزگىچە يېتىپ
كېلەلمىگەن. لۇتقى ئەسەرلىرىنىڭ قول يازما نۇسخى.
لىرى لوندۇن، سانپېتېربورگ، پارىژ، ئىستانبۇل،
تاشكەنت قاتارلىق شەھەرلەرنىڭ مۇزېي ۋە كۈتۈپخانى.
لىرىدا ساقلانماقتا. يېقىندا لۇتقىنىڭ «گۈل ۋە نەۋ.
رۇز» ناملىق داستانىنىڭ تولۇق بولمىغان بىر پارچە
قول يازما نۇسخىسى خوتەندىن تېپىلدى.
لۇتقى ئۇيغۇر تىلى ۋە پارس تىلىدا ئىجاز قىل.

غان، لىرىك ۋە ئېپىك شېئىرىيەتنىڭ گۈزەل نەمۇنىسىنى ياراتقان پاساھەت ئېلىنىڭ شاھىدۇر. لۇتقى ئەسەرلىرىدە مۇھەببەت ئاساسىي مەزمۇن قىلىنغان. ساپ، سەمىمىي سۆيگۈ، ۋاپادارلىق، ھەققانىيەت، ئادالەت، ۋەتەنپەرۋەرلىك، مەرتلىك، جاسارەت مەدھىيىلەنگەن. شۇنداقلا شائىرنىڭ رىئال ھايات توغرىسىدىكى ئىزگۈتلىكلىرى، تىنچلىق ۋە ئاسايىشلىق ھەققىدىكى ئىلغار قاراشلىرى يۇقىرى بەدىئىي ماھارەت بىلەن ئىپادىلەنگەن. لۇتقى ئۆز غەزەللىرىنىڭ بىرىدە: «ئەي لۇتقى، ئۆزۈڭ ھىراتتا ياشاۋاتقىنىڭ بىلەن شېئىرلىرىڭنىڭ شۆھرىتى خىتاي ۋە خوتەنگىچە يەتكەن» دەپ ئېيتقىنىدەك ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ئەينى دەۋردىلا خەلقىمىز ئارىسىغا كەڭ تارقالغانىدى.

ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر شائىر ئەلىشىر نەۋائى ئۆزىنىڭ «مەجالسۇن-نەفائىس»، «مۇھاكەمەتۇل-لۇغەتەين»، «نەسايىمۇل-مۇھەببەت»، «چەھاردەۋان» نىڭ دىباچىسى ۋە «رۇقىئەت» ناملىق بىر قاتار ئەسەرلىرىدە لۇتقى ۋە ئۇنىڭ ئىجادىيىتى توغرىلىق ئالاھىدە توختىلىپ ئۆتكەن. لۇتقىنى «زۇل-لىسا-نەين» (ئىككى تىللىق)، «شېئىرىيەتتە مەلىكۇل-كەلام» (تىل پادىشاھى)، «تۈرك ئەلفازىنىڭ فۇسەھا-سى، ئۇيغۇر ئىباراتىنىڭ بۇلەغاسى» دەپ ئالاھىدە تەرىپلەيدۇ. شۇنداقلا لۇتقىنى پىر-ئۇستازى سۈپىتىدە تىلغا ئېلىپ، ئۆزىنىڭ ئىجادىي مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى لۇتقىنىڭ مەدەت-ئىلھامى ۋە دۇئاسى بىلەن بىۋاسىتە باغلايدۇ. «تارىخىي مۇسقىيۇن» دا ئېيتىلىشىچە،

لۇتفى ئۆز نۆۋىتىدە يەنە ئىستېداتلىق مۇغەننى بولۇپ،
مۇزىكا ئىلمىدە 200 دىن ئارتۇق شاگىرتىنى تەربىيەلەپ
يېتىشتۈرگەن پىر-ئۇستازلاردىندۇر.

نەسىمى — ئىسمى سەئىد ئىمادىدىن، «نەسىمى» ئۇنىڭ
تەخەللۇسىدۇر. ئۇ مىلادىنىڭ 1369—1370-يىللىرى
ئەتراپىدا ئەزەربەيجاننىڭ شەماھى شەھىرىدە تۇغۇل-
غان. نەسىمى يۇقىرى مەلۇماتقا، ئۆزىگە خاس پەلسە-
پىۋى قاراشقا ئىگە ئىستېداتلىق شائىردۇر. ئۇنىڭ
گۈزەل ھاياتقا، بەخت-سائادەتكە، ھۆرلۈك ۋە ئادالەت-
كە چاقىرغۇچى لىرىكىلىرى ئەينى دەۋردە كۈچلۈك
تەسىر قوزغىغان. شۇڭا ئۇ مۇتەئەسسىپ كۈچلەرنىڭ
ۋە ھۆكۈمران گۇرۇھلارنىڭ قاتتىق قارشىلىقىغا ئۇچ-
رىغان. ئاخىر مىسىر سۇلتانى مۇئەييىدىننىڭ تاپشۇرۇ-
قى بىلەن تۇتقۇن قىلىنىپ، 1417-يىلى ھەلەب شەھى-
رىدە پاجىئەلىك ھالدا ئۆلتۈرۈلگەن.

ئۆز ئۆمرىنىڭ نەۋباھار پەسلىنى ئىنسانىيەت با-
ھارىنى كۈيلەشكە بېغىشلىغان بۇ ئوت يۈرەك شائىر
دۇنيا بىلەن ۋاقىتسىز خوشلاشقان بولسىمۇ، لېكىن
ئۇنىڭ چوڭقۇر پەلسەپىۋى مەزمۇنغا يۇقىرى بەدىئىي
سەنئەتكە ئىگە گۈزەل شېئىرلىرى ئۇزاقتىن بېرى
خەلق بىلەن بىللە ياشاپ كەلدى. ئۇنىڭ ئەسەرلىرى
ئەزەربەيجان ئەدەبىياتىغا ئەمەس ئۇيغۇر كلاسسىك
ئەدەبىياتىغا، بەلكى تۈركىي تىلدا سۆزلەشكۈچى مىل-
لەتلەر ئەدەبىياتىغا خېلى چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەن.
ئۇلۇغ مۇتەپەككۈر شائىرلاردىن لۇتفى، ئەلىشىر نەۋا.

ئى نەسىمى ئەسەرلىرىنى قەدىرلەپ، ئۇنىڭغا يۇقىرى
باھا بەرگەن.

ئاتايى — ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ XV ئەسىردىكى مەشھۇر

نامايەندىلىرىدىن بىرىدۇر. ھىرات، بەلخ شەھەرلىرىدە
ياشاپ، ئىجادىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانغان. ئاتايى-
نىڭ بىزگىچە يېتىپ كەلگەن بەدىئىي مىراسى «دىۋا-
نى ئاتايى» بولۇپ، ئۇنىڭ قول يازما نۇسخىلىرىدىن
بىرى سانپېتربورگ مۇزېيىدا ساقلىنىۋاتىدۇ.

ئەلىشىر نەۋائى ئۆزىنىڭ «مەجالسۇن-نە-
فائىس» ناملىق ئەسىرىدە ئاتايىنى لۇتقى، سەككاكى
قاتارلىق زامانداش تۈركىيگوي شائىرلار قاتارىدا تىلغا
ئالىدۇ ۋە ئۇنىڭغا يۇقىرى باھا بېرىدۇ. ئاتايى ئۆز
ئەسەرلىرىدە سۆيگۈ-مۇھەببەتنى ئاساسىي تېما قىل-
غان. شۇنىڭ بىلەن بىللە رىياكارلىق، ساختىلىق،
ۋاپاسىزلىق، زالىملىق، ئاچكۆزلۈككە ئوخشاش ئىل-
لەتلەرنى ھەجۋى قامچىسى بىلەن قامچىلىغان. ۋاپا-
دارلىق، ساداقەت، سەممىيلىك، ئادىللىق قاتارلىق
ئىنسانىي پەزىلەتلەرنى زوق-شوق بىلەن كۈيلىگەن.
رېئال ھايات گۈزەللىكلىرىگە قىزغىن مەدھىيە ئوقۇ-
غان.

ئاتايى شېئىرلىرىغا كۆز يۈگۈرتكىنىمىزدە ئۇنىڭ
خەلق ماقالى-تەمسىللىرى ۋە ئەپسانىلىرىدىن ھەم ئوخ-
شىتىش، جانلاندۇرۇش، مۇبالىغە قاتارلىق بەدىئىي
ۋاسىتىلەردىن ئۈنۈملۈك پايدىلانغانلىقىنى روشەن كۆ-
رۈۋالالايمىز. ئاتايى شېئىرلىرى بەدىئىي سەنئەت جە-

ھەتتە كامالەتكە يەتكەن لىرىك شېئىرىيەتنىڭ نەمۇنىسى.
لىرىدىن بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

نەۋائى — ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا

ناھايىتى زور تەسىر كۆرسەتكەن بۈيۈك مۇتەپەككۇر شائىردۇر. غىياسىدىن كىچىك ئوغلى ئەلىشىر نەۋائى 1441-يىلى ھىراتتا تۇغۇلۇپ، 1501-يىلى ۋاپات بولغان. ئۇ كىچىكىدىن تارتىپلا ئىلىم-مەرىپەتكە، ئەدەبىياتقا قىزغىن بېرىلگەن بولۇپ، ئۇزۇن ئۆتمەي ئۆز دەۋرىنىڭ ئەڭ بىلىملىك كىشىسىگە ئايلانغان. ئاساسىي ئۆمرىنى ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن ئۆتكۈزۈپ، شېئىرىيەتتە ئالەمشۇمۇل نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن. ئۆز ئىجادىيىتىدە شېئىرىيەتنىڭ خىلمۇ-خىل ژانىر ۋە شەكىللىرىنى قوللىنىپ ۋە ئىجادىي تەرەققى قىلدۇرۇپ، ئاجايىپ پارلاق ئۈلگىلەرنى ياراتقان. نەۋائىنىڭ «خەزاينىۋىل-مەئانى» (مەنىلەر خەزىنىسى) ۋە «خەمسە» سىدىن باشقا تەزكىرىلىرى، ئىلىمىي نەزەرىيىۋى ئەسەرلىرى، ئەخلاقىي ئەسەرلىرى، تارىخىي ئەسەرلىرى، بىئوگرافىك ئەسەرلىرى ۋە ۋەسىقىلىرى بولۇپ جەمئىي 29 پارچە ئەسەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كۈللىياتى دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن. ئۇنىڭ دىۋانلىرى، خەمسەلىرى ۋە يەككە ئەسەرلىرىنىڭ قول يازمىلىرى خەلقىمىز ئارىسىدا ئىنتايىن كۆپ تارقالغان.

«خەزاينىۋىل-مەئانى» نەۋائى ئەسەرلىرى ئىچىدە

ئاساسەن غەزەللەردىن ئىبارەت 16 خىل لىرىك ژانىر.

دىن تەركىپ تاپقان، جەمئى 44 مىڭ 803 مىسراق
3130 شېئىرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان «چەھاردىۋان» بو-
لۇپ، بۇنىڭ كۆپى سەمىيەتكە، گۈزەللىككە، ۋاپا-
دارلىققا مەپتۇنلۇق؛ ئالدامچىلىققا، ساختىپەزلىككە،
ۋاپاسىزلىققا نەپرەت بىلەن تولغان لىرىكىلاردۇر.

نەۋائى ئەسەرلىرى تېماتىك مەزمۇن، بەدىئىي
شەكىل جەھەتتىن خىلمۇخىل بولۇشى بىلەنمۇ، ھەج-
مى جەھەتتىكى كۆپلۈكى بىلەنمۇ ئادەمنى ھەيران قال-
دۇرىدۇ. ئۇنىڭ تىل-ئەدەبىيات تەتقىقاتىغا ۋە باشقا
تېمىلارغا دائىر ئەسەرلىرىمۇ ناھايىتى زور ئىلمىي
قىممەتكە ۋە تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە. نەۋائى ئەسەر-
لىرىدە ئۆز دەۋرى ئۈچۈن ئىلغار بولغان زور ئەھمى-
يەتلىك پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويغانلىقى ۋە بەدىئىي
ماھارىتىنىڭ يۈكسەكلىكى بىلەن ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر
سەنئەتكارىدۇر. نەۋائىدىن كېيىن ئۆتكەن شائىرلارنىڭ
ھەممىسى دېگۈدەك ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ پىر-ئۇستازى
ساناپ، ئۇنىڭدىن ئۈلگە ئالغان. نەۋائى ئەسەرلىرى
تۆت ئەسىردىن بېرى ئۇيغۇر مەدرىسىلىرىنىڭ مۇھىم
ئەدەبىيات دەرسلىكى بولۇپ كەلگەن. ئۇيغۇر خەلقى-
نىڭ مەشھۇر «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ نۇرغۇن نە-
مىلىرى نەۋائى غەزەللىرى بىلەن جاراڭلايدۇ.

خوتەنلىك موللا ئىسمەتۇللاھ ئىبنى نېئەتۇللاھ
مۇئەججىزىنىڭ «تارىخى مۇسقىيۇن» ناملىق ئەسىرىدە
كۆرسىتىلىشىچە: نەۋائى شېئىرىيەت دۇنياسىدىكى
بىر بۈيۈك سىما بولۇشتىن تاشقىرى، ئۆز نوۋىتىدە
ئىستېداتلىق مۇغەننى ۋە مۇقامشۇناس بولغان، «نەۋا»

مۇقامىنى ئىختىرا قىلغان.

فراقى — «مەزھەرى» گە قاراڭ.

زەلىلى — ئىسمى مۇھەممەد سىددىق، تەخەللۇسى «زەلىلى»
لى. تەخمىنەن مىلادى 1670-يىلى يەكەندە تۇغۇلۇپ،
لۇپ، خوتەندە ۋاپات بولغان. زەلىلى يەكەن مەدرىسىدە
لىرىدە ئىلىم تەھسىل قىلغان. ئۇزاق ۋاقىت شىندە
جاڭدىكى كۆپلىگەن شەھەرلەرنى كېزىپ، ئۆز دەۋرىدە
نىڭ ئوقۇمۇشلۇق، ئىلغار زاتلىرى بىلەن ئۇچرىدە
شىپ، مازار-ماشايخىلارنى تاۋاپ قىلىپ، دەرۋىشلەر
ۋە جاھانگەشتىلەر بىلەن سىردىشىپ، ئەينى دەۋرنىڭ
زور ئىجتىمائىي مەسىلىلىرى ۋە كىشىلىك مۇناسىۋەت-
لىرى ھەققىدە چوڭقۇر بىلىمگە ئىگە بولغان. ئۆمرىدە
نىڭ كېيىنكى مەزگىللىرىنى خوتەندە ئۆتكۈزۈپ،
مول ئىجادىي مىراسلارنى قالدۇرۇپ كەتكەن. ئۇنىڭ
ئىجادىي مىراسلىرىدىن «دىۋانى زەلىلى»، «سەفەرىنا-
مە»، «تەزكىرەئى خاجە مۇھەممەد شەرىف بۇزۇرگە-
ۋار» قاتارلىق لىرىك ۋە ئېپىك ئەسەرلىرى جامائەت-
چىلىككە تونۇش. بۇ ئەسەرلەرنىڭ بىرقانچە قول ياز-
مىلىرى دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن. زەلىلى ئۆي-
غۇر تىلى ۋە پارس تىلىدا غەزەللەر يازغان ئىككى
تىللىق لىرىك شائىردۇر.

زەلىلى ئەسەرلىرىدە ئىشقى-مۇھەببەت تېمىسى
مەركەز قىلىنغان ھالدا ۋەتەنپەرۋەرلىك، خەلقچىل-
لىق، گۈزەل ئىنسانىي پەزىلەتلەر ئالاھىدە كۆيلىدە.

نىپ، شائىرنىڭ تەرەققىيپەرۋەر ئىدىيىسى مۇئەييەن بەدىئىي شەكىللەر بىلەن روشەن ئىپادىلەنگەن. زەلىلى شېئىرىيىتى تىلىدىكى پاساھەت، پىكىر-نىڭ چوڭقۇرلۇقى، ئوخشىتىشلىرىنىڭ گۈزەللىكى بىلەن ئۆزىگە خاس ئۇسلۇبقا ئىگە.

فۇتۇھى — لىرىك شائىر فۇتۇھى XVIII ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئۆتكەن كامالەت ئىگىلىرىدىن بىرى. ئىسمى خوجا سىددىق بولۇپ، «فۇتۇھى» («غەلىبە») ئۇنىڭ تەخەللۇسىدۇر.

خوجا سىددىق فۇتۇھى خوجا جاھان ئەرشىنىڭ ئوغلى بولۇپ، ئۇ 1714-يىلى تۇغۇلدى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ بوۋىسى دانىيال خوجا يەكەن خانلىق تەختىدە ھۆكۈمران ئىدى. خوجا سىددىق ئىككى ياشقا تولغاندا، يەنى 1716-يىلى جۇڭغارلار بۇ تىررىتورىيىنى قايتا بېسىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن خوجا دانىيال ۋە ئۇنىڭ ئائىلە جەمەتىنى ئەسىر قىلىپ ئۆزلىرى بىلەن بىللە ئېلىپ كېتىدۇ. خوجا سىددىق 18 ياشقا كىرگەنچە ئاتىسى خوجا جاھان بىلەن بىللە جۇڭغارلار قولىدا تۇرغانلىقتا تۇرۇپ قالىدۇ. بۇ چاغلاردا ئۆتكۈر زېھىنلىك خوجا سىددىق ئۆز دەۋرىنىڭ يىگانىسى ۋە تالانتلىق شائىرى بولغان ئاتىسى خوجا جاھان ئەرشىنىڭ ئۇستازلىقىدا ئەدەبىي ئىلىملەرنى ئىشتىياق بىلەن ئۆگىنىپ، ئىجادىيەتكە كىرىشىدۇ.

1730-يىلى ئاتىسى خوجا جاھان ئەرشى يەكەن خانلىقىنى تىكلىگەندىن كېيىن، خوجا سىددىق فۇتۇ-

ھى تۇرغاقلقتىن بوشىنىپ ئۆز يۇرتى يەكەنگە قايتىدۇ ۋە ئاتىسىنىڭ ھاكىمىيەت باشقۇرۇش ئىشلىرىغا يېقىندىن ياردەملىشىدۇ. شۇنداقلا ئۆزىنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەت ئىشلىرىدا بىر قاتار مۇۋەپپەقىيەتلەرنى قولغا كەلتۈرىدۇ. ئەدىب ۋە ئالىملارنى ئەتراپىغا توپلاپ ئۈنۈملۈك ئەدەبىي پائالىيەتلەرنى مۇشائىرە، مۇتالىئە، كىتابەت ئىشلىرىنى زور كۈچ بىلەن قانات يايدۇرىدۇ. دۇ. خوجا سىددىق فۇتۇھى 1756-يىلى «ئاق تاغلىقلا-ر» گۇرۇھىغا مەنسۇپ مۇتەئەسسىپ كۈچلەرنىڭ ۋەكىلى بولغان بۇرھانىددىن خوجا تەرىپىدىن يەركەندە پۈتۈن ئەۋلادى بىلەن قوشۇپ قەتل قىلىنىدۇ.

خوجا سىددىق فۇتۇھىنىڭ تولۇقسىز بىر دىۋانى دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن ۋە بۇنىڭدىكى غەزەللەر پۈتۈنلەي دىۋان تەرتىپىدە تۈزۈلگەن. بۇ غەزەللەر ئۇنىڭ ئاتىسى خوجا جاھان ئەرشىنىڭ دىۋانىنىڭ ئاخىرىغا كۆچۈرۈلگەن.

فۇتۇھى شېئىرلىرى گۈزەل تەسۋىرلەر، يىقىملىق تىل، مول تەسەۋۋۇر كۈچى، يۇقىرى ھېسسىيات-چانلىقى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. فۇتۇھى تىلىدىكى پاساھەت، شېئىرىيەتتىكى بالاغىتى بىلەن 18-ئەسىر ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ نامايەندىلىرى قاتارىدىن ئورۇن ئېلىشقا مۇناسىپ.

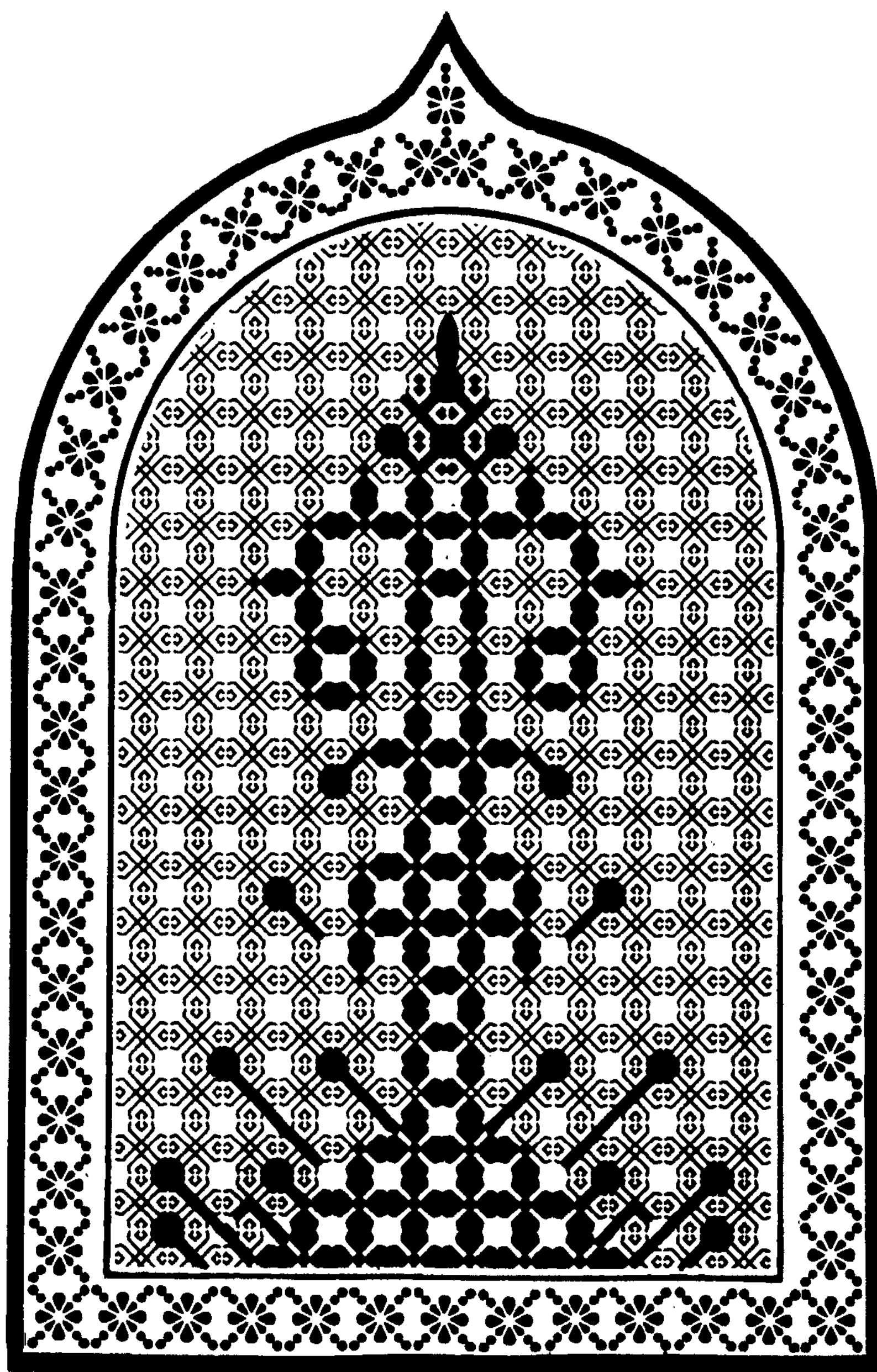
زۇھۇرى — ئىسمى زۇھۇرىدىن، «زۇھۇرى» ئۇنىڭ تەخەللۇسىدۇر. شائىر زۇھۇرى 1830-يىللاردىن 1850-يىللارنىڭ باشلىرىغىچە قەشقەردە ھاكىمبەگ.

لىك مەنسىپىدە بولۇپ XIX ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتى-
نىڭ گۈللىنىش دەۋرىنى بەرپا قىلىشتا مۇھىم رول
ئوينىغان زۇھۇرىدىن ھاكىمبەگ بولۇشى مۇمكىن،
دېگەن پەرەزلەر بار.

«دىۋانى زۇھۇرى» شائىرنىڭ بىزگە قالدۇرۇپ
كەتكەن بەدىئىي مىراسىدۇر. ئۇنىڭدىكى غەزەللەرنىڭ
كۆپچىلىكى ئىشق-مۇھەببەت تېمىسىغا بېغىشلانغان،
دېداكتىك مەزمۇندىكى غەزەللەرمۇ زۇھۇرى ئىجادىيىدە-
تىنىڭ مۇھىم تەركىبى قىسمىدۇر.

زۇھۇرى غەزەللىرى يارنىڭ گۈزەل سىماسىنى
سۈرەتلەش، ۋىسال ئارزۇسى، جۇدالىق قايغۇسى، ۋا-
پاسىزلىقتىن رەنجىش، ئەجەل ئەندىشىسى قاتارلىق
مەزمۇنلارنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. زۇھۇرى بۇ مەزمۇنلا-
رنى ئۆزىگە خاس بەدىئىي ماھارەت بىلەن روشەن ئىپا-
دىلەپ بەرگەن.

«ئون ئىككى مۇقام» نوتىسىدا قوللىنىلغان شەرتلىك بەلگىلەر ھەققىدە ئىزاھات

1. مۇقام ئاھاڭلىرىدىكى بەزى ئالاھىدىلىكلەر ۋە ئۇنىڭ نوتىدىكى ئىپادىلىنىشى.

مۇقاملارنىڭ مۇقەددىمە، تەئەززە، تەئەززە مەرغۇلى، نۇسخە، نۇسخە مەرغۇلى ۋە چۈشۈرگىلىرىدە $\frac{4}{4}$ ئۇدارلىق، $\frac{5}{4}$ ئۇدارلىق، $\frac{3}{4}$ ئۇدارلىق ۋە $\frac{6\frac{1}{2}}{4}$ ئۇدارلىق ئالاھىدىلىكلەربار. «يايرىم ساقى» ئاھاڭى پەقەت «ئۇششاق» مۇقامىدىلا بولۇپ، ئۇنىڭدا $\frac{7}{8}$ ئۇدارلىق ئالاھىدىلىك بار.

$\frac{7}{8}$ ئۇدارنىڭ فورمولىسى مۇنداق: $\frac{(3+4)}{8} = \frac{7}{8}$

«مۇستەھزات» نىڭ ئۇدار فورمولىسى مۇنداق: $\frac{(3+2)}{4} = \frac{5}{4}$

«چوڭ سەلىقە» نىڭ ئۇدار فورمولىسى مۇنداق: $\frac{(3+2)}{8} = \frac{5}{8}$

«داستان» نىڭ ئۇدار فورمولىسى مۇنداق: $\frac{(3+4)}{8} = \frac{7}{8}$

«مەشرەپ» نىڭ ئۇدار فورمولىسى مۇنداق: $\frac{(3+6)}{8} = \frac{9}{8}$

يۇقىرىدىكىدەك ئۇدارلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئاھاڭلاردىكى ھەربىر تاكتىنىڭ ئالدىنقى ئۈچ ئۇدارنىڭ ئۈچ ئاۋازدا، ئىككى تۇتاشما ئاۋازدا ۋە تۆت تۇتاشما ئاۋازدا قاتارلىشىپ كېلىشى «ئون ئىككى مۇقام» ئاھاڭلىرىنىڭ ئۇدار جەھەتتىكى ئەڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بولۇپمۇ مۇقاملارنىڭ «چوڭ نەغمە» قىسمىدىكى بەزى ئاھاڭلاردا $\frac{6\frac{1}{2}}{4}$ ئۇدار شەكلى كۆرۈلىدۇ. ئۇ، تۆت پارچە ئاۋازنىڭ بىرىكىپ بىر ئۇدار ھاسىل قىلغانلىقىنى، ئۇنىڭدا پۈتۈن ئۇداردىن ئالتىسىنىڭ، يېرىم ئۇداردىن بىرسىنىڭ بارلىقىنى، ھەربىر تاكتىنىڭ ئالدىنقى قىسمىدا $\frac{1}{2}$ ئۇدار، كېيىنكى قىسمىدا تۆت

ئۇدارنىڭ بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ، $\frac{6\frac{1}{2}}{4} = \frac{(2\frac{1}{2} \times 4)}{4}$ فورمىلىسى بويىچە ئىپادىلىنىدۇ.

2. ئاھاڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى ئىپادىلەشتە قوللىنىلغان شەرتلىك بەلگىلەر.

(1) ئەسلى ئاھاڭ «**q**» بىلەن كۆتىرىلگەن ئاھاڭ «**#**» ياكى ئەسلى ئاھاڭ «**q**» بىلەن چۈشۈرۈلگەن ئاھاڭ «**b**» ئوتتۇرىسىدىكى ئاھاڭلارنى توغرا ئىپادىلەش ئۈچۈن، يېرىمنىڭ يېرىمنىڭ كۆتىرىلىشى «**+**» ($\frac{1}{4}$ ھەسسە كۆتۈرۈش) بەلگىسى بىلەن، يېرىمنىڭ يېرىمنىڭ چۈشۈرىلىشى «**-**» ($\frac{1}{4}$ ھەسسە چۈشۈرۈش) بەلگىسى بىلەن، گاھىدا يەنە زۆرۈرىيەت تۈپەيلىدىن ئالدىنقىسى «**↑**» بەلگىسى، كېيىنكىسى «**↓**» بەلگىسى بىلەن ئىپادە قىلىندى ھەمدە بۇ بەلگىلەر ئىشلىتىلىش ئورنى جەھەتتىكى تەلەپكە ئاساسەن، كۆتۈرۈش ياكى چۈشۈرۈش تەلەپ قىلىنغان شۇ ئاھاڭنىڭ ئالدى تەرىپىگە قويۇلدى. ئاھاڭلارنىڭ $\frac{1}{4}$ دائىرە ئىچىدىكى يۇقىرىغا تىترىشى «**N**» بەلگىسى بىلەن، تۆۋەنگە تىترىشى «**n**» بەلگىسى بىلەن كۆرسىتىلدى.

(2) ئاۋازلارنىڭ رېتىم شەكلىنى ئىپادە قىلىش مەقسىتىدە ھەر بىر نوتىنىڭ باش قىسمىنىڭ ئاستىغا داپنىڭ «دۇم» ئاۋازى ئۈچۈن «**D**»، «**تاك**» ئاۋازى ئۈچۈن «**T**»، توختىغانلىقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن «**O**» بەلگىسى قويۇلدى.

(3) تېكىستنىڭ مىسرا سانىنى ئىپادە قىلىش ئۈچۈن، ئاھاڭنىڭ ئاستى تەرىپىگە (1)، (2)، (3) ... گە ئوخشاش سانلار بېرىلدى.

(4) پائۇزا ۋە مەرغۇل نوتىسى تىرناق ئىچىگە ئېلىندى.

(5) تەكرارلانغان ئاھاڭلاردا بىرىنچى قېتىم چېلىنغان ئاھاڭ شەكلى ئۆلچەم قىلىندى.

ئون ئىككى مۇقام ۋە ئۇنىڭ ئابى چەشمىلىرى ھەم ئىشرەت ئەڭگىز مۇقامىنىڭ ئاھاڭ تۈرلىرى

ئاھاڭ تۈرلىرى مۇقاملارنىڭ نامى												
ئىراق	مۇشاۋەرەك	نۇزا	بايان	ئوششاق	تەجەم	ئۆزھال	پەنجىگام	جەھارگام	سىگام	جەببايان	راقى	
la	la	la	la	la	la	la	la	la	la	la	la	مۇقەددىمە
la mQ	la mQ	la mQ	la mQ	la mQ	la mQ	la mQ	la mQ	la mQ	la mQ	la mQ	la mQ	بىرىنچى تەئەززە
											2a ∂ mQ	ئىككىنچى تەئەززە
la mQ	la mQ	la mQ	la mQ	la mQ	la mQ	la mQ	la mQ	la mQ	la mQ	la m	la mQ	بىرىنچى نۇسخە
							la mQ				la m	ئىككىنچى نۇسخە
				la mQ								يارىم ساقى
la m				la m	la		la m	la mQ		2a ∂ mQ	la mQ	مۇستەھزاد
la	la	la	la	la m	la m	la	la mQ	la	la	la m	la	جۇلا
2a	la	la	la	la	la	la	la	la	la	la	la	سەنەم
la	la	la	la	la	la	la	la	la	la	la	la	چوڭ سەلىقە
2a mQ	la m	la mQ	la mQ	2a mQ	3a mQ	2a mQ	5a mQ	la mQ	la mQ	3a mQ	4aL mQ	بىرىنچى كىچىك سەلىقە
	la mQ										la ∂ m	ئىككىنچى كىچىك سەلىقە
3a m				la mQ		la mQ	la mQ		la		2a mQ	پىشرەۋ
la	la	la	la	la	la	la	la	la	la	la	2aL mQ	تەئىكىد
la m	la m	la m	la m	la m	la m	la m	la m	la m	la m	la m	la m	بىرىنچى داستان
la m	la m	la m	la m	la m	la m	la m	la m	la m	la m	la m	la m	ئىككىنچى داستان
la m	la m	la m	la m	la m	la m	la m	la m	la m	la m	la m	la m	ئۈچىنچى داستان
	la m	la m		la m		la m	la m			la m	la m	تۆتىنچى داستان
						la m	la m				la m	بەشىنچى داستان
2a	3a	la	la	3a	la	la	3a	2a	la	2a	2a	بىرىنچى مەشرەپ
2a	2a	2a	2a	2a	2a	3a	la	3a	2a	2a	la	ئىككىنچى مەشرەپ
la	la	la	la	la mQ	la	la	la m	la m	la m	la	la	ئابى چەشمىلەر

بىرىنچى تەئەززە

داستان

مەشرەپ

سىگاھ مۇقامىنىڭ ئاھاڭ تۈرلىرى

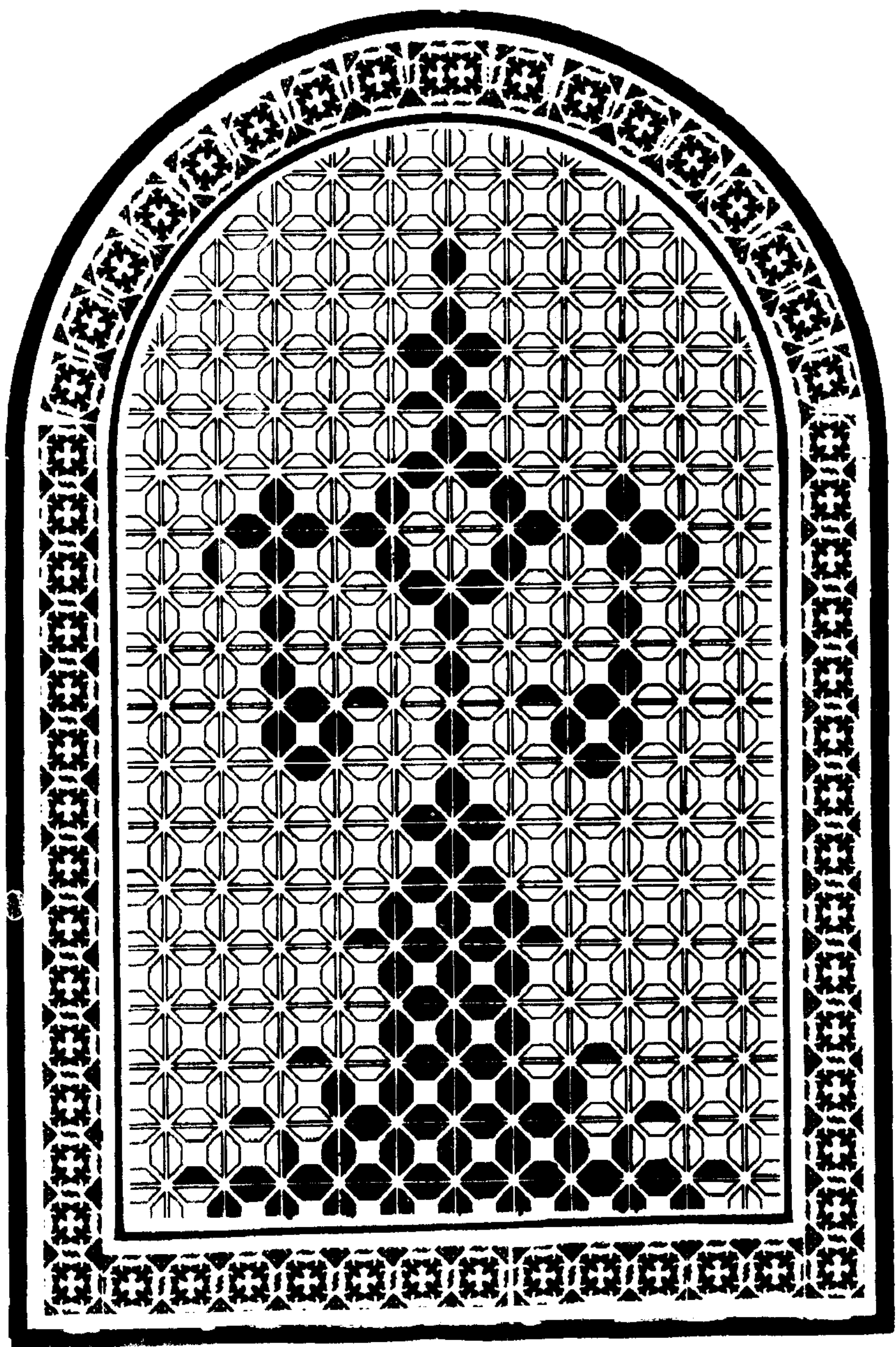
ئاساسىي رېتىم شەكلى	باشلىنىش سۈرئىتى	رېتىم	ئاھاڭ تۈرلىرىنىڭ نامى	بۆلۈم
	$\text{♩} = 66$	rubato	مۇقەددىمە	چوڭ نەغمە
$T. \underline{TTTD} \mid \underline{DOTD} \parallel$	$\text{♩} = 60$	$\frac{3}{4}$	تەئەززە	
$T. \underline{TTTD} \mid \underline{DOTD} \parallel$	$\text{♩} = 66$	$\frac{3}{4}$	تەئەززە مەرغۇلى ۋە چۈشۈرگىسى	
$\underline{TTDTTTTDD. TT. TTTTTTDO} \parallel$	$\text{♩} = 60$	$6 \frac{\frac{1}{2}}{2} = \frac{(2 \frac{1}{2} + 4)}{4}$	نۇسخە	
$\underline{TTDTTTTDD. TT. TTTTTTDO} \parallel$	$\text{♩} = 66$	$6 \frac{\frac{1}{2}}{2} = \frac{(2 \frac{1}{2} + 4)}{4}$	نۇسخە مەرغۇلى ۋە چۈشۈرگىسى	
$\underline{DTTDTTDDD TTT} \mid \underline{DTTDTTDTDDD T} \parallel$	$\text{♩} = 56$	$\frac{4}{4}$	جۇلا	
$D. \underline{TODT} \mid \underline{DDTO} \parallel$	$\text{♩} = 84$	$\frac{2}{4}$	سەنەم	
$D. \underline{TTTDT} \mid \underline{DTTDT} \parallel$	$\text{♩} = 36$	$\frac{5}{8} = \frac{(3+2)}{8}$	چوڭ سەلىقە	
$D. \underline{DTTT} \mid \underline{DDDDTO} \parallel$	$\text{♩} = 66$	$\frac{2}{4}$	كىچىك سەلىقە	
$D. \underline{DTTT} \mid \underline{DDDDTO} \parallel$	$\text{♩} = 70$	$\frac{2}{4}$	كىچىك سەلىقە مەرغۇلى ۋە چۈشۈرگىسى	
$D \quad \underline{DT} \mid \underline{D. TDT} \parallel$	$\text{♩} = 64$	$\frac{2}{4}$	پىشەرەۋ	
$D. \underline{TD} \quad T. \underline{TD} \parallel$	$\text{♩} = 60$	$\frac{6}{8}$	تەئەككىد	
چوڭ نەغمە قىسمىنى تارقاق رېتىم بويىچە تاماملاش				داستان
$D. \underline{TDT} \mid \underline{D. TDT} \parallel$	$\text{♩} = 60$	$\frac{2}{4}$	بىرىنچى داستان	
$D. \underline{TDT} \mid \underline{D. TDT} \parallel$	$\text{♩} = 60$	$\frac{2}{4}$	بىرىنچى داستان مەرغۇلى	
$D. \underline{DT} \mid \underline{D. DT} \parallel$	$\text{♩} = 36$	$\frac{7}{8} = \frac{(3+4)}{8}$	ئىككىنچى داستان	
$D. \underline{DT} \mid \underline{D. DT} \parallel$	$\text{♩} = 36$	$\frac{7}{8} = \frac{(3+4)}{8}$	ئىككىنچى داستان مەرغۇلى	
$D. \underline{TD} \mid \underline{T. TD} \parallel$	$\text{♩} = 52$	$\frac{6}{8}$	ئۈچىنچى داستان	
$D. \underline{TD} \mid \underline{T. TD} \parallel$	$\text{♩} = 52$	$\frac{6}{8}$	ئۈچىنچى داستان مەرغۇلى	پىشەرەۋ
$D D D T \mid D. D T \parallel$	$\text{♩} = 36$	$\frac{7}{8} = \frac{(3+4)}{4}$	بىرىنچى پىشەرەۋ	
$D. \underline{TDT} \mid \underline{D. TDT} \parallel$	$\text{♩} = 84$	$\frac{2}{4}$	ئىككىنچى پىشەرەۋ بىرىنچى ئاھاڭ	
$D \underline{TTDT} \mid \underline{DTTTTDT} \parallel$	$\text{♩} = 96$	$\frac{2}{4}$	ئىككىنچى ئاھاڭ	
پۈتۈن مۇقامنى تارقاق رېتىم بويىچە تاماملاش				

ئاھاڭ كۆرسەتكۈچ جەدۋىلى

جەمئى	قوشۇلغىنى	ئەسلى	بۆلەكلەر
194a	26a	168a	چوڭ نەغمە
92a	—	92a	داستان
46a	—	46a	مەشرەپ
16a	16a	—	ئابى چەشمە
11a	11a	—	ئىشرەت ئەڭگىز
359a	53a	306a	جەمئى

بەلگىلەرنى ئىپادىلەش جەدۋىلى

بەلگىلەر	مەنىسى
a	ئاھاڭ (ناخشا)
m	مەرغۇلى
Q	چۈشۈرگىسى
	پۈتۈن قوشۇلغان
L	يېرىم قوشۇلغان
ə	ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى

3

سىگاھ

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي
جەمئىيىتى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئۇيغۇر كلاسسىك
ئەدەبىيات تەتقىقات جەمئىيىتى نەشرگە تەييارلىدى

✱

جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى نەشر قىلدى ۋە تارقاتتى

(بېيجىڭ شەھىرى فۇجىڭمېن كوچىسى 17-نومۇرى پوچتا نومۇرى: 100037)

بېيجىڭ ئىككىنچى شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

شىنخۇا كىتابخانىسىنىڭ بېيجىڭ شۆبىسى تارقاتتى

1997-يىل 2-ئاي 1-نەشرى، 1997-يىل 2-ئاي 1-بېسىلىشى

فورماتى: 1093×787 1/16 باسما تاۋىقى $362 \frac{1}{2}$

تراژى 1-1000

ISBN 7-5000-5817-9

دۆلەت ئىچىدىكى باھاسى: 2000 يۈەن (بىر يۈرۈشنىڭ)

